

Dražen Barbarić, Ana-Mari Bošnjak, Domagoj Galić

O POLITIČKOJ KOREKTNOSTI

**FRIEDRICH
EBERT**
STIFTUNG

B L C

Banja Luka 2024

Dražen Barbarić, Ana-Mari Bošnjak, Domagoj Galić

O POLITIČKOJ KOREKTNOSTI

Banja Luka, 2024. godine

Naziv publikacije: O političkoj korektnosti

Izdavač: Friedrich-Ebert-Stiftung, Banja Luka College

Autori: Dražen Barbarić, Ana-Mari Bošnjak, Domagoj Galić

Za izdavača: Sarah Hees-Kalyani

Recenzenti: prof. dr. Mirko Pejanović, prof. dr. Asim Mujkić

DTP: Aleksandar Aničić

Štampa: Amosgraf Sarajevo

Tiraž: 200 primjeraka

Ova publikacija je štampana na papiru koji omogućava održivost šumske privrede.

Stavovi iznešeni u ovoj publikaciji ne odražavaju nužno stavove Friedrich-Ebert-Stiftung (ili organizacije za koju autor radi).

Korišćenje izdanja i medija Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) nije dopušteno bez pismene saglasnosti od strane FES-a.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

174:323
316.647.5:342.727

БАРБАРИЋ, Дражен, 1987-
О политичкој кореkтности / Дражен Барбарич, Ана-Мари Бошњак,
Домогој Галић. - Бања Лука : Friedrich Ebert Stiftung, 2024
(Sarajevo : Amosgraf). - 91 стр. ; 25 cm

Тираж 200. - Напомене уз текст. - Библиографија: стр. 81-91.

ISBN 978-99938-634-7-2

COBISS.RS-ID 141687297

Dražen Barbarić, Ana-Mari Bošnjak, Domagoj Galić

O POLITIČKOJ KOREKTNOSTI

Banja Luka, 2024. godine

SADRŽAJ

1. Temeljne odrednice pojma političke korektnosti	7
1.1. Geneze i kontroverze.....	7
1.2. Osnovne pretpostavke: pristojno društvo i civiliziran govor	13
2. Ideologizacija političke korektnosti	19
2.1. Politička korektnost između ljevice i desnice	25
2.2. Kulturni rat.....	31
3. Metastaze radikalnoga koncepta političke korektnosti	37
3.1. Redefinicija obrazovnih kanona.....	37
3.2. Kultura otkazivanja	42
4. Politička korektnost i masovni mediji.....	50
4.1. Uokvirivanje političke korektnosti	51
4.2. Politička korektnost na medijskoj agendi	54
4.3. Medijske rasprave o političkoj korektnosti.....	56
4.4. Medijski diskurs političke korektnosti	58
4.5. Rezultati političke korektnosti u masovnim medijima.....	59
5. S onu stranu političke korektnosti- Bosna i Hercegovina	61
5.1. Tko su elite u Bosni i Hercegovini?	62
5.2. Politička nekorektnost ili ...?	66
5.2.1 O ženama sve najgore.....	69
5.2.1. Povijest za početnike	71
5.3. Slučaj <i>Romi vs. politička korektnost</i>	75
5.3.1. Osmi ili Prvi april?	76
6. Umjesto zaključka.....	79
6. Literatura.....	81

*Ako branite slobodu govora koja se uklapa samo u vaš moralni okvir, onda se to zove
cenzura.*

Salman Rushdie

1. Temeljne odrednice pojma političke korektnosti

1.1. Geneze i kontroverze

Razmatrati fenomen političke korektnosti, a pogotovo njegove suvremene manifestacije čini se zastrašujućim akademskim pothvatom, koji predstavlja izuzetno veliko polje različitih elemenata problematike, ali bez precizno određena kategorijalnoga i metodološkoga aparata kojim bismo im mogli prići. Naime, u cijeloj intelektualnoj kakofoniji koju izaziva problematika političke korektnosti, te moru tekstova o istoj nema toliko mnogo znanstvenih studija koje sistematično prilaze ovom fenomenu. Pogotovo nema mnogo onih koje na objektivnan i znanstveno pošten način tematiziraju fenomen. S druge strane, postoji mnoštvo tekstova, knjiga, pa i znanstvenih članaka koji unose popriličnu količinu emocija u tematiziranje fenomena, bez obzira radi li se o apologiji ili kritici.

Već pri početnom koraku utvrđivanja porijekla pojma nailazimo na problem različitih interpretacija i poprilične ideološke konfuzije koja se oko fenomena stvorila. Iako je uvriježeno smatrati da svoje konture i sadržaj kakvim ga danas poznajemo pojam zadobiva 80-ih godina 20. stoljeća u SAD-u, prije svega na sveučilištima, naznake i korijeni se mogu pronaći čak i ranije. Značajan broj autora termin političke korektnosti prepoznaje u komunističkim režimima u kojima ima potpuno drugo značenje negoli danas. Roberta Schaefer (2020) tvrdi da je koncept političke korektnosti osmišljen u jeku Oktobarske revolucije kao odnos pravovjernosti prema partiji, odnosno, pridržavanju svega onoga što partija radi prilikom revolucionarnoga procesa, uključujući zločine. Politički korektno je bilo ostati na partijskoj liniji istine i ne obazirati se na činjenice i događaje koji toj istini ne idu u prilog. Viši cilj ekskulpira od moralnoga promišljanja.

„Prema nekim izvorima, termin dolazi iz Maove Male crvene knjižice i svoj je vrhunac doživio u vrijeme kulturne revolucije u ekstremnoj kontroli i zabrani jezika ili ponašanja za koje se smatralo da ne podržavaju komunističku partiju. Drugo sugerirano podrijetlo je rana sovjetska Internacionala, u raspravama Kominterne o konstituiranju i širenju 'partijske linije'.“ (Reinelt, 2011: 135)

U tom kontekstu, politička korektnost je bila ideološki mehanizam partijske stege, neki oblik pravovjernosti ili dogmatizma te sprječavanja odstupanja od utabanih partijskih ideoloških staza. Kroz nju se kontrolirala partijska hijerarhija i zadržavala ideološka koherentnost.¹ U navedenoj tradiciji koncept je nastao i poslužio tome da se ukaže na dogmatsku sljepoću i nekritičko pristajanje uz partijsku politiku, čak i kada ona vodi prema negativnom ishodu. „Posrijedi su, ukratko, osobe koje odustaju od vlastitog promišljanja nekog čina i posljedica političkog djelovanja.“ (Knežević, 2010: 34)

Postoji i tumačenje da je izraz nastao, također u lijevoj tradiciji, izvan režimsko-ideološkoga sklopa pravovjersva, kao kritička oštrica koja je trebala poslužiti da se osude pojave unutar lijevoga spektra koje su ugrožavale ili barem iskivljavale poslanje lijevih ideala toga vremena. U tom tumačenju termin je nastao

„u Njemačkoj 1920-ih kada su mislioci Frankfurtske škole preveli ekonomski marksizam u kulturne pojmove, što je u poslijeratnom razdoblju dovelo do pobuna 1960-ih i kasnije do eksplozije kritičke teorije. Richard Feldstein, u Političkoj korektnosti: odgovor kulturne ljevice, tvrdi da su ga počeli koristiti kao termin 1930-ih i 1940-ih 'lijeve socijalističke skupine' koje su kritizirale članove Komunističke partije koji su stali uz Hitlera ili druge koji su 'nepokolebljivo zauzeli službenu partijsku liniju ne razmišljajući o posljedicama svojih postupaka'.“ (Reinelt, 2011: 135-136)

Ovaj krak geneze ima mnogo više sličnosti sa suvremenim tendencijama i konotacijama pojma jer su mnoge postavke kulturalnoga marksizma, posebice u lijevom ideološkom spektru, ugrađene u sadašnje razumijevanje i korištenje pojma političke korektnosti. Nadalje, postoje i autori/ce koji smatraju da se pojam izvorno rađa u redovima feminističke misli u drugoj polovici 20. stoljeća, s time da ne služe nikakvoj pravovjernosti ili održavanju ideoloških postavki feminizma već nekom obliku ukazivanja na zablude ili autoironizacije takvih pojava u svojim redovima.²

„Neki misle da se tragovi mogu pratiti do 1960-ih ili 1970-ih godina, no većina se ipak slaže s tim da je politička korektnost puštena u optjecaj s lezbijskim feminističkim pokretom kasnih 1970-ih i na početku 1980-ih

¹ Ljevičari su u početku taj termin rabili kao oznaku onih svojih istomišljenika koji su se predoslovno pokušali držati 'komunističkih dogmi'. Pojam političke korektnosti skovali su slobodnomisleći ljevičari kao kritički žalac spram (tvrdog)linijaša u vlastitim redovima.“ (Opačić, 2010: 241-242)

² „Iz svjedočenja iz prve ruke, kao i iz izvješća drugih, mogu potvrditi da su feministkinje ranih 1970-ih koristile izraz 'politička korektnost' podrugljivo kako bi se ispravile zbog pretjerane revnosti ili, još ozbiljnije, kako bi priznale neki stav ili djelovanje koje je protiv svojih političkih ciljeva.“ (Reinelt, 2011: 138)

godina. No tada se rabila u šaljivom, dobrodušnom smislu za vlastite ili tuđe stavove o političkim, vjerskim i drugim problemima, čija je korektnost u stanovitom smislu mogla biti upitna.“ (Opačić, 2010: 241-242)

Možda najuvjerljivija teza je da su feminističke interpretacije odigrale kvalitativni prijelaz iz marksističko-dogmatskoga tumačenja prema uporabnom konceptu koji 80-ih godina doživljava značajnu preobrazbu i aplicira se unutar američkoga visokoškolskoga sustava. „Početkom osamdesetih godina 20. stoljeća 'pokret za političku korektnost' proširio se u američkim sveučilišnim krugovima kako bi promijenio 'jezik diskriminacije' i pronašao nove riječi koje se odnose na spolne, rodne, seksualne, vjerske, rasne, političke i ostale razlike među ljudima.“ (Knežević, 2010: 35)

„Politička korektnost idejno je dijete američke akademske ljevice. Krajem osamdesetih godina prošloga stoljeća broj lijevih intelektualaca, većinom onih iz humanističkih znanosti koji su prigrlili postmodernizam i/ili radikalni feminizam, pronašao je u političkoj korektnosti novi oblik borbe protiv diskriminacije“ (Kulenović, 2010: 39)

Temelji se na postavci da jezične konstrukcije oblikuju našu društvenu realnost, te da će korištenje neprimjerenoga jezika davati na važnosti i na neki način promicati nepoćudne ideologije poput rasizma ili seksizma. Izbjegavati rasističke ili seksističke termine znači ne dopustiti da se ideje rasizma i seksizma ukorijene u javni narativ te da vremenom ostanu izbačene iz jezične prakse. Intelektualni korijen takve tradicije je zapravo antifundacionalističko poimanje jezika, odnosno postavka da jezik nije puki odraz naše realnosti nego njezin konstitutivni dio.³ Preko jezika se konstruira ta ista realnost i određuju odnosi moći koji u društvu postoje.⁴ Stoga bi jezično 'rašćaravanje' ujedno značilo i razbijanje struktura moći. Tu politička korektnost nastupa kao kritička teorija postojećih društvenih odnosa, prokazuje jezične konstrukcije kao sredstva legitimacije i reprodukcije postojećeg

³ „Uopšteno uzevši, poststrukturalističke teorije počivaju na tezi prema kojoj su jezik i naučno znanje u službi očuvanja moći, odnosno njenog reprodukovanja. Prema poststrukturalistima, ne postoji objektivno znanje, budući da je svako znanje diskurzivna konstrukcija koja nastaje u sprezi sa nosiocima društvene moći. To znači da vladajuće klase znanje koje proglašavaju objektivnim naučnim istinama koriste kao sredstvo za očuvanje statusa i reprodukovanje postojećih društvenih odnosa koji počivaju na odnosima moći i nejednakosti.“ (Gačević, 2023)

⁴ „Prihvatajući političke implikacije lingvističkog obrata, ljevica je inzistirala na tome da se iz javnog govora izbace riječi kakve su crnčuga (nigger), kučka (bitch), pederčina i lezbača (faggot i dyke), te različita pogrдна imena za pripadnike etničkih manjina. Inicijalno se, kroz sveučilišne etičke kodekse, željelo tu vrstu govora zakonski sankcionirati.“ (Kulenović, 2010: 39)

nepravednog stanja društvene zajednice. Ukazuje da se jezičnim manevrima održava status podređenosti određenih marginalnih skupina i dodatno produbljuje njihova ugnjetenost. Ako se želi mijenjati nepravedna društvena struktura i njezini asimetrični odnosi moći onda je nužno mijenjati javni narativ koji takvu strukturu održava.

„Ako svi građani, neovisno o rasi, spolu, seksualnoj orijentaciji, vjerskom opredjeljenju ili etničkoj pripadnosti, trebaju imati jednaka prava, a žene su ipak sustavno potplaćene u odnosu prema muškarcima i često izložene seksualnom uznemiravanju, ako su crnci osuđeni na besperspektivan život u nasilju u getu, te ako su homoseksualci redovno žrtve zločina iz mržnje, diskriminacije na radnome mjestu i nemaju jednaka prava kao heteroseksualni parovi, onda je vrijeme da se pronađu drugi oblici političke borbe. Preusmjerujući zahtjeve za dokidanje diskriminacije sa sudova i iz neefikasnih i tromih vladinih agencija u sferu javnog diskursa, projekt političke korektnosti trebao je biti upravo taj novi oblik borbe.“ (Kulenović, 2010: 39)

„'Korektnost' u ovom kontekstu podrazumijeva da su određeni izrazi netočni, uvredljivi i samo znak neznanja i predrasuda. Takvi pojmovi su prije svega specifični za spol, rasu, seksualnu orijentaciju i fizičko stanje“ (Bealey, 1999: 249), te zahtijevaju izbjegavanje svih onih termina koji bi mogli dovesti u nelagodnu situaciju osobu kojoj je izraz upućen. Obično se takvi izrazi koriste na temelju određenih fizičkih ili antropoloških karakteristika koje difamiraju ili stavljaju identitet osobe kojoj je izraz upućen u neku vrstu pejorativnoga okvira.

„Nema sumnje da je koncept političke korektnosti izvorno smjerao k podizanju svijesti i senzibilnosti ljudi, posebno socijalno povlaštenih skupina i pojedinaca, prema problemima pripadnika manjinskih i deprivilegiranih skupina, uključujući obezvređujuće poglede dominantne i 'normalne' većine na manjine, koji se izražavaju i u nazivima pojedinih skupina odnosno njihovoj pejorativnoj konotaciji koje 'označitelji' često nisu ni svjesni.“ (Knežević, 2010: 35)

Dakle, ona u svom galopirajućem rastu zahvaća američka sveučilišta i akademsku populaciju brzinom svjetlosti i tjera na promišljanje dotadašnjih uzusa komunikacije i ponašanja, a koji su hotimično ili ne stvarali određeni oblik nelagode kolegama kojima su bili upućeni. U tom trenutku ona ima inkluzivni karakter i ne odudara od klasične liberalne postavke da identitetske karakteristike ne smiju biti prijetnja ili prepreka pojedincima u procesu njihove naobrazbe, niti da im uvredljive oznake moraju biti

podnošljive.⁵ Loptica je prebačena na stranu onih koji su te izraze upotrebljavali. Ukratko, u tom trenutku se fenomen političke korektnosti još uvijek kretao u lijevo-liberalnom spektru. Ubrzo dolazi do zanimljivoga preokreta, konzervativci počinju preuzimati dijelove toga narativa i koristiti političku korektnost u svom ideološkom djelovanju. Kuriozitet je u tome da pojam nastao kao marksistički koncept kojem se zahtjeva govor prilagođen dominantnom ideološkom i političkom kursu partije, posebice u Kini za vrijeme Mao Ze Donga, paradoksalno, postaje ideološko oružje desnice koja ga koristi za napad na liberalne i lijeve pozicije koje su se nametnule kao dominantne „tvrdeći da su otkrile jedinstven ispravan pogled na širok raspon kontroverznih pitanja“ (Cummings, 2011: 1239). Krajem 80-ih i početkom 90-ih godina dolazi do snažne konzervativne reakcije na proširen koncept političke korektnosti u smjeru zalaganja za tradicionalne vrijednosti i slobodu govora. Zapravo se otvara ideološko bojno polje poznato u SAD-u do današnjih dana kao 'kulturološki rat'. Od tada pa do današnjega dana nema jednodimenzionalno shvaćene priče o političkoj korektnosti niti monolitnoga tumačenja, te je ona postala oruđe u rukama različitih ideoloških, političkih i drugih skupina koje su ga koristile kontra onih diskursa koje su smatrale ne samo vlastitom, nego i ugrozom cjelokupnoga društva.⁶

„Izraz politička korektnost (political correctness) nastao je kao neformalna poštapalica na američkim sveučilištima osamdesetih godina prošlog stoljeća, i to ponajprije u krugovima koji bi se uvjetno mogli nazvati nekonformističkima i protivnicima multikulturnih društava. U posljednjih desetak godina taj se izraz toliko uvriježio u intelektualnim i pseudointelektualnim raspravama širom Zapada da mu je teško dati bilo kakav ideološki predznak.“ (Sunić, 2010: 42)

Svaka će ga ideološka strana svojatati i ispunjavati onim sadržajem kojeg smatra ispravnim, a za nekorektnost ili povredu korektnosti optuživati drugu stranu koju smatra ideološkim

⁵ „Tijekom kasnih 1970-ih i ranih 1980-ih izraz su počeli duhovito koristiti liberalni političari za označavanje ekstremizma nekih ljevičarskih pitanja, posebno u vezi s onim što se smatralo naglaskom na retorici umjesto sadržaja. Početkom 1990-ih izraz su koristili konzervativci kako bi se suprotstavili onome što su smatrali usponom liberalno-lijevog kurikulumu i nastavnih metoda na sveučilišnim kampusima u Sjedinjenim Državama. Do kasnih 1990-ih upotreba izraza ponovno se smanjila, a najčešće su ga koristili komičari i za ismijavanje političkog jezika. Ponekad ga je koristila i ljevica za ismijavanje konzervativnih političkih tema.“ (Roper, 2004)

⁶ „Konzervativci su tako odvrtili dugotrajnu kritiku sebe kao krute i netolerantne, napadajući tradicionalno liberalno područje razumnosti, fleksibilnosti i tolerancije. No, unatoč svojim ljevičarskim konotacijama, političku korektnost najbolje je zamisliti kao ideološko sužavanje, netoleranciju i ušutkavanje neslaganja u cijelom političkom spektru.“ (Cummings, 2011: 1239)

takmacem. U tom pogledu politička korektnost nema ideološku esenciju, ona nije ideologija *per se*, već ideološki kostur ili spremnik koji se popunjava različitim sadržajem ovisno o subjektu koji je nositelj toga viđenja korektnosti. Vremenom je proces političke korektnosti postao prvorazredno političko pitanje, a kako vrijeme odmiče postao je ideološka ravnodjelnica i potencijalno veliki društveno-politički rascjep.⁷

Bilo kako bilo, nedvojbeno je politička korektnost u današnjem poimanju s upotrebom započela 80-ih godina 20. stoljeća u SAD-u i kasnije se prometnula u jedan od najkontroverznijih pojmova obilježen čestim debatama i neslaganjima među intelektualcima (Bealey, 1999: 249). Također je neupitno da su „ljudi postajali sve svjesniji načina na koje jezik i ponašanje mogu poslužiti stvaranju stereotipa i ocrnjivanju, a time i jačanju stavova koji promiču diskriminaciju. Započela je postupna, ali sustavna reforma političkog jezika, s riječima poput 'crnčuga' i 'jid' koje nisu odobravane i na kraju izbačene iz jezika.“ (Scruton, 2007: 530) Problem je nastao u trenutku kada je proces 'čišćenja jezika' išao sve detaljnije i dublje. Tako su privremeno ubačene riječi koje su trebale zamijeniti do tada uvredljive izraze također vremenom postale neprihvatljive. Jezik je postajao sve osjetljiviji, a sredstva za prokazivanje onih koji se njime ne služe sve autoritarnija.

„Lingvistički je počelo kao u osnovi idealistička, pristojna, ali pomalo puritanska intervencija da se jezik očisti potiskivanjem nekih od njegovih ružnijih predrasuda, čime se poništavaju neke nepravde iz prošlosti ili 'izjednačavaju uvjeti za igru' s nadom u poboljšanje društvenih odnosa... Prvo je došlo do širenja različitih ključnih riječi od kojih su neke programske prirode, kao što su raznolikost, organsko i multikulturalizam. Zatim se očitovala i u govornim kodovima koji potiskuju jezik predrasuda, prikrivajući ili izbjegavajući određene stare i nove tabu teme. Nedavno se pojavio u zabranama ponašanja koje se tiču okoliša i kršenja prava životinja. Kao rezultat ovih prijelaza, politička korektnost postala je pogrešan naziv, koja se ne bavi ni politikom ni ispravnošću kako se ti pojmovi općenito shvaćaju.“ (Hughes, 2010: 3)

⁷ „Početkom 1990-ih svjedočili smo porastu politiziranih kurikula u sveučilišnim kampusima, obično u korist ciljeva koje je zagovarala politička ljevica – posebno u pitanjima koja se odnose na rasu, klasu i spol. Studente su sve više učili da su Sjedinjene Države inherentno rasističko društvo; da je, suprotno tvrdnjama iznesenim u Deklaraciji neovisnosti, naš politički režim osmišljen da služi interesima bogate manjine nauštrb ostalih građana – i da je zapadno društvo u cjelini intrinzično "patrijarhalno", pogodujući muškim tlačiteljima nauštrb njihovih ženskih žrtava.“ (Schaefer, 2020)

1.2. Osnovne pretpostavke: pristojno društvo i civiliziran govor

Ono što zaista izaziva bojazan mnoštva kritičara političke korektnosti je doza autoritarnosti, represije i zabrane koju su mnogo radikalne verzije političke korektnosti donijele. Ni na kraj pameti nije padalo zagovornicima narativa političke korektnosti da će zbog neprimjerenoga vokabulara ljudi ostati bez posla, biti brisani s društvenih mreža ili označeni fašistom. Bit izvorne ideje 'čišćenja jezika' u ime političke korektnosti je bila samosvijest pojedinca koju je moguće razviti uslijed ukazivanja na greške koje je činio. Naravno, samosvijest ne znači ideološko nametanje, nego određenu vrstu ukazivanja ili edukacije o tome što vrijeda pripadnike društvenih skupina kojima ne pripadamo.

„Politička korektnost označava izbjegavanje izraza, gestova, postupaka, ponašanja ili korišćenja izraza koji predstavljaju ili se mogu protumačiti kao vrijeđanje ili omalovažavanje neke društvene grupe (manjine), koji mogu da izgledaju da njima hoće da se izopšte, marginalizuju ili uvrijede ljudi koji su socijalno ugroženi ili diskriminirani! Uzima se i kao sredstvo samoironije.“
(Vuković, 2019: 104)

U cijeloj definiciji ključna riječ koju treba podcrtati je 'izbjegavanje'. Svaki jezik prakticira „izbjegavanje“ (Talbot, 2007: 12). U trenutku kada subjekt osvijesti da određeni dijelovi njegova ophođenja s drugima i vokabulara koji je koristio izaziva nelagodu ili poniženje kod drugih, onda svako izbjegavanje budućega ponavljanja postaje izraz ukazivanja poštovanja prema njima i eksplicitni znak želje za inkluzivnim društvenim strukturama i interakcijama.⁸ „Politička korektnost je određena samokontrola u komunikaciji“ (Kurelić, 2017). Podrazumijeva dozu samosvijesti da svojim izričajem možemo povrijediti ili omalovažiti druge osobe. To znači da određeni vokabular osobe specifične društvene skupine smatraju uvredljivima i stvaraju im nelagodu, a nad njima se oblik jezičnoga nasilja izvršava što svjesno što nesvjesno.

Da bi politička korektnost pustila korijene ona mora imati fundamentalnu pretpostavku opće pristojnosti društva u cjelini i voljnosti onih koji nisu bili svjesni da svojim riječima ili postupcima vrijeđaju ili omalovažavaju na korekciju. Izvorna ideja političke korektnosti je apliciranje „civiliziranoga govora“ (Kurelić, 2017) kojim se neće vrijeđati pripadnici različitih rasnih, spolnih i etničkih zajednica, uglavnom manjinskih. S tom idejom se krenulo 80-ih godina 20. stoljeća na američkim

⁸ „Politička korektnost (PC), izraz koji se koristi za označavanje jezika za koji se čini da ima za cilj učiniti najmanju količinu uvrede, posebno kada se opisuju skupine identificirane vanjskim oznakama kao što su rasa, spol, kultura ili seksualna orijentacija.“ (Roper, 2004)

sveučilištima kako bi se suzbio rasistički i seksistički govor i ponašanje. Tada se prestižna sveučilišta okreću kodificiranju pravila govora i ponašanja u smjeru političke korektnosti. Međutim, tu nije riječ o cenzuri, već podizanju svijesti o 'civiliziranom jeziku'. „Ako je cenzura potiskivanje izražavanja silom, politička korektnost je potiskivanje izražavanja kognitivnim pristankom ili društvenim pritiskom.“ (Reinelt, 2011: 134) Za razliku od govora mržnje politika korektnost nije kriminalizirana, dakle, ne potpada pod sankcije pravosudnoga suda. „Politički korektan govor nije obveza“ (Kurelić, 2017), to je njegovo pravo biti nepristojan i sebe isključiti iz civiliziranoga govora zajednice. Govor mržnje je onaj „iz kojeg proizlazi jasna i otvorena netrpeljivost prema vjerskim, rodnim, spolnim imigrantskim i manjinskim skupinama“ (Kurelić, 2017), iz njega proizlazi eksplicitna ugroza pripadnika one zajednice kojoj je taj govor upućen. Dakle, sramota je ontološka postavka političke korektnosti.

„Riječ je o političkoj korektnosti, u formalnom smislu da moralno definirana interpretacija neke situacije kod pojedinca ulijeva strah od izražavanja vlastitog mišljenja, koji je tako u situaciji da ga drugi kontroliraju. Najmanje bolan način prilagodbe tome je prihvatiti uključene moralne prosudbe i učiniti ih vlastitima. Ovako se politička korektnost širi kroz populaciju. Ali ako asimilacija vrijednosti nije potpuna, ostaje situacija straha, straha od pogleda drugoga. Ovo je bitno svojstvo srama.“ (Friedman, 2019: 32)⁹

U filmu *Poor Things* (2023) pri povratku u London mladi liječnik Max McCandles (Ramy Youssef) koji je zaljubljen u Bellu (Emma Stone) kaže pošto se i ljudsko tijelo može izliječiti tako se može i promijeniti čovjekova perspektiva. To je osnovna pretpostavka na samim počecima političke korektnosti, da je ukazivanjem na pogrdne riječi moguće modificirati dotadašnje jezične prakse u smislu masovnoga osvještavanja onih koji ih koriste. Međutim, ta pretpostavka nužno ima dva uvjeta, prvi je da postoji nehaj, nesusjesnost, a samim time i volja za promjenom, a drugo da postoji fundamentalna pristojnost na općoj razini društva. Bella koja je zapravo medicinski fenomen, ali potpuno nedorasla vanjskom svijetu, jer je bila odvojena od njega, koristi politički nekorektan jezik jer ga uopće nije svjesna. Stalno joj prigovaraju njeni zaštitnici (doktor Godwin i Max) da to nije primjeren jezik u „pristojnom društvu“. Dakle, politička korektnost podrazumijeva pristojno društvo, na neki način društvo pročišćeno jezičnih izraza koji mogu stvoriti nelagodu u komunikaciji. Međutim, time zapravo ljudi

⁹ Strah kao konstitutivni dio političke korektnosti jako dobro ilustrira scena iz filma *Death of Stalin* (2017.) u kojoj žene partijskih dužnosnika tijekom večere na kojoj je prisutan Staljin zapisuju što su njihovi muževi rekli kako bi se ujutro znali postaviti i eventualno braniti od optužbi.

prikrivaju svoj stvarni vokabular ili unutarnje doživljaje koje kada iskreno izrekli zaista ne bi bili politički korektni. Drugim riječima, politička korektnost je dio autokastracije onoga što zaista jesmo, kako stvari i ljude zaista doživljavamo i kako bismo ih zaista izrazili. Da nema političke korektnosti ljudi bi bili mnogo iskreniji, jezično brutalniji, mnogo manje licemjerni, ali bi društvo bilo puno nelagode. U trenutku kada pukne 'pristojnost', te se u javnoj sferi počnu upotrebljavati jezično neprimjerene konstrukcije, a društveni akteri ih ne sankcioniraju, već donekle prihvate, tada na scenu stupaju nova pravila igre kojima politička korektnost više ne donosi ni stabilnost niti pristojnost.

„Biti politički korektan znači birati riječi (a ponekad i djela) kojima se izbjegava omalovažavanje, vrijeđanje ili vrijeđanje ljudi jer pripadaju potlačenim skupinama. Potlačene skupine su one koje su izložene predrasudama, nepoštivanju ili diskriminaciji na temelju svoje rase, etničke pripadnosti, spola, seksualne orijentacije ili tjelesnog nedostatka.“ (Hamilton, 2015)

Pojedinci unutar društva ne smiju osjećati niti najmanju dozu nepravde, obespravljenosti ili ponižavanja samo na temelju njihovih grupnih identiteta. U društvu se svaki oblik diskursa koji bi upravo potencirao takvu vrstu grupne nelagode i ugnjetavanja mora izbjeći. „Politička korektnost kako je shvaćaju u SAD-u odnosi se na skup stavova o diskriminaciji, uglavnom na polju rase i spola. Politički je nekorektno govoriti na bilo koji način koji se može smatrati razlikovanjem ljudi na način koji bi za njih mogao biti štetan.“ (Robertson, 2004: 391) Uopćeno se smatra poželjnim izbjegavanje vokabulara koji uključuje diferencijaciju, odnosno mnoge „izme“ poput rasizma, seksizma, nacionalizma itd. Bilo kakvo spominjanje diferencijacije na razini kolektiviteta, čak ako je potkrijepljeno empirijskim dokazima, može se smatrati politički nekorektnim. Osnovna postavka inkluzivne političke korektnosti može se sažeti:

„Jer politička korektnost treba zajamčiti da se ni jedan pojedinac u demografskoj, socijalnoj ili kulturnoj manjinskoj grupi neće osjetiti izopćeno, isključeno, uvrijeđeno ili povrijeđeno“ (Opačić, 2010: 242).

Dan Moller pokušava sistematično razložiti problematiku: „Politička korektnost, kako ću je ja razumjeti, pokušaj je uspostavljanja normi govora (ili ponekad ponašanja) za koje se smatra da (a) štite ranjive, marginalizirane ili povijesno viktimizirane skupine, i koje (b) funkcioniraju tako što oblikuju javni diskurs, često inhibiranjem govora ili drugih oblika društvenog signaliziranja, te (c) bi trebale izbjegavati uvrede i bijes, sniženi osjećaj samopoštovanja ili na drugi način vrijeđati osjetljivost takvih skupina ili njihovih saveznika.“ (Moller, 2016: 1)

Trend se odvijao u dva pravca, s jedne strane se pokušalo izbalansirati korištenje termina i rodno neutralnoga jezika kako bi se ispravile jezične asimetrije, a druge strane se krenulo u pravcu kreiranja novogovora i novih kovanica koje su zamjenjivale stare riječi koje su se smatrale neprikladnima ili uvredljivima.¹⁰ Riječ je o uvođenju 'rodno neutralnoga jezika' koji se formalizirao i postao bitna sastavnica jezične prakse u mnogim dimenzijama javne sfere. Tako je primjerice Europska unija uvela rodno neutralan jezik u svim svojim institucijama. Išlo se prema revidiranju termina koji su trebali dovesti do mnogo veće ujednačenosti među spolovima:

„Nekada se koristio izraz Man i Mankind da bi se označilo čitavo čovječanstvo, uključujući i žene. Danas se koriste korektniji izrazi poput Humanity, Human race itd. Također, sve više ima izraza koji se koriste da bi se bolje definiralo nečije zanimanje ili pozicija na poslu, pa su tako riječi poput Policeman i Policewoman sve manje u upotrebi, dok se puno više primjenjuje izraz Police Officer. Isto je i s izrazom Spokesperson koji se koristi umjesto Spokesman ili Spokeswoman. Tako se sve više koriste neutralnije riječi poput Assistant, Worker, Person, Officer umjesto titula koje imaju sufiks -man ili -woman.“ (Lizatović, 2021: 3-4).

Važno je naglasiti da politička korektnost ne smije biti ekstrapolacija individualnih stavova o tome kako bi se javni diskurs trebao oblikovati sukladno tim isti individualnim stavovima, već upravo suprotno, ona mora biti poopćena i javno osviještena kategorija 'popravljanja' onoga dijela javnoga narativa koji ranjivim skupinama stvara nelagodu i omalovažava ih. Dakle, ona nikada ne smije postati individualni 'križarski rat' već javna kategorija opće društvene pristojnosti. Bez toga, politička korektnost ostaje nerazumljiva određenom dijelu društvene zajednice koji bi je mogli pogrešno razumijevati kao nametnutu cenzuru ili pak apstraktne forme novogovora čiju krajnju svrhu ne razumiju. U tom slučaju politička korektnost može postati alat u procesu 'tiranije većine' što nipošto nije njezina intencija.

Posebno problematično može postati kada glasna manjina koristi određeni oblik političke korektnosti da nametne svoje ideološke stavove većini, u tom pogledu reakcija potonjih može biti izuzetno opasna i vratiti stvari na početak, tj. na mnogo nižu razinu jezične osjetljivosti s kojim je izvorni koncept političke

¹⁰ „U konačnici, čini se da je tekuća rasprava oko političke korektnosti usredotočena na jezik, imenovanje i čije su definicije prihvaćene“ (Roper, 2004).

korektnosti krenuo u borbu. Stoga, „značajno je da ono što izjavu čini politički nekorektnom nije služi li ona zapravo promicanju interesa određenih ljudi u cjelini, već ugrožava li njihov javni položaj, što se obično očituje u osjećaju uvrede i bijesa, ili sniženom osjećaju samopoštovanja i uključenosti“ (Moller, 2016: 3). Drugim riječima, nisu stavovi ili karakteristike identiteta onih koji sudjeluju u javnom govoru diskvalificirajuće odredbe, već stvarni iskazi koje u takvom činu koriste. To pogotovo stvara veliki problem u procesu 'pročišćavanja povijesti' u različitim segmentima. Iz sadašnje perspektive se retroaktivno primjenjuju jezične norme na sve one oblike narativa koje su nastale u potpuno drugom povijesnom kontekstu. Brišu se nepoželjne riječi, mijenjaju se nazivi ulica, cenzuriraju književna i umjetnička djela, miču statue i biste nepoželjnih povijesnih osoba itd. Opisani problem se isprva pokušao riješiti eufemizmima, zamjenom uvredljivih termina i izraza kako bi 'pročišćena verzija jezika bila neutralna i kako bi prestala izazivati poniženje. Posebno se vodilo računa o jezičnim elementima koji su reproducirali stereotipe i predrasude. Eufemizmima i novotvorenica se izražavala određena vrsta poštovanja ili makar ispravljanje nanesene štete koja se do tada iskazivala upotrebom neprimjerenih termina. To je podrazumijevalo, da objekti tih izraza nisu bili u poziciji moći da se javno suprotstave takvoj praksi, a istodobno subjekti istih nisu bili dovoljno osviješteni ili su bili zaista ideologizirani te se prakticirali takvu jezičnu praksu. Potonjima se nehotično ili posve namjerno obezvrjeđivalo objekte takve prakse, tj. nanosila im se šteta i povređivalo ih se. Nad njima se izvršavalo „diskurzivno nasilje“ (Kostanjevac, 2014: 250). Problem je u tome što su počesto čak i eufemistički termini uvedeni da se intenzitet ugnjetavanja i nelagode koje su stari pogrđni termini izazivali umanjili ili u potpunosti ukine postali nedovoljni, a ponekad i postali izvor iste nelagode i vrijeđanja. „Konkretno: mi možemo crnca zvati Afroamerikancem, ali to još uvijek ne znači da i riječ Afroamerikanac nema pejorativno ili pogrđno značenje“ (Horvat, 2008: 250)

Iz toga je proizišla još jedna fundamentalna postavka procesa političke korektnosti, naime, da „uvrjeđeni određuje što je uvreda“. (Kurelić, 2017) Ne samo to, nego oni na koje se pogrđni izrazi odnose mogu kao pripadnici te društvene skupine bez ikakvih problema koristiti stare nekorektne termine bez bojazni da će ih narativ političke korektnosti prokazati. Ako bi se netko izvan te 'manjinske' skupine usudio

koristiti iste ili slične izraze jednostavno bi bio prokazan kao rasist, seksist, ksenofob, homofob itd.¹¹

„Politika identiteta, ukorijenjena u rasi, spolu, seksualnoj orijentaciji (i sve širem popisu drugih zaštićenih kategorija), stvara klimu u kojoj ključni element nije što netko kaže, nego tko to kaže. Rezultat: samo određeni ljudi imaju pravo govoriti određene stvari.“ (Patai, 2018: 118)

U sceni iz filma *Everything is Illuminated* (2005) u kojem mladi američki Židov Jonathan Safran Foer (Elijah Wood) putuje kroz Ukrajinu u potrazi za svojim židovskim korijenima i stradanjima svojih predaka tijekom holokausta. Lokalni mladić Alex (Eugene Hutz) mu je domaćin i veliki zaljubljenik u američku rap glazbu. Tijekom njihova putovanja on stalno govori o reperima u Americi koje iskreno obožava ali ih stalno označava riječju „niggaz“, sukladnu slengu koji oni sami koriste u svojim pjesmama. Nakon što mu Jonathan kaže da ih ne smije tako nazivati jer je to pogrdno, on sav razočaran i u čudu upita: „Zašto, ali ja volim crnčuge (niggaz)?“ Dakle, bijelom ukrajinskom mladiću to nije dopušteno govoriti iako je on opčinjen njihovom glazbom, oni su mu životni uzori, u njemu nema trunke rasizma i on ih iskreno voli, te koristi iste izraze kakve oni koriste za međusobno označavanje.

„Umberto Eco smatra da 'priča o korekciji' ima presudnu važnost zato što naglašava bitan element političke korektnosti. Problem nije u tome što 'mi' odlučujemo kako nazvati 'druge', nego u tome da drugima prepustimo da sami odluče kako žele da ih se naziva i, ako im novi naziv na neki način zasmeta, da prihvate neki drugi naziv. U konkretnim okolnostima teško možemo znati koji naziv smeta ili vrijeđa one koji su njime označeni, te treba prihvatiti njihov prijedlog ili mišljenje.“ (Knežević, 2010: 35)

¹¹ Problematika upotrebe termina Rom: „Naziv Rom danas se smatra politički korektnim, pa i oni povjesničari koji pišu npr. o 'ciganskom pitanju' cijelo vrijeme (izvan citata) pišu o Romima (premda ih u vrijeme o kojem pišu tako izvan same njihove zajednice nitko nije zvao). Sami Romi smatraju danas taj naziv izvan svoje zajednice donekle politički nametnutim i neprirodnim. Tako je sam pripadnik toga naroda, Muharem Serbezovski, napisao knjigu *Cigani i ljudska prava* (2000), u kojoj kaže: 'Neki kažu da je Rom politički izraz. Kad jedan Ciganin razgovara sa drugim, on ga pita 'da li si Rom?' Sudeći po tome kako nacija sebe naziva, pravilno je Rom. Ali, ja imam književnički ugao gledanja. Kad književniku kažeš Rom, to je prazno, a kad kažeš Ciganin, to je inspiracija puna kontroverze i stvaralaštvo. Možda je najprirodnije reći ovako: bolje da sam sebi kažem da sam Ciganin nego da to bude neko drugi!“ (Opačić, 2010: 248). Otvara se pitanje pozicije u diskurzivnom činu, ako pripadnici zajednice koja određeni termin smatra uvredljivim koriste taj isti termin radi se o internoj grupnoj dinamici, a ne o političkoj nekorektnosti. Međutim, ako taj isti termin koristi netko izvan te zajednice onda se odmah aktivira alarm političke nekorektnosti.

Upravo na ovome mjestu leži kvaka početnoga impulsa političke korektnosti. Ako prihvatimo da jezik nije puki odraz društvene zbilje već i da je svojim praksama oblikuje, onda je proces davanja 'Drugima' mogućnosti (prava) da samostalno određuju vlastiti označitelj koji moraju prihvatiti subjekti jezične interakcije, nositelji nekorektnoga vokabulara, bio suštinske revolucionarne naravi. Nije stvar u tome da će skupine koje su zaista rasističke prestati biti rasisti i upotrebljavati politički korektno termine za označavanja pripadnika crne rase, već da će većinsko stanovništvo (uglavnom bijelo u SAD-u) osvijestiti da je dotadašnji diskurs omalovažavao njihove crne sugrađane i da je promjena vokabulara bitna strukturna činjenica za javno dobro. U filmu *A Bronx Tale* (1993.) dječaci delikventi na ulici u busu primijete crnca i počnu ga gađati s povicima „vrati se u Australiju odakle si i došao“. Drugim riječima, većina uvijek mora doći u fazi osviještenosti i predati semantički štap manjinskim skupinama ukoliko želi jednakopravno i stabilno društvo. To uopće nisu mali pomaci i u ovim početnim fazama su imali itekakvu inkluzivnu ulogu u skladu s općim načelima američkoga društva.

2. Ideologizacija političke korektnosti

Prva faza lijeve koncepcije političke korektnosti je kritička, ona želi rastvoriti jezične konstrukcije koje održavaju postojeću asimetričnu društveno-političku strukturu, dok je druga reaktivna i svodi se na održavanje uspostavljenoga novogovora kao ideološkoga sredstva za trijažu nepodobnih. Njome se pokušalo odrediti opseg diskursa kao i mehanizme sankcioniranja onih koji se tih dometa ne pridržavaju. Ideje političke korektnosti su zadobivale sve važniju ulogu u javnoj sferi, a javna interakcija je bila nemoguća ukoliko se mehanizmi političke korektnosti nisu unaprijed ukalkulirali.

„Premda su te ideje našle plodno tlo u kampusima američkih sveučilišta, već početkom devedesetih godina, kako nalaže i sama logika političke korektnosti, prelile su se i u druge sfere: medije, obrazovne ustanove, retoriku političkih kampanja, filmsku umjetnost, književnost i svakodnevni govor.“ (Kulenović, 2010: 39)

Od koncepcije koja je prije svega za cilj imala jezično pročišćenje i stvaranje inkluzivnijega vokabulara, teleologija političke korektnosti se munjevito mijenjala.¹² Ona je postala određena forma 'kulturne performanse':

¹² „Kako se pokret za političku korektnost osobito razvijao u sveučilišnim kampusima u SAD-u, i to posebno na fakultetima društvenih i humanističkih znanosti, dobio je dimenzije projekta društvene i kulturne obnove.“ (Knežević, 2010: 35)

„Bilo da označava pokušaje oblikovanja diskursa i ponašanja zakonom, prisilom ili uvjeravanjem, ili šire govoreći o javnom ispoljavanju određenih stavova prema takvim praksama, politička korektnost sudjeluje u ključnim ponavljanjima s razlikom i samorefleksivnom javnom svijješću koja su obilježje kulturne performanse. U borbi za zagovaranje ili, mnogo vjerojatnije, osudu, politička korektnost sudjeluje u izgradnji, modificiranju ili uništavanju specifičnih kulturnih praksi.“ (Reinelt, 2011: 137)

U trenutku kada ideja ili sklop ideja zadobiva performativnu poziciju ona traži određenu sistematizaciju u formi tradicionalnih ideologija. Pokušava pronaći svoju socijalnu bazu kao subjekta ideologije, pokušava pronaći reaktivne snage koje se opiru idejama i pokušava narativnim konstrukcijama izvršiti semantičku revoluciju s ciljem krajnje promjene društvene strukture. Neki idu toliko daleko tvrdeći da po prvi put u američkoj povijesti postoji službena državna ideologija – politička korektnost (Lind, 2004: 2) ili da je „postala dominantna ideologija Zapada.“ (Browne, 2006: 32)

„To je sustav vjerovanja i obrazac razmišljanja koji prožima mnoge aspekte suvremenog života, držeći pritisak vrline nad javnom raspravom, odlučujući o čemu se može raspravljati i koji su uvjeti rasprave, te koje su vladine politike prihvatljive, a koje nisu“ (Browne, 2006: 1)

Kako je proces ideologizacije poprimao nove razmjere i stvarao mnoštvo novih dimenzija koje izvornim zagovornicima koncepta nisu bili u primisli, politička korektnost se prilagođavala i stvarala nove regule za dijelove javne sfere, koje nisu bile isključivo sveučilišni kampusi.

Pobornici političke korektnosti su čvrsto branili poziciju jezičnoga obrata i poimanja antifundacionalističke slike društvene zbilje koje odbacuje neutralnu ulogu jezika.¹³ Potonji je shvaćen kao konstitutivni dio te iste zbilje i vrlo važno oruđe reprodukcije svih oblika nejednakosti i ugnjetavanja koji u društvu postoje. Dakle, za razliku od protivnika političke korektnosti njezini zagovornici tvrde upravo suprotno, promjena jezika mora prethoditi strukturnoj promjeni jer je drugu bez prve nemoguće izvesti. Zbilja je duboko konstruirana jezičnim sklopovima i *status quo* samo zamrzava nejednakosti, omogućuje reprodukciju postojećih odnosa i onemogućava suštinski progres. Stoga je zaista moguće poimati političku

¹³ „Pobornici ideje političke korektnosti brane konstruktivističku koncepciju govora. S tog stajališta odnos između jezika i stvarnosti nikad nije neutralan, a jezik nije odvojen od stvarnosti nekim 'ontološkim rezom'. Govor je sredstvo koje duboko određuje način spoznaje i prikazivanja svijeta.“ (Knežević, 2010: 36)

korektnost kao određeni oblik ideološke pozicije koja u sebi nosi revolucionarnu ideju prevrednovanja jezika, a samim time i duboke transformacije društvenih struktura u smjeru pravednosti.

„Govor ne samo da bilježi nejednakosti, nego i pridonosi njihovoj stvaranju, oblikujući percepciju koje neko društvo ima o sebi i skupinama koje ga čine... Slijepac neće, doduše, biti manje slijep ako ga nazovemo 'čovjekom koji ne vidi', ali potonji izraz može modificirati percepciju pojedinaca o sljepoći.“
(Knežević, 2010: 36)

Jedan od važnijih prigovora ideologiziranom poimanju političke korektnosti je da semantičkim akrobacijama pokušava sakriti suštinsku strukturnu asimetriju ili pak duboke nepravde. Prigovor ide u pravcu da semantičko prevrednovanje jezika neće smanjiti ili ukinuti nejednakosti koje su stari nekorektni termini održavali. Strukturni problemi opstaju, ali ih politička korektnost gura pod tepih semantičke korektnosti. Sloboda govora mora za njih ostati nedodirljiva, jer je jezik načelno neutralan i njegova modifikacija ne može preduhitriti strukturnu modifikaciju. „Modifikacijama samog jezika ne može se, dakle, doći do modifikacije društvenog stanja. Kada stvarni odnosi moći budu modificirani, lingvističko će oruđe registrirati te promjene.“
(Knežević, 2010: 36)

„Umjesto da se doista riješe problemi realno egzistirajućeg rasizma (recimo da se konačno riješi rasizam američkog Juga) izmišljaju se treći termini koji će problem privremeno prikriti i utišati: ako Amerikanci s juga crnce nazivaju 'Kanađanima' to političkim strukturama još uvijek ne smeta – sve dotle ih ne zovu 'cncima'.“ (Horvat, 2008: 251)

Problem je u stvari dvostruk. Ako se inzistira na politički korektnom govoru i ponašanju, koliko god u određenim dijelovima postao groteskan, u suštini ne znamo je li se društvena struktura promijenila. Jer ako jezik nije zrcalno i neutralno predstavljanje te iste strukture zapravo ne znamo kako ta društvena struktura stoji sa istinskim rasizmom, seksizmom, homofobijom itd. Ne samo to, nego očišćena javna sfera može zapravo skrivati 'istinsku' strukturu koja u određenim segmentima može ostati rasistička, seksistička i homofobna. Drugi dio problema je individualne naravi. Teško je povjerovati da pod pretpostavkom da su određeni dijelovi društva zaista homofobni, seksistički i rasistički da će ih politička korektnost osvijestiti i modificirati njihove iskrivljene stavove. Mnogo veći problem je u tome što nikada nećemo znati njihove istinske stavove, niti će moći biti artikulirani u javnoj sferi.

Izgon iz javnoga diskursa ne znači izgon iz srca i duša istinskih rasista, seksista i homofoba.¹⁴

„Važan zaključak koji možemo iz toga izvući je sljedeći: ukoliko ne promijenimo realne, ili materijalne odnose u društvu, uzalud ćemo mijenjati riječi. Ili drugačije rečeno, ako crnca zovem Afroamerikancem to još uvijek ne znači da rasna diskriminacija više ne postoji.“ (Horvat, 2008: 250)

Dakle, ona sprječava iskazivanje 'stvarnih stavova', ne znamo na čemu smo, što ljudi zaista misle, pa makar i ono najgore. Albert Hirschman opisanu pojavu naziva 'težom o jalovosti' tvrdeći da politička korektnost samo mijenja pojavnost (fasadu), međutim, da dubinska strukturalna ograničenja, nejednakosti i ugnjetavanja ostaju nedirnuta: „smatra da će politička korektnost svojom praksom kažnjavanja i ekskomunikacije dovesti do samocenzure onih koji bi inače mogli nešto promijeniti... Dakle, politička korektnost neće imati nikakav utjecaj na ono što želi promijeniti, to jest na status manjina u društvu, jer će oduzeti hrabrost onima s potencijalom da istinski mijenjaju nešto, namamivši ih toplim, zaklonjenim skloništem u kojemu se ne može postići stvarni progres, ali koji može ponuditi sigurnost od ekskomunikacije, pod uvjetom da se igra po pravilima tog skloništa i da se izvan njega nikada ne izlazi.“ (Jukić, 2021: 5) Problem je u tome što ona glasna manjina koja zaista vjeruje i baštini nepoćudne 'izme' nastavlja sa svojom jezičnom praksom. Drugim riječima, pravi rasist neće postati manje rasist samo zato što u javnosti ne može koristiti riječ 'crnčuga', a veliko je pitanje hoće li je ikada prestati koristiti.

Čak i ako se zadržimo na početnoj razini jezičnoga pročišćenja, politička korektnost je vremenom zadobivala sve radikalnije zahtjeve koji su u svojim krajnjim konsekvencama rezultirali grotesknim ishodima, a što je posebno problematično, stvarali sve širi front opozicije.

„Nastojeći 'očistiti jezik' od svih termina koji ne poštuju različitost pojedinaca ili manjina i konstruirati nove izraze i nazive, pokret za političku korektnost nailazi na znatnu poteškoću u pronalaženju riječi koje bi mogle ispuniti taj zadatak... Tako se, primjerice, došlo do ocjene da je 'mankind' (ljudski rod) seksistički pojam zbog prefiksa 'man', da iz ljudskog roda isključuje žene, pa je odlučeno da tu riječ treba zamijeniti s 'humanity', bez obzira na to što i ta riječ

¹⁴ „Ako bolje promislimo, politička korektnost je u tom smislu zapravo jako dobro sredstvo za prikriivanje vlastitih stavova, sredstvo kojim i dalje možemo, barem neverbalno, uživati u vlastitoj mržnji bez bojazni od snošenja posljedica.“ (Horvat, 2008: 253)

etimološki potječe od 'homo' a ne 'mulier'. Zbog provokativnih su razloga neki ogranci feminističkog pokreta predlagali da se više ne govori 'history' nego o 'herstory'." (Eco, 2006., prema: Knežević, 2010: 36-37)¹⁵

Politička korektnost se može izvitoperiti i napustiti svoj temeljni uzrok te postati sredstvo ideološke kontrole. To se pogotovo odnosi na jedno do temeljnih postavki liberalne doktrine – slobodu govora. „Stoga ono što je počelo tvrdnjama da je liberalno može postati prilično autoritarno.“ (Bealey, 1999: 250) Razmatrajući problematiku političke korektnosti, Albert Hirschman je navedenu pojavu okarakterizirao kao 'tezu o izopačenosti', tj. da se vremenom djelovanjem ideje i njezinom primjenom praksi kroz brojne planirane i nehotične događaje ona u potpunosti izokrene protiv izvorne namjene (Jukić, 2021: 5). Od početnoga impulsa 'civiliziranoga govora' i pristojne komunikacije koja nikoga neće vrijeđati, preko proširenja teze da jezik ipak reproducira asimetrične društvene strukture, uvijek se pretpostavljala fundamentalna osviještenost pojedinaca kad im se skrene pozornost na neprikladne jezične prakse. U ideologiziranoj varijaciji političke korektnosti osviještenost nije nužna, ona je poželjna, ali ako ne ide preko nje onda na scenu stupaju ideološki aparati i određene vrste javnih sankcija. Takav sustav političke korektnosti teži kodificiranju svojih postavki jasnim mehanizmima njihova upražnjavanja.¹⁶ „Protivnici pokreta za političku korektnost vide u njemu lingvistički totalitarizam i jezičnu policiju koju njegovi pobornici žele uvesti.“ (Knežević, 2010: 35)

„Politički korektni su netolerantniji prema neslaganju nego tradicionalni liberali ili čak konzervativci... One koji se ne prilagođavaju treba ignorirati, ušutkati ili ocrnjivati. Postoji neka vrsta mekog totalitarizma u vezi s političkom korektnošću.“ (Browne, 2006: 2)

Razdor u poimanju čak i u akademskoj sferi je više nego očit, dok jedni nazivaju takvu poziciju „epistemičkim nasiljem“ (Spivak, 2006: 163), drugi je smatraju „ispravnim pogledom na povijesnu stvarnost“ (West, 2006: 267).

¹⁵ Kongresmen i pastor Emanuel Cleaver je u prosincu 2021. u Kongresu molitvu završio riječju 'Awoman' umjesto amen, jer je na taj način želio molitvu učiniti rodno neutralnom.

¹⁶ „Politička korektnost također veže svoje vrijednosti u tkivo zemlje zakonima i međunarodnim ugovorima koje je vrlo teško osporiti. Različiti zakoni o ljudskim pravima, povelje, konvencije i ugovori, od UN-a preko Europe do konvencija o ljudskim pravima, stvaraju čitav međunarodni i domaći pravni okvir koji podržava vrijednosti i uvjerenja političke korektnosti, što budućim vladama čini vrlo teškim da ih osporavaju.“ (Browne, 2006: 38)

Hirschman ističe 'tezu o opasnosti' kojom nagoviješta da potencijalni progres kojim politička korektnost može rezultirati ujedno može biti u kontradikciji sa postojećim poretom. Potonji je izgrađen na temeljima liberalne doktrine s jasnim razlikovanjem javne i privatne sfere, meritokratskim načelom obrazovnih i karijernih postignuća i neutralan u odnosu na posebne identitete (rasne, spolne etničke...). Politička korektnost bi svojim radikalnim zahtjevima mogla dovesti do kolapsa ovih postavki, a tada na javnu scenu neće isplivati samo skupine i pojedinci koji su po sebi liberalni i tolerantni, nego mnogo opasniji subjekti nositelji vrlo netolerantnih ideja koje će krinka političke korektnosti štiti od zdravorazumske kritike. Najdrastičnije se teza o opasnosti manifestira u obrazovnom sustavu:

„Obrazovni je sustav, stavljajući u centar univerzalnost čovjekove racionalnosti i uma koji može razlučivati između dobrog i lošega, vrijednoga i onoga što treba odbaciti, omogućavao prijašnjim generacijama plodonosnu potragu za vrlinom, a politička korektnost, inzistiranjem na otvorenosti, zanemaruje sadržaj ideja koje se iznose u znanstvenoj potrazi.“ (Jukić, 2021: 6). Univerzalizam je došao na loš glas, a kulturna različitost utkana u sve pore obrazovnoga sustava, veliko pitanje je li to urađeno nauštrb stvarnih obrazovnih postignuća?

Kritičari političke korektnosti strahuju da je itekako prekoračila domete svojim početnih uzroka, uspjela je s jezičnim pročišćenjem, osvijestila je mnoge nejednakosti koje su do tada bile zdravorazumske, ohrabrila manjinske skupine u artikulaciji vlastitih stavova i povećala inkluziju u svim segmentima javne sfere. Međutim, svojom radikalizacijom i stvaranjem ideoloških mehanizama dovela je do poništenja temeljnih liberalnih postavki koje su joj omogućile da se uopće razvije kao koncept. Politička korektnost je prepilila liberalnu granu na kojoj je sjedila

„Ironija političke korektnosti je u tome što je ona sama gotovo politički nekorektna. Rijetki su ljudi koji za sebe vole misliti da su politički korektni, a još manje njih bi se to usudilo javno priznati. To je izraz koji općenito koriste samo njezini klevetnici... Politička korektnost je ideologija koja određene skupine ljudi svrstava u žrtve kojima je potrebna zaštita od kritike, a koja vjernicima daje osjećaj da se neslaganje ne smije tolerirati.“ (Browne, 2006: 4)

Problem je što se politička korektnost često okomi na znanost i znanstvene činjenice ukoliko ne odgovaraju ideološkim kalupima, a svojim pristupom demokraciji često postaje nedemokratska gušeći pravo na slobodu govora i odagnavajući svaki oblik rasprave. Čak i one pojedince i društvene skupine koji su načelno podržavali početne

oblike političke korektnosti odagnava iz javne komunikacije lijepeći im etikete nepoželjnosti.

„I u javnoj i u privatnoj sferi, ljudi radije iznose politički korektne argumente čak i ako znaju da su pogrešni, nego da iznose politički nekorektne argumente za koje vjeruju da su ispravni... Vjerujući da njihovi protivnici nisu samo u krivu, već i loši, politički korektni ih slobodno napadaju osobno.“
(Browne, 2006: 35)

U prekoračenju političke korektnosti svaki *ratio* argumenta pada u vodu koliko god plauzibilan bio, subjekte se *ad hominem* diskreditira, a javna sfera se štiti njegovim ostracizmom i nedopuštanjem budućega iznošenja sličnih teza.

2.1. Politička korektnost između ljevice i desnice

Ukoliko prihvatimo tezu da je izvorni koncept političke korektnosti lijevo-liberalne provenijencije,¹⁷ te da je za cilj imao transgresivan učinak – inkluziju i poštovanje subordiniranih društvenih skupina, onda je teško govoriti o političkoj korektnosti kao ideologiji. Međutim, ako analitičkim uvidima postane vrlo plauzibilno tvrditi da je politička korektnost ideologizirala svoje postojanje, u s smislu sistematizacije ideja i mehanizama njihove aplikacije, onda se postavlja pitanje tradicionalnoga ideološkog spektra. Pretpostavimo da je izvorna inačica, razvijena 80-ih godina na američkim sveučilištima zaista bila liberalna:

„Politička korektnost naglašava snažnu inkluzivnu poziciju, prema kojoj pojedinci zahtijevaju moralnu jednakost u svim aspektima života bez obzira na njihovu vjeru, rasu, dob, etničku pripadnost, spol ili rod. Kako bi proveli ovaj stav, zagovornici političke korektnosti mogu koristiti afirmativne akcije ili ograničiti slobodu govora govornim kodeksima i zakonima protiv diskriminacije“ (Dzenis i Faria, 2019: 3)

Liberalna pozicija zahtjeva ukidanje svih onih odrednica koje strukturalno onemogućavaju jednakost ljudi u smislu jednakosti šansi. Bilo kakva vrsta ograničenja

¹⁷ „Ovdje je važno napomenuti da su ljevica i liberal također pojmovi koji znače vrlo različite stvari u Europi i Sjedinjenim Državama. Liberal se u SAD-u često poistovjećuje s ljevicom, dok u Europi predstavlja političku sredinu, a ponekad i poziciju malo desno od centra. Također postoji uobičajena zbrka između 'kulturnih' i 'političkih' pozicija. Multikulturalizam i feminizam često se označavaju kao ljevičarski, ali zapravo njihova distribucija među političkim strankama i unutar političkih stranaka prožima cijeli desno-ljevi spektar.“
(Friedman, 2019: 9)

koja proizlazi iz spola, rase, vjeroispovijesti ili etniciteta je direktna ugroza liberalnih društvenih postavki. Dakle, poenta je da se te strukturne razlike uklone u pravcu jednakosti i inkluzivnosti, nipošto u cilju povećanju grupnih razlika ili cjepkanju društvene strukture prema tim istim odrednicama. Međutim, ta izvorna postavka je poprilično pomaknuta, pod utjecajem identitetskih politika i različitih varijacija postmoderne misli htjela je zadržati liberalni fundament, a razviti multikulturnu politiku grupnih razlika.

„Što se tiče političke korektnosti, trenutno i najčešće opravdanje njezine legitimnosti oslanja se na liberalne koncepte. Naime, ograničenja govora su legitimna jer povećavaju slobode pojedinaca u marginaliziranim skupinama jačanjem pozitivne slobode, dok te slobode kvare negativnom slobodom i nesputanim kritičkim diskursom.“ (Dzenis i Faria, 2019: 7)

Prosvjetiteljski liberali napadaju takvu poziciju: „Konkretno, ovi pisci tvrde da je politička korektnost autoritarnost – posebice restrikcija govora – koja ugrožava liberalizam u njegovim najdominantnijim pojavama: liberalnoj demokraciji i liberalnoj znanosti“ (Dzenis i Faria, 2019: 10). Politička korektnost nagriza, a ponekada u potpunosti isključuje, temeljnu postavku prosvjetiteljskoga liberalizma – kritički racionalizam. Onemogućava se kritička rasprava i različitost diskursa koja je nužna u pluralnim demokratskim društvima i činila je osnovicu kako moderne znanosti tako i javne sfere. Postmoderni upliv u koncept političke korektnosti je doveo do maksimalne segmentacije društva na mikroskupine u kontekstu gdje se svaka od njih smatra određenom žrtvom sustava, odnosno različitih oblika ugnjetavanja koje suvremeno društvo izvršava. Barijere među grupnim identitetima se povećavaju i sakraliziraju, a centripetalne liberalne vrijednosti koje su činile jezgru društvene kohezije odjednom postaju nepoželjne. Stoga uopće ne čudi raslojenost zapadnih demokratskih društava i poimanje političke korektnosti kao ideološkoga oružja u daljnjoj diferencijaciji i rastakanju liberalnih društvenih postavki. Problem je u tome što pobornici političke korektnosti automatizmom isključuju sve one koji se ne uklapaju u njihov diskurs ili koriste neprimjerene jezične sklopove. Liberalna postavka bi bila u razumnoj raspravi takve osobe dovesti do spoznaje da nisu u pravu, da svojim govorom štete drugima i da eventualno korigiraju svoj stav. Pretpostavka liberala je da će javna sfera/javni um, utemeljen na liberalnim postavkama i vrijednostima u kontekstu otvorene debate rezultirati razumnim zaključcima, odnosno „samouvjereni su da razum nikada neće dati podršku neliberalnim oblicima političkog organiziranja“ (Dzenis i Faria, 2019: 12). Klasični (prosvjetiteljski) liberali podržavaju drugačiju vrstu političke korektnosti: „Točnije, političku korektnost koja se ne ponaša autoritarno zabranjujući uvredljive izraze i podnošenjem zakona protiv diskriminacije, već onu koji tjera ljude na

samocenzurirano konformističko ponašanje kako ne bi bili marginalizirani.“ (Dzenis i Faria, 2019: 12) Bilo kakva vrsta represije, pa makar i jezika, liberalima stvara apriorni *odium*. Ograničenja jezika, ponašanja, a kamoli identiteta moraju biti utemeljeni u javnom umu, tj. imati fundamentalnu podršku političke zajednice na koju se odnose. Veliko je pitanje je li politička korektnost danas u funkciji zaštite liberalnih postavki na kojima se temeljila zapadna civilizacija, a pogotovo američko društvo.¹⁸

Ne samo da se politička korektnost otrgnula od liberalne pozicije, već se u tradicionalnim terminima ljevice i desnice poprilično radikalizirala u oba smjera. I jedan i drugi dio ideološkoga spektra su iskoristili fenomen političke korektnosti za vlastite političke i društvene pothvate te ih ispunjavali semantičkim sadržajem sukladno vlastitijoj ideologiji.¹⁹ Desnica ga koristi za profilaciju nacionalno podešenoga narativa koji njeguje vrijednosti koje se smatraju tradicionalno ukorijenjenima i patriotski nastrojenima. Svako odstupanje od toga može proizvesti efekt prokazivanja, ili etiketiranje izdajnicima. Ostale oblike političke korektnosti kritiziraju kao podmetanje ljevice i liberala čime se želi otupiti nacionalno određen identitet i stvoriti globalistički uokvireno društvo bez tradicionalnih vrijednosti i morala. „Desna kritika političke korektnosti u tom smislu tvrdi da je politička korektnost zapravo marksizam preveden iz ekonomskih termina u termine kulture, odnosno da se time nekakvi novi komunisti samo bore za prava manjina, ionako nakaradnih lezbijki, pedera, tamo nekih crnaca, Eskima i tako dalje.“ (Horvat, 2008: 248) S druge strane, lijevo poimanje traži jezični ostracizam, ukidanje i eliminiranje svih onih termina koji pogrdno ili diskriminatorski označavaju bilo kojeg pripadnika manjinske zajednice. Oni zapravo smatraju da se jezičnim manipulacijama održava tradicionalna asimetrija moći u društvu. „... postoji iluzija da će se, ako crnca više ne zovemo Nigger, odnosno “crnčuga”, promijeniti realni odnosi u društvu, odnosno da više neće biti diskriminacije“ (Horvat, 2008: 249). U tom nadmetanju, ako ne i pravom ideološkom ratu između ljevice i desnice, važnu ulogu je imao Prvi amandman američkoga ustava koji je jamčio slobodu govora, te bio žilava prepreka takvim tendencijama. Zbog toga se ljevica odlučila na mnogo efikasniju taktiku vezivanja korištenja određenih nepoželjnih termina sa ideološkim sklopovima koji izazivaju javnu osudu poput rasizma, seksizma itd. Vremenom je ta opsesija

¹⁸ „Zbog ovog prevladavajućeg miješanja činjenica i vrijednosti, socio-akademska rasprava o političkoj korektnosti zapravo je rasprava o tome kako bolje zaštititi liberalizam.“ (Dzenis i Faria, 2019: 16)

¹⁹ Opisujući slučaj lažne prijave za silovanje 2006. godine na Sveučilištu Duke i cijele zavrzlane koja se odvila Enes Kulenović poentira: „Ako taj slučaj nešto ilustrira, onda je to kako i lijevo orijentirani intelektualci, pod zastavom političke korektnosti, postaju ništa manje dogmatski od svojih konzervativnih protivnika.“ (Kulenović, 2010: 39)

prokazivanja rasla te se proširila na mnoge sfere i time dovela mnoge ljude u nepovoljan položaj etiketiranja da su rasisti, ksenofobi, seksisti i sl., a posljedice su bile odstranjivanje iz javne sfere, gubitak radnoga mjesta, prijezir u lokalnoj zajednici itd.

S desnice dolazi teorijska kritika suvremenoga koncepta postmoderne varijante lijeve političke korektnosti da se radi o 'kulturnom marksizmu' (Lind, 2004) koji je prodro u američko društvo putem sveučilišta i zaštitio se aurom političke korektnosti, ali da obavlja ideološke zadatke dekonstrukcije američkoga društva. Konzervativni teoretičari apostrofiraju Herberta Marcusea kao rodonačelnika lijeve pozicije političke korektnosti. On je upotrijebio koncept „represivne tolerancije“ (William, 2016: 95) kako bi napao upravo liberalne društvene postavke koje je smatrao buržujskim. Za njega su zapadna liberalna društva potencijalni zametci totalitarnih sustava, u njima odsustvo mržnje i netolerancije nije dokaz njihove sistematske primjene prema različitim skupinama koje su u subordiniranom statusu, već da je dominantna buržujaska ideologija odradila svoj posao hegemonizacije društva. Tolerancija nije univerzalan nego ideološki proizvoljan koncept:

„Marcuse osuđuje toleriranje 'sustavnog moroniziranja' javnosti. Smatra da tolerancija desničarskih stavova vodi perpetuiranju postojećeg društva koje osuđuje zbog navodne potlačenosti i neslobode te da tolerancija dopušta diskriminaciju i nejednakost.“ (William, 2016: 101-102)

Većinsko mnijenje je pod utjecajem dominantnih ideologema koje društvo čine u postojećem hegemonijskom statusu u kojem desnica dominira. Za Marcusea je nužno razobličiti te ideologeme i osloboditi društvo njihove stege, jer inače nisu sposobni racionalno sudjelovati u javnoj sferi. Međutim, postavlja se pitanje, čak i ako određene društvene skupine zaista jesu subordinirane u društvenom sustavu, zašto bi lijeve ideologije donijele potpuno oslobođenje, i što to znači za sve one pripadnike koji ne vjeruju ili ne pronose lijeve ideje? Znači li to njihov ostracizam, isključenje iz javne sfere? Marcuse se služi starim marksističkim manevrom da su ljudi zarobljeni ideologijom koja im ne dopušta jasan uvid u stanje njihove podređenosti, međutim, ljudi su u 21. stoljeću itekako svjesni društvenih nepravdi i sistematskih ugnjetavanja pa ih svejedno ne rješavaju već u ime političke korektnosti svode na 'semantičke križarske ratove'. Jezik je za Marcusea sredstvo reprodukcije „lažne svijesti“ (William, 2016: 104) koja je postala opća/dominantna svijest. Dakle, koliko god društvo bilo demokratsko, pluralno i liberalno, ono održava postojeći kapitalistički sustav kroz represivnu toleranciju, a za marksiste samim time u njemu ostaje i potencijalna klica nekog novog fašizma. Revolucija ostaje cilj, ali za razliku od klasičnoga marksizma njezin subjekt nije monolitna radnička klasa, već amalgam raznorodnih društvenih skupina koje dijele istu društvenu odrednicu –

ugnjeta su na ovaj ili onaj način. Marcuse smatra da netolerancija desnih narativa, nije problematična jer služi progresivnom oslobođenju društva, a radi se o hegemonijskim narativima. Mnogi korifeji radikalnih diskursa političke korektnosti upravo se služe Marcuseovim postavkama i netoleranciju, isključivanje i difamaciju, te ograničenje slobode govora legitimiraju navedenim ideološkim postavkama. Prosvjetiteljski liberali bi takav pothvat nazvali svakakvim označiteljima, ali nipošto liberalnim. S jedne strane mehanizam represivne tolerancije političke korektnosti želi od što većeg broja ljudi stvoriti žrtvu, neku varijantu holograma svojih (marginaliziranih) kolektivnih identiteta, a s druge strane želi kod što većeg broja ljudi osvijestiti činjenicu da su individualni monstrumi koji svojim nehotimičnim ponašanjem ili govorom svakodnevno reproduciraju oblike ugnjetavanja.

Ako je politička korektnost i nastala u odnosu na dominantne narative koji su odražavali desne ideološke postavke, u svojoj krajnosti i jedni i drugi su je ideologizirali i podjednako oštro koristili za vlastite potrebe.²⁰

„Oznaka svih varijanti politike korektnosti je njihova tendencija, posebno među aktivistima i ideolozima, da obeshrabruje, umjesto da angažira različita mišljenja i da zabrani uvredljive teme kao nedopuštene za otvorenu i iskrenu raspravu.“ (Cummings, 2011: 1239)

Primjerice, na desnom političkom spektru koncept se koristi radi proskribiranja nepatriotskih izraza ili narativa, te kao sredstvo susprezanja svega onoga što nije definirano u tradicionalnim kategorijama nacionalnih identiteta ili interesa. S druge strane, ljevica koristi isti koncept kao sredstvo trijaže svega onoga što smatra nedopustivima po različitim linijama grupnih identiteta poput: spola, roda, etniciteta, rase itd. Stoga se uglavnom nastupa iz pozicije određene manjine te njihova ugnjetavanja od strane dominantne socijalne skupine. U tom rakursu se stvara asimetrija narativne moći, te se jezik pokušava očistiti svih onih izraza koji su potencijalni kotačići toga ugnjetavanja, a nositelji takva diskursa isključili iz javne sfere.

„Istina je da je liberalna ljevica osigurala streljivo za konzervativnu reakciju. Ponekad su entuzijastične feministkinje, osobito kad su se prvi put javile, otišle predaleko s političkom korektnošću zahtijevajući zabrane riječi i aktivnosti koje

²⁰ „Političku korektnost njezini protivnici odbacuju kao da se radi ili o bizarnom i trivijalnom inzistiranju na redefiniranju riječi ili kao o podmuklom pokušaju promicanja ideologije ušutkavanjem konkurencije“ (Moller, 2016: 6)

bi samo hiperaktivni čuli kao omalovažavajuće ili uvredljive. 'Wimmin's room' i 'herstory', na primjer, stvoreni su za parodiju.“ (Hamilton, 2015)

U vrlo kratkom intervjuu Chomsky ističe da je ljevica prihvatila tradicionalne mehanizme desnice i da će joj se to obiti o glavu. „Ovdje se definitivno radi o djelomičnim kategorijama totalitarnog novogovora, umjetnog jezika, mnogo se zbog toga štucalo Orwellu i, vjerujem, ne bez razloga.“ (Kolega, 2016) Veliki problem ljevici je donijelo stalno inzistiranje na novogovoru i jezičnom puritanizmu, koji počesto prelazi granice zdravoga razuma.²¹ Tako 'ilegalni imigranti' odjednom postaju 'građani bez dokumenata', potonji izraz javlja se, primjerice, u službenoj reklamnoj kampanji Sveučilišta Maryland, koja 'ilegalnog stranca' stavlja uz izraze kao što su 'retardiran' i 'bez homoseksualca'“ (Moller, 2016: 11) kao politički nekorektne izraze. Fokus intelektualne rasprave se prenio na semantiku, dok je zanemaren sustavni problem ilegalnoga useljavanja i njihova statusa u SAD-u. Otišlo se toliko daleko da je klasični koncept američkoga društva 'melting pot' postao oznaka za „mikroagresiju“ (Moller, 2016: 11). Problem je u tome što se stereotipi o manjinskim skupinama svakako trebaju izbjegavati, dok isto načelo ne vrijedi za većinsku zajednicu. O potonjoj je moguće govoriti u stereotipnim kategorijama bez opasnosti da će takav vokabular biti proglašen politički nekorektnim. „Sve dok javnost to čini, trebali bismo očekivati ove vrste asimetričnih normi koje, kao što sam tvrdio, imaju legitimne ciljeve, ali također postavljaju teške dileme“ (Moller, 2016: 19)

„Iz tog razloga koncept 'političke korektnosti' postao je tema intenzivnih kontroverzi u SAD-u i drugdje, oni na desnici ga napadaju kao prijetnju slobodi govora i izgovor za progon vještica, oni na ljevici ga podržavaju (iako rijetko pod ovim opisom, koji je sada dobio pejorativni prizvuk) kao nužan preduvjet poštenom i uvažavajućem javnom dijalogu.“ (Scruton, 2007: 531)

Bilo kako bilo, politička korektnost je otvorila ogromno ideološko bojno polje i stubokom promijenila tradicionalne ideološke postavke. Mnoge stvari je ispunila i učinila transgresivnim, postale su općeprihvaćene – zdravi razum društva. Međutim, otvoreni su do tada nepoznati ideološki rovovi koji su se prelili u političku sferu. „Politička korektnost je oružje koje se koristi u areni za borbu u kojoj se nalazi širok raspon natjecatelja“ (Talbot, 2007: 19). Stoga se iz plemenitoga cilja pretvorila u „instrument kontrole u razdobljima kada se nove i etabliranije elite bore za

²¹ Specifičan oblik političke korektnosti, pogotovo vidljiv u institucijama Europske unije, je tzv. „drveni jezik“ ili „betonski jezik“ (Sunić, 2010: 42), riječ je uglavnom o birokratiziranim inačicama jezičnih sklopova ili termina koji su toliko isprani da su teško razumljivi i upotrebljivi u svakodnevnom govoru.

hegemoniju“ (Friedman, 2019: 257). Razlika između ljevice i desnice, posebice u SAD-u, je postala enormna, a mnogi dijelovi debate i međusobnih prijepora imaju korijen upravo u raspravi o dimenzijama političke korektnosti.

„Toliko je politička korektnost postala etablirana ideologija da su tradicionalne uloge desnice i ljevice zamijenjene. Desnica je tradicionalno predstavljala uspostavljeni status quo protiv revolucionarnih napada ljevice. Ali politički korektna ljevica sada je postala establišment...“ (Browne, 2006: 33)

Zanimljivo je da prilikom razmatranja i kritiziranja političke korektnosti kod 'suparničke strane' može se zaključiti da desnica zagovara tezu o opasnosti, dok ljevica tezu o jalovosti političke korektnosti (Jukić, 2021: 7).

2.2. Kulturni rat

U razdoblju kada narativi političke korektnosti iz sveučilišnih kampusa zapljuskuju sve sfere društva, te se radikaliziraju u zahtjevima, reakcije s desnice bivaju neminovne i dolazi do ideološkoga sukoba u koji u određenom trenutku postaje pravi pravcati 'kulturni rat'. Postmoderna ljevica prihvaća radikalne zahtjeve političke korektnosti tražeći prevrednovanje dotadašnjih dominantnih društvenih vrijednosti. Nije više upitno da korištenje nekorektnih izraza postaje opća norma, već i vrijednosna osnova na kojoj je društvo izgrađeno postaje kontroverzna i izložena nemilosrdnoj kritici.

„Kultura dominantnih grupa postala je dominantnom kulturom. Problem je u tome što se doživljava kao nešto univerzalno, prirodno i neutralno. Dominantna kultura u Americi je bijela, muška i heteroseksualna i ona proizvodi rasizam, seksizam i heteroseksizam, bile dominantne grupe toga svjesne ili ne. Oni su poput buržoazije iz devetnaestoga stoljeća koja nije bila svjesna činjenice da svoja klasne vrednote predstavlja kao neutralne i univerzalne. Dakle, kultura može biti opresivna čak i kad opresija nije namjerna... Želimo li prepoznati opresiju, trebamo slušati glasove potlačenih. Crnci, Arapi, homoseksualci, invalidi, Indijanci i ostali mogu nam, poput žena, objasniti na koje ih načine dominantna kultura čini nepoželjnim, inferiornim ili izopačenim.“ (Kurelić, 2005: 19).

Pripadnici pojedinih manjinskih/ugnjetavanih grupa ne žele samo liberalnu inkluziju sebe kao individua u dominantni društveni okvir već prepoznavanje svoga grupnoga identiteta kao ravnopravnoga i posebnoga segmenta društva u cjelini. To iziskuje 'kulturnu revoluciju' koju protagonisti takvih stavova žele izvesti. „Politika različitosti

inzistira na kulturnoj revoluciji u kojoj različite grupe nisu zadovoljne egalitarnim individualizmom, nego teže priznavanju njihove grupne kulturne različitosti.“ (Kurelić, 2005: 19) Svaka skupina želi afirmirati vlastiti 'kulturni sklop' ili ponekad vlastitu 'zasebnu kulturu' u odnosu na većinsku kulturu. U tom pogledu, pitanje jezika i označavanja igra enormnu ulogu. Vokabular i jezični sklopovi moraju biti genuini, tj. dolaziti iz 'posebnih kultura' manjinskih zajednica, a većinska ih kultura/zajednica kao takve mora prihvatiti. U suprotnom, riječ je jezičnom nasilju i nastavku određenoga oblika ugnjetavanja. Zagovornici politike priznavanja i kulturne revolucije nisu svjesni da napadom na klasična liberalna (color blind) načela režu granu na kojoj sjede. Prije svega, razbijaju bilo kakav oblik liberalnoga univerzalizma i zapadaju u opasnu formu relativizacije. Ako ne postoji ama baš nikakav kriterij univerzalizma (makar i liberalni) kojim se dvije kontroverzne misli ili stavovi mogu međusobno sumjeriti, onda je veliko pitanje na čemu temeljimo prosudbu u njihovu ispravnost osim slijepog uvjerenja da je jedna od njih točna, a druga zabluda. Problem je u tome što se razbijanjem liberalne javne sfere neće 'kulturalizirati' feministička ili LGBTQ zajednica ili zajednica osoba s invaliditetom već i različite fundamentalističke i radikalne zajednice. Njihove stavove je do sada liberalna sfera mogla držati pod kontrolom jer ih je na temelju svojih (liberalnih) kriterija isključivala iz javne sfere. Ali ako ne postoji univerzalan kriterij usmjeravanja, zašto bi se fundamentalistički stav osjećao manje bitnim ili zašto ne bi tražio javno priznavanje kao što traže feministice ili LGBTQ pokreti?

„Zastupnici političke korektnosti u svom nastojanju da 'dekonstruiraju' sve tradicionalne američke vrijednosti, od 'velike literature' do 'muških i ženskih karakternih struktura', na kojima se temelje seksualni identiteti i rodne uloge, dolaze do apsurdnih ideja i pogleda.“ (Mesić, 2005: 173)

Jedan od istaknutih kritičara političke korektnosti Alvin Schmidt smatra da: „promicatelji političke korektnosti imaju dva temeljna cilja: 1) nametanje multikulturalističkih vrijednosti koje revitaliziraju sve znanje i standarde istine, osim njihovih vlastitih; i 2) rastrojavanje euroameričke kulture.“ (Mesić, 2005: 172) Front je otvoren i bespoštedna kulturološka borba je započela. Postmoderna ljevica je dovela u pitanje sve moguće kanonske postavke zapadne civilizacije i proglasila ih 'kulturnim imperijalizmom'. Smatralo se da su mnoge od tih kulturoloških postavki izrazito pristrane i agresivne te da svojim asimilacijskim potencijalom poništavaju kulturne sklopove manjinskih skupina, uključujući žene te da im negiraju genuini kulturni identitet.

Kasnije se ova ideja drastično širi pod pretpostavkom da nije isključivo govor taj koji omalovažava i vrijeđa,²² već da su temeljne kurikularne postavke američkoga obrazovanja zapravo izuzetno bjelački pristrane i naravno pod strogom dominacijom muškaraca. Zbog toga se krenulo u kulturno prevrednovanja kurikuluma i etabliranju mnoštva 'kulturnih perspektiva' za koje se do tada smatralo da su degradirane, a njihovi pripadnici sustavno ugnjetavani. Razbiti dominantnu kulturnu perspektivu je postala krucijalna pretpostavka da bi se na površinu javne sfere izbacile sve one potlačene perspektive. To je rezultiralo u akademiji pojavom mnoštva potpuno novih studija kojima se redizajnirao kurikulum i započela 'kulturna revolucija'. „Djela mrtvih bijelih muškaraca“ (Kurelić, 2017) su temeljila kanon dotadašnjega kurikuluma i sustavno se radilo na njihovoj dekonstrukciji, čime se javlja cijeli set novih intelektualnih rakursa: kulturne studije, postkolonijalne studije, rodne studije, queer studije, kritički studije rase...²³ Pobornici kulturne revolucije idu sa pretpostavkom „kulturnoga imperijalizma“ (Kurelić, 2017), tj. da se dominantna (američka) kultura svojom nadmenošću nema kada baviti manjinskim skupinama, ona im se bahato suprotstavlja kao nebitnim djelićima sekundarne povijesti ili kulturnoga sadržaja. Za njih je prokazivanje mehanizama dominante kulture trebalo poslužiti da što veći broj pripadnika manjinskih skupina privole za diferencijaciju. Potonja se ogleda u divinizaciji manjinskih rasnih, etničkih, spolnih i rodnih identiteta nauštrb većinskoga koji se smatra asimilacijskim i za koji je apropirao mnoge elemente tih manjinskih kultura. Podižu se kulturni zidovi i najednom se društvo diferencira po tim linijama, kulturološke dijakritike postaju temeljnim odrednicama suvremenih grupnih identiteta.

Radikalni postmoderni oblici političke korektnosti su pervertirali izvornu liberalnu inkluzivnu postavku. Postali su sredstva isključivanja, nametanja, ignoriranja, pa i nasilja. Neki autori uopće ne dvoje da je politička korektnost ovoga tipa ideologizirana, za njih je ona postala određena vrsta dogme protiv koje ne postoji mogućnost kritičkoga propitivanja ili ukazivanja na njezine manjkavosti. Poznata nobelovka Doris Lessing ju je eksplicitno nazvala 'mentalnom tiranijom':

„Najmoćnija mentalna tiranija u onome što nazivamo slobodnim svijetom je politička korektnost, koja je i odmah očigledna i vidljiva posvuda, i nevidljiva poput vrste otrovnog plina, jer su njezini utjecaji često daleko od

²² Isprva su se feministice obrušile na dominantni jezik, jer on samorazumljivu podjelu rada čini jezično samorazumljivom, te jasno precizira da se određenim zanimanjima mogu i trebaju baviti isključivo muškarci (policeman, fireman, chairman, congressman...). Do tada su izborile jezičnu promjenu da se koriste rodno neutralni termini koji ne isključuju apriornu datost određenih funkcija i uloga u društvu.

²³ „'Tko je Tolstoj Zulu?' upitao je Saul Bellow provokativno, dodajući '[i] Papuanski Proust?' (Atlas, 1992: 111, prema: Hughes, 2010: 80)

izvora, manifestirajući se kao opća netolerancija.“ (Lessing, 2004., prema: Hughes, 2010: 13)

Zapanjiva je lakoća manipuliranja etiketama i diskreditacijama onih s kojima se promicatelji političke korektnosti ne slažu. U kulturnom ratu sva su semantička sredstva dopuštena, tako lako se lijepe etikete fašizma, seksizma, rasizma, homofobije itd. Dovoljno je de objekt kojem se etiketa lijepi 'iskoči' iz postavljenoga okvira jezičnih praksi, ponašanja i identitetskih politika. Već je Alain Finkelkraut primijetio da postoji genuino europska inačica političke korektnosti koja svaki nepoželjan izraz, konstrukciju ili subjekta diskursa etiketira kao fašista time ga isključujući iz demokratske javne sfere. Ne toliko u SAD-u, koliko u Europi, fašizam kao etiketa postao je opće mjesto ideološkoga (kulturološkoga) rata, kojim se u označavaju protivnika kao fašista sebe samoprolašava kontrapunktom, tj. nositeljem liberalne, pluralne i antifašističke ideje. U BiH je ovaj postupak doveden do apsurdna, gdje je etiketa fašizma prazna posuda u koju se ulijeva, prema političkoj potrebi, najrazličitiji sadržaj ovisno o konstelaciji subjekata u političkoj borbi. Ne samo to, nego je termin toliko korišten za difamaciju najrazličitijeg spektra subjekata političko/ideološke borbe da je njegova uporabna vrijednost svedena na nulu.

„U javnom govoru glavnih europskih medija kao simbol općeg zla često se rabe riječi "fašist" i "neonacist" do jedne vrste *reductio ad absurdum*, to jest postupka koji Leo Strauss (1953) naziva *reductio ad hitlerum*. Cilj je liberalnog sustava da se intelektualnoga i političkog protivnika ili neku nemilu ideju diskreditira ili ocrni 'fašističkim' pridjevom, a sebe prikaže u tolerantnome i demokratskom sazviježđu“ (Sunić, 2010: 41)

Svaki pokušaj racionalne argumentacije u kulturološkom ratu otpada, nemoguće je uspostaviti razuman dijalog i pojasniti vlastite stavove, a ponekad se sloboda govora i izražavanja suspendira ukoliko je prakticira netko tko nosi jednu od pogrdnih etiketa. Ono što leđi krv u žilama je činjenica da se proces diskreditacije, isključivanja i sl. prelio i na egzistencijalnu dimenziju. U ime političke korektnosti ljudi ostaju bez posla, a ono što je protagonistima političke korektnosti iz 80-ih bilo nezamislivo – nasilje je postao legitiman alat.²⁴

„Politička korektnost je jaka kao i uvijek, a čizme na terenu nedavno su podigle borbu na još nasilniju razinu. U ovoj situaciji politička korektnost

²⁴ „Tvrdim da je takozvana ekstremna ljevica postala sve nasilnija u posljednjih nekoliko godina, a brojna dokumentacija potvrđuje moju tvrdnju da je nasilje mnogo raširenije na ekstremnoj ljevici nego na ekstremnoj desnici.“ (Friedman, 2019: 257)

funkcionira kako bi legitimirala novo nasilje protiv onih koji bi prosvjedovali protiv ovog ključnog aspekta uništenja zapadnih društvenih poredaka.“ (Friedman, 2019: 263)

Nasilje je odavno prestalo biti desna metoda borbe, ali je začuđujuće kojom je silinom ušlo u okvir debate oko političke korektnosti i do kakvih manifestacija su navedeni fenomen doveli.

„Biti politički korektan više nije samo pitanje sramote onih koji su kategorizirani kao rasisti, fašisti ili nacisti, jer te oznake više ne vrijede tako dobro kao prije. Umjesto toga, politička korektnost je mutirala u nasiljniji rat protiv zla, na primjer fizički napadi određenih lijevih grupa u Švedskoj, kao što je 'Revolucionarna fronta', u kojoj članovi sudjeluju u onome što nazivaju 'kućnim posjetima' tako što izvrću smeće kućanstvima pojedinaca klasificiranih kao rasisti.“ (Friedman, 2019: 257)

Nema ništa novo i spektakularno u tvrdnji da je klasična ljevica izgubila svoj politički subjekt, odnosno socijalnu bazu čije je ideološke sklopove artikulirala, te prešla na mnogo fluidniji i amorfni subjektivitet koji pokušava objediniti različite ugnjetavane manjinske pozicije. Ta postmoderna ljevica je ponajveći zagovornik radikalne varijante političke korektnosti koju su uzvisili na razinu dogme.²⁵

„Nešto slično čine postmodernistički inspirisani kritičari prosvjetiteljstva, s tim što oni smatraju da je i prosvjetiteljstvo postalo neka vrsta dogme koju utoliko treba dovesti u pitanje. Oni su u tom smislu radikalni prosvjetitelji koji nastoje da iskorene sve predrasude prema marginalizovanim društvenim grupama.“ (Gačević, 2023)

„Opsjednutost sa kulturnim“ (Kurelić, 2017) je dovela do toga da se skroz odlijepila od ekonomske realnosti na kojoj je temeljila svoju ideološku oštricu. Ljevica se nakalemila na 'kulturne ratove' i u potpunosti izgubila svoju sociološku bazu i zamijenila je postmodernom 'duginom koalicijom' s kojom ne može operirati u svojim bazičnim alatima političke ekonomije, već nastaviti voditi kulturni rat jer drugoga izlaza za opstanak nema. Kritika s desna je snažno zapljusnula američku intelektualnu scenu, optužujući ljevicu za sve one nepodopštine koje je nekad radila desnica. „Ti kritičari optužuju svoje multikulturalističke neprijatelje da djeluju kao 'policija mišljenja', da provode orvelijansku 'vladavinu netolerancije' prema svima koji se s njima ne slažu, i da

²⁵ „Uvriježeni izrazi, koji se vrte u Americi na svim valnim duljinama, kao što su 'ljudska prava', 'tolerancija', 'multietnički suživot', 'različitost', postali su dio novog diskursa što ga je njemački antropolog Arnold Gehlen (2004:78) nazvao 'novom humanitarnom religijom'.“ (Gehlen, 2004: 78, prema: Sunić, 2010: 43)

'masovno' krše slobodu govora u visokom obrazovanju." (Mesić, 2005: 172) Konzervativni kritičari smatraju da je američki obrazovni sustav toliko izokrenut od tradicionalne izobrazbe kakvo je američko društvo iznjedrilo da je temeljni postulat koje studenti na sveučilišnoj razini uzimaju kao moralnu i epistemološku datost jest relativnost. „Oni su se pomirili s time da svaka kultura, pa i svako mišljenje i stav, ima jednaku vrijednost pa o njima ne možemo suditi.“ (Mesić, 2005: 172) Jedan od najprominentnijih kritičara iz toga tabora je Alain Bloom koji prigovara da politička korektnost razara obrazovni kanon, i pod egidom ugnjetenih manjinskih identiteta uništava američki meritokratski obrazovni proces. Studenti ne prolaze kroz klasične dosege pojedinih područja, već samostalno biraju korpus koji će studirati, ako već to nije u potpunosti određeno samim izborom nekoga od studija koji za cilj ima razaranje dominantne kulture.

Ništa manje ozbiljna je i liberalna kritika. Jedan od vodećih egalitarnih liberala kraja 20. stoljeća Brian Barry postavlja pitanje je li relativizirano obrazovanje uopće efikasno, jer ne obrazuje studente u najboljem mogućem kompetencijskom okviru, već u identitetskom u kome se pripadnici te zajednice osjećaju sigurno? Time se ne producira najbolje obrazovan kadar, već politički korektan stav koji nauštrb kompetencija i kvalitete povlađuje identitetskom obrazovanju stvarajući time „dvostruku nepismenost (by-iliteracy)“ (Kurelić, 2017). Stvaranje neliberalnoga koncepta obrazovanja koji ruši standardizirani kanon u ime različitosti i zasebnih identiteta, nauštrb zajedničkoga identiteta temeljnoga na kvalitetnom obrazovanju i meritokratskom načelu je najveći problem koji je izazvan političkom korektnošću.

„Barryjev liberalno-egalitarni pristup inzistira na pravnoj jednakosti svih građana, a borba za tu jednakost temelji se na individualnim slobodama. Ona ne mora čekati na rezultate vrlo neizvjesnog i potencijalno kontraproductivnog revolucioniranja dominantne kulture. Njegov primjer je američki Jug gdje su zakoni protiv segregacije nametnuti bez obzira na proteste rasističke većine. Promjena stajališta prema crncima dogodila se naknadno kao rezultat liberalnih zakona. Inzistiranje na različitostima može ugroziti jednakost. Suvremene liberalne demokracije poput Amerike i Velike Britanije realno ne mogu ostvariti ništa više od uzajamnog toleriranja različitih grupa. Mi možemo podupirati prava homoseksualaca, a da nikad ne kročimo u *gay*-bar kao što podupiremo slobodu vjeroispovijedi muslimana ne posjećujući obrede u džamijama. Liberali nisu dužni osigurati društvo u kojem se različite kulture međusobno priznaju, nego društvo u kojem se građani i grupe uzajamno trpe.“ (Kurelić, 2005: 21)

Postmodernoj ljevici i dogmatskoj verziji političke korektnosti tolerancija je poslužila kao odskočna daska koje su se ubrzo riješili čim su dospjeli u žižu javnoga diskursa. Kao što je to već djelomično nagovješteno, akademija je postala borbeni front kulturnoga rata, ali niti druge dimenzije javne sfere nisu ostale pošteđene.

3. Metastaze radikalnoga koncepta političke korektnosti

3.1. Redefinicija obrazovnih kanona

Često se tijekom ljudske prošlosti događalo da izvorno plemenita ideja postane travestija,²⁶ te da određene elemente protiv kojih se isprva borila počne koristiti u vlastitoj ideološkoj borbi.²⁷ Kada se politička korektnost 80-ih godina širila američkim sveučilištima nitko nije mogao ni zamisliti koje će razmjere taj proces poprimiti i u kakve sve dimenzije odlutati. Od mnoštva oblika radikalne političke korektnosti, ili barem onoga što se u njezino ime koristi i upotrebljava, vrijedi izdvojiti nekoliko dimenzija koje nemaju ama baš nikakvih dodirnih točaka s početnim liberalnim impulsom koji je vodio cijeli proces u smjeru povećane inkluzivnosti i smanjenja jezične represije. Eufemizmi su postajali sve bljeđi i sve skućeniji, jezik se sužavao, a broj neprihvaćenih ili nekorektnih termina eksponencijalno rastao. Metastaze su se proširile na svakodnevni jezik i označavanje mnoštva stvari novim imenima.²⁸

„Dakle, slijepu osobu treba nazvati slabovidnom (ili, bolje rečeno, 'drugosposobnom'); beskućnici su 'privremeno raseljeni'; ilegalni stranci bi se trebali zvati 'nedokumentirani imigranti'; ne treba stranca pitati odakle je jer to je 'mikroagresija' koja implicira da on ovdje 'ne pripada'“ (Schaefer, 2020).

²⁶ „Jer malo što je tom cestom dobrog na-uma tako projurilo ili jednako juri u inferno kao politička korektnost u notornom svijetu vladajućeg licemjerja.“ (Popović: 2017: 202)

²⁷ „Politička korektnost je imala posebno značajan utjecaj na sjevernoamerička sveučilišta i, poput mnogih novih ideja, ponekad se predstavlja na 'ekstremistički' i neprivlačan način. To je posebno omogućilo konzervativcima da diskreditiraju političku korektnost kao doktrinarnu i netolerantnu, dok je u činjenica politička korektnost traži emancipaciju i pozitivan stav prema životu.“ (Hoffman, 2007: 143)

²⁸ „Neki su politički korektni nazivi, u najboljem slučaju, smiješni, iako njihovi zagovornici uopće ne pokazuju smisao za humor, smatrajući pitanje naziva suviše ozbiljnim i političkim. Evo nekih primjera termina čiji je cilj prikazati manjinske grupe u boljem svjetlu. Politički nije korektno reći tjelesno hendikepiran, nego 's tjelesnim teškoćama'; visoki ili niski ljudi politički korektno nazivaju se ljudima 's visinskim poteškoćama'; debeli ljudi 's lateralnim poteškoćama', crna ploča (blackboard) - ploča za kredu; skitnice – beskućnici itd.“ (Mesić, 2005: 176)

Jezik je postajao sve senzitivniji, ljudi sve osjetljiviji i agresivniji, a apsurd dostizao do tada neviđene razmjere.

„Štoviše, nedavne studije pokazale su da politička korektnost djeluje ne samo na marginaliziranje mišljenja, već i na marginaliziranje činjenica, tako da je Ministarstvo unutarnjih poslova Ujedinjenog Kraljevstva, na primjer, izdalo izvješće u kojem se porast slučajeva HIV-a pripisuje povećanoj seksualnoj aktivnosti među mladima, iz straha da bi istina – da je porast posljedica imigracije iz Afrike – bila neprihvatljiva za ispravno mišljenje.“ (Scruton, 2007: 531)

Ni znanost, ni umjetnost, a kamoli svakodnevni život više nisu mogli biti zaštićeni od pošasti radikalne političke korektnosti. Činjenice višu nisu neutralne i objektivne, a znanost je izgubila monopol na istinu ili barem interpretaciju iste. Senzibilitet prema manjinskim skupinama i identitetska politika imale su prednost, pa čak i po cijenu neupućenosti ili pak potpuno krivih mišljenja i stavova. Najžešći kritičari koncepta smatraju ga oblikom represije, prije svega u području slobode govora, te sredstvom cenzure nepoželjnih sadržaja. Izmišljaju se često besmisleni termini ili ide toliko daleko da se proskribiraju jezične konstrukcije i izrazi koji *de facto* nikoga ne povrjeđuju ili ih barem ona skupina u društvu koji bi trebalo vrijeđati takvima ne smatra. Problem je eskalirao velikom količinom autocenzure, jer se ljudi nisu usudili izražavati svoje stvarne misli i stavove, što je rezultiralo da ne možemo znati stvarne ideološke i političke preferencije građana nego njihove simulacije i prilagodbe na temelju pritisaka koje nužno nosi ograničenje rastegnute političke korektnosti.

„Kontroverzu su potaknule nedavne tendencije da se prosuđuje ne samo jezik nego i ponašanje, pa čak i mišljenja u smislu njihove političke korektnosti. Ocijenjeno je politički nekorektnim otvarati vrata ženama, pozivati homoseksualce na večeru bez njihovih trenutnih partnera, loviti životinje ili zagovarati tradicionalni kurikulum u humanističkim znanostima...“ (Scruton, 2007: 531)

Važna dimenzija koju je politička korektnost otvorila jest poimanje obrazovanja kao sredstva održavanja društvene nepravde. Došlo je do mnoštva zahtjeva za prevrednovanjem kurikula na svim razinama kako učenici i studenti ne bi više bili izloženi dominantom narativu bijele muške populacije koja je formatirala dotadašnji obrazovni kanon. „Glavno je pitanje bilo trebaju li srednjoškolci i studenti biti izloženi isključivo etabliranom kanonu zapadnog mišljenja i umjetničkog stvaralaštva koji izražava dominaciju 'mrtvih bijelih muškaraca' ili taj kanon treba proširiti tako da uključi i djela koja izražavaju perspektivu i doprinos manjinskih skupina“ (Kulenović,

2010: 40). Time se otvorila Pandorina kutija raznovrsnih perspektiva različitih studija koji su kroz kritičku prizmu promatrale dotadašnji obrazovni kanon i dovodile ga u pitanje. Razvile su se kulturalne studije, postkolonijalne studije, rodne studije, kritičke rasne studije itd. Kurikuli su bili premreženi manjinskim perspektivama sve u ime inkluzivnosti i političke korektnosti, dok su se univerzalne klasične perspektive i djela često cenzurirala ili zanemarivala. Time je

„politička korektnost i u sferi obrazovanja pokazala svoju tamnu stranu. Studenti humanističkih studija stjecali su primaran uvid u klasike kroz prizmu postmoderne ili postkolonijalne kritike, a sve su manje čitali sama klasična dijela. Mnogo su bizarniji bili zahtjevi zagovornika političke korektnosti da se cenzuriraju ili izmijene oni dijelovi tradicionalnih bajki, školskih predstava i priča koji bi mogli biti uvredljivi ili stvarati predrasude kod djece, te da se iz literature izbace oni naslovi koji, poput Shakespeareova Mletačkog trgovca, prikazuju manjine u ružnom svjetlu.“
(Kulenović, 2010: 40)

Danas se pod procesima političke korektnosti često podvlači svojevrsni oblik cenzure,²⁹ pa i 'isključivanja' onih koji su etiketirani kao nekorektni iz javne sfere.³⁰ Taj radikalni okrajak političke korektnosti uvriježio se pod terminom 'kulture otkazivanja' (cancel culture) i predstavljao je ozbiljnu povredu fundamentalnih ljudskih prava na temelju izrečenih riječi ili pak ponašanja koja nisu zakonski kažnjiva. Dakle, jedan od samih temelja zapadne liberalne civilizacije – tolerancija, je doveden u pitanje, jer se tolerirati mogu i smiju samo oni koji se uklapaju u sve kalupe političke korektnosti.

„U posljednje vreme sve zastupljenija je tzv. kultura otkazivanja (Cancel culture) koja je prerasla u svojevrsni društveno-aktivistički pokret koji podrazumeva javnu osudu politički nekorektnih govora ili ponašanja, ali i isključivanje određenih ličnosti kao njihovih promotera iz javnog života. Ova kultura takođe podrazumeva izbacivanje filozofskih, književnih i umetničkih dela iz školskih programa zbog ponašanja i stavova njihovih autora ili zbog

²⁹ Politička korektnost „predstavlja oblik cenzure, ali za razliku od službene ili zakonske cenzure, djeluje na uglavnom neformalne, pa čak i nesvesne načine“ (Cummings, 2011: 1240).

³⁰ „Kroz povijest su politički nekorektni plaćali visoku cijenu za svoje odstupanje od prihvaćenih normi. Sokrat je, na primjer, platio životom za poticanje atenske mladeži da razmišlja vlastitom glavom suprotno razmišljanju moćnih pojedinaca i grupa unutar njihova društva.“ (Cummings, 2011: 1239)

širenja rasnih i drugih predrasuda i stereotipa koje je prisutno čak i u delima koja imaju status klasika.“ (Gačević, 2023)

Književni kanon je razoren, kulturna revolucija je učinila svoje i upali smo u razdoblje u kojem se zbog osjetljivosti manjinskih identiteta mogu u potpunosti ignorirati, pa i zabraniti određeni klasici, pa i tradicionalni udžbenici.³¹ Razvijen je obuhvatni sustav upozorenja tzv. okidači upozorenja (trigger warnings),³² koji unaprijed upozoravaju studente, učenike, čitatelje i zainteresirane dionike obrazovnoga procesa na određene neugodnosti i političke nekorektne izraze na koje će u djelu naići.

„U međuvremenu, u bjelokosnoj kuli, profesori su upućeni da svojim nastavnim planovima dodaju 'upozorenja o okidačima', upozoravajući studente da bi literatura mogla sadržavati materijale (kao što je Huckleberry Finn) koji bi ih mogli uznemiriti; i pravni fakulteti mogu izbjegavati predavanja koja se bave silovanjem, iz istog razloga.“ (Schaefer, 2020)

O kakvoj vrsti zaludjenosti se radi dovoljno govori apsurdan primjer na Sveučilištu Highlands and Islands u Škotskoj koje je stavilo upozorenje studentima da knjiga *Starac i more* sadrži 'eksplicitne scene ribarenja'. Takva vrsta fabricirane senzibilnosti otupjela je klasični obrazovni sustav, reducirala obrazovna postignuća i kompetencije, a profesore i nastavnike učinila bojažljivima. Ne postoji nikakav jamac da će čak i specifičan identitet nastavnika/ice biti osigurač od progona, prigovora ili otkaza.

U filmu *Tár* (2022.) poznata profesorica i dirigentica Lydia Tár (Cate Blanchett), inače lezbijka, na jednom predavanju se suočava s prigovorom 'panrodnoga' studenta da ne može svirati Bachovu glazbu jer je Bach bio mizoginist i otac 20 djece, a ona mu na to uzvraća: „Kakve to veze ima s B-molom?“. Nakon kraće rasprave u kojoj se utvrdilo da student nikada nije svirao Bacha niti pročitao ijednu knjigu o njemu, razoružan argumentima istrči iz dvorane poručivši joj da je kučka. Međutim, po njegovoj prijavi

³¹ „Iz učeničke i studentske lektire izbacuju se ona književna djela u kojima bi neke riječi mogle odražavati društvene predrasude ili 'neosjetljivost' prema ljudima koji se po nečemu razlikuju od većine. Izbacuje se sve što bi moglo zvučati kao seksizam, rasizam, klasizam, rodizam ili bilo koja druga moguća uvreda na koju bi se neki ljudi mogli žaliti. Tako npr. zbog neprimjerenoga tretiranja Crnaca knjige kao što su Pustolovine Huckleberryja Finna ili Čiča Tomina koliba u mnogim školama više nisu na popisu lektire.“ (Opačić, 2010: 244)

³² „Ponekad se nazivaju 'bilješke o sadržaju', upozorenje na vrhu članka ili na početku knjige koje ljude obavještava o uznemirujućem sadržaju poput silovanja, nasilja ili rasizma.“ (Green, 2018: 110)

dirigentici se otkazuju predavanja na tom sveučilištu. Takvi primjeri dokazuju da je suvremena zapadna civilizacija zaglibila u određeni oblik mekog totalitarizma:

- „... doslovno stotine riječi i izraza, a zbog njih i brojna velika klasična literarna djela, smatraju danas neprihvatljivima za učeničku i studentsku lekturu. Oni su, naime, došli na crne liste koje sastavljaju izdavačka i državna povjerenstva nakon panelskog recenziranja tekstova, osobito udžbenika i priručnika... Stoga izbacuju sve što bi moglo ostavljati dojam seksizma ili sugerirati seksizam, rasizam, klasizam, rodizam ili bilo koju drugu moguću uvredu, na koju bi se neki ljudi mogli žaliti.“ (Mesić, 2005: 183-184)

S druge strane, svaki oblik nedominantne bijele muške kulture postaje poželjan. Pisanje iz perspektive manjinskih skupina ili ženske perspektive, pogotovo ukoliko nije heteroseksualna, gotovo da nema ograničenja u smislu izražavanja. Kurikul vapi za takvom literaturom, a svi post-studiji itekako vode računa da afirmiraju netipične manjinske perspektive kao jednako bitne većinskoj bijeloj perspektivi, uz dozu opreza kada je o potonjoj riječ.³³ U filmu *American Fiction* (2023.) profesor Thelonious 'Monk' Ellison (Jeffrey Wright), inače crnac, predaje *Književnost američkoga juga*, te je iza njega na ploči napisan naziv djela „Artificial Nigger“. U učionici prepunoj bijelih studenata, jedna od njih se javlja da joj je neugodno buljiti u N-riječ i da je to vrijeđa. Nakon što profesor pokuša objasniti da su svi odrasli i da se djelo mora shvatiti u kontekstu, studentica i dalje negoduje, na to joj on ljutito uzvraća: „Uz dužno poštovanje Brittany, ja sam prebolio, prilično sam uvjeren da možeš i ti.“ Ona bijesno izlazi iz učionice i očito ga prijavljuje jer nakon toga ga uprava škole, inače troje bijelih ljudi, šalje na neplaćeni dopust. Nakon toga ga izdavač odbija za njegov novi roman u kojem je riječ o antičkoj Grčkoj sa pitanjem „Kakve veze Eshilovi Perzijanci imaju s afroameričkim iskustvom?“. Dakle, izdavač traži „crnu knjigu“ i iskustva Afroamerikanaca, ne zanima ga univerzalizam ili kvaliteta djela. Na to on ljutito govori pa dobit će crnu knjigu „ja sam crnac i to je moja knjiga“. U nastavku razgovora kaže: „Znaš što, ja uopće ne vjerujem u rasu“, na što mu izdavač odgovori: „Problem je što svi ostali vjeruju“. U tom trenutku pokušava pozvati taksi koji ga prolazi i mimo njega stane bijelcu koji također zove taksi. U rodnom gradu Bostonu se zatekne u knjižnici i vidi svoje knjige na polici 'Afroameričke studije' poludi na knjižničara, koji je inače bijelac, i kaže da njegove knjige nemaju veze s afroameričkim studijama, „jedino crno u njima je tinta“. One su jednostavno „književnost“. Kada je iz prkosa napisao 'smeće

³³ „Najžešća kritika usmjerena je na profesore književnosti, okupljene oko Udruge za moderan jezik (Modern Language Association). Nazivaju ih 'PC klerom', sastavljenim od 'akademijinih novih ajatolaha', koji funkcioniraju tlačenjem 'politički nekorektnih pogleda u kampusima'.“ (Horvat, 2008: 181)

od knjige¹ rugajući se knjigama koje su napisane u crnačkom slengu bez imalo književne vrijednosti dobije najveću ponudu u svom životu. Napisao je najgluplje stereotipe o crnačkoj zajednici sa sleng dijalozima kojima se sam ruga. Parodija je da mu knjigu otkupi bijela izdavačica, koja kaže da je „knjiga savršena“. Opisani slučaj je klasična „politička agenda viktimologije“ (Mesić, 2005: 176), tj. odbijanje vlastite odgovornosti za položaj svoje grupe i trajno prozivanje većinske zajednice za situaciju neravnopravnosti, narativ političke korektnosti tada služi kao stalna legitimacijska osnova za skretanje odgovornosti na Drugoga. Ovakva vrsta agende je duboko utkana u suvremeni američki obrazovni sustav.

„Politička korektnost je cijelo obrazovanje pretvorila u sistem indoktrinacije, u kome su rasprava, otvoreno istraživanje, logička analiza, pa i historijski znanstvene činjenice žrtvovani na oltar političke i socijalne agende i svih politički korektnih pojmova na kojoj je agenda temeljena.“ (Mesić, 2005: 173)

Konzervativci često, kao topose radikalne političke korektnosti, ističu američka sveučilišta od kojih su neka skrenula u radikalnu redukciju slobode govora, rigorozna pravila jezika i ponašanja te isključivanja svih onih koji se usude tim pravilima suprotstaviti.³⁴ Idu toliko daleko da ih smatraju suvremenim „akademske gulazima“ ili „tvornicama otpadnog mišljenja“ (Mesić, 2005: 174). „Nema odgovornosti za kvalitetu nastave; profesionalna etika potpuno se zanemaruje; 'profesori su teroristički i lažljivi pankeri'“ (Anderson, 1992: 47, prema: Mesić, 2005: 175).³⁵

3.2. Kultura otkazivanja

Posebno izražen kritičko-revizionistički stav je bio prema povijesti i dotadašnjim postavkama povijesne znanosti, pa i popularne kulture koja je odražavala postavke većinske bijele kulture. Odjednom su se mnoge činjenice reinterpetirale i stavljale u negativan kontekst, dok su se masovno preferirale i poticale perspektive manjinske povijesti. Jedna od većih metastaza radikalne političke korektnosti je retroaktivno učitavanje sadašnjih civilizacijskih kriterija u različita razdoblja ljudske prošlosti. Riječ je o retroaktivnom cenzuriranju ili prekrajanju povijesti, umjetnosti, pa i identiteta.

³⁴ „Komičar Jerry Seinfeld rekao je nedavno u intervjuu da su ograničenja političke korektnosti učinila bavljenje komedijom gotovo nemogućim te da je prestao nastupati na sveučilišnim kampusima.“ (USA Today, 2015., prema: Friedman, 2019: 264)

³⁵ Profesor organske kemije na Sveučilištu New York Maitland Jones Jr. dobio otkaz jer su se studenti žalili na prolaznost na kolegiju!

„Sveučilište New South Wales nedavno se našlo u vatrenoj oluji zbog navodnog poticanja studenata da koriste izraze 'invazija', 'okupacije' ili 'kolonizacije' kada se govori o kapetanu Cooku, za kojeg se do sada često opisivalo da je 'otkrio' Australiju u 18. stoljeću, kao dio povijesti britanskog 'naseljavanja'.“ (Kilroy, 2018: 36)

Dakle sami interpretativni temelji jedne države, a samim time i kurikularni fundamenti dovedeni su u pitanje, a vokabular drastično izmijenjen. „Poseban 'griješ' suvremenih postmodernih i poststrukturalističkih teoretičara je njihova izgradnja 's sofisticirane interpretacijske industrije'“ (D'Souza, 1991, prema: Mesić, 2005: 181). Možda najradikalniji dio ovoga procesa bilo je 'čišćenje' javnih prostora u smislu rušenja ili oštećivanja statua zaslužnih povijesnih likova pod optužbama za rasizam, naravno, po današnjim kriterijima rasizma. Čišćenje prostora izazvano je pokretom *Black Lives Matters*: u Bristolu je srušen kip nekadašnjeg gradonačelnika Edwarda Colstona jer je tada bio trgovac robljem, u Antwerpenu kralja Leopolda, u novozelandskom gradu Hamilton uklonjen je spomenik Johna Hamiltona po kome je grad i nazvan, u Bostonu otkinuta glava spomeniku Kristofora Kolumba, u Londonu maknut kip Winstona Churchilla pod optužbom da je bio rasist, u Baltimoreu srušen Kolumbov kip... Nazivi mnogih ulica i trgova također su pročišćeni. Iako svaka generacija ima pravo prevrednovati vlastiti javni prostor prema kriterijima koje ona smatra vjerodostojnima i bitnima za zajednicu, veliko je pitanje je li većina stanovnika ovih mjesta zaista podržavala ovo pročišćenje ili je samo prešutjela svoje neslaganje u strahu da će biti proglašeni politički nekorektnim rasistima. Ogroman problem ovoga elementa političke korektnosti je odsustvo kontekstualizacije i nemogućnost racionalnoga dijaloga.

„Povjerenici sveučilišta Princeton, nepresušnog regrutacijskog bazena američkih liberala, odlučili su iz arhiva svoje prestižne škole međunarodnih poslova zbog 'historijskog rasizma' izbrisati ime nekadašnjeg rektora, a kasnije predsjednika Sjedinjenih Država - Woodrowa Wilsona.“ (Kolega, 2016)

U tom kontekstu bitno je napomenuti da je jedan sloj metastaze političke korektnosti postala tzv. kulturna apropijacija.³⁶ Smatra se da je bjelačka kultura agresivna i asimilacijska, da uzima od svih drugih ono što je može poslužiti i ugrađuje u vlastite kulturne postavke. Također, sva kulturna ili civilizacijska postignuća vrednuje kroz leće i kriterije vlastite kulture, što ostale manjinske

³⁶ Neka su sveučilišta zabranila jogu kao apropijaciju hindu kulture.

stavlja u neravnopravan položaj.³⁷ Svaki oblik kulturnih artefakata ili baštine koji je na bilo koji način moguće dovesti u rasistički, kolonijalni ili bilo koji drugi nepoćudni okvir treba biti prognana iz javne sfere. James Flynn navodi apsurdan primjer:

„Nedavno je profesor sa Sveučilišta Columbia sugerirao posjet zanimljivoj izložbi japanske samurajske umjetnosti. Odmah je jedan od njegovih studenata ljutito protestirao, odbacivši njegov prijedlog jer će time osramotiti kineske bruce i njihove pradjedove koji su ginuli pod Japancima. Očito je da je prigovor kenjkav i apsurdan u toj mjeri da izaziva neugodu. Invazija japanske carske vojske na Kinu završila je prije više od 70 godina. No, za studenta vrijeme koje je proteklo nije osobito bitan čimbenik. Slijedom ove preventivne logike, njemačka umjetnost uvrijedila bi Francuze, francuska Španjolce, a svi bi se zajedno morali dvomisлити o domorocima u Gvineji Bisau.“ (Kolega, 2019)

Zbog toga su američka sveučilišta razvila koncept i prostorno osigurala tzv. 'sigurne prostore' (safe spaces):³⁸

„Mjesta namijenjena da budu slobodna od diskriminacije, uznemiravanja i govora mržnje prema bilo kojim nepriviligiranim skupinama, poput žena, LGBT osoba i etničkih manjina. Zaštićeno područje u kojem ne postoji uobičajena diskriminacija i predrasude s kojima se ove skupine mogu susresti u svakodnevnom životu. Ljudi se mogu ukloniti iz 'sigurnog prostora' ako to ugrožavaju njihovi neugodni stavovi.“ (Green, 2018: 110)³⁹

To pretpostavlja da su sadašnje generacije studenata emocionalno krhke i nestabilne, te da ih svaki oblik kulturne aroprijacije, političke nekorektnosti u izričaju ili

³⁷ „Nedavno je jedan turski odvjetnik od UEFA-e zatražio da se poništi rezultat Intera i jednog turskog kluba, i to rezultat utakmice na kojoj je poznati klub iz Milana pobijedio 3:0 i tako se kvalificirao u sljedeću rundu Lige Prvaka. Naime, Interovci su nosili dres koji je, prema odvjetniku, uvrijedio mnoge u Turskoj. Na dresu je bio crveni križ na bijeloj podlozi, što je inače službeni grb grada Milana, a danas u Turskoj navodno podsjeća na Templare i novi križarski rat.“ (Horvat, 2008: 247)

³⁸ „Na Ivy League sveučilištu Brown u SAD-u otvorena je posebna soba za studente koji smatraju da su 'pogođeni'. Soba je sadržavala Play-Doh i video zapise psića koji su pomogli traumatiziranim studentima da se oporave.“ (William, 2016: 156)

³⁹ „Nedavni prosvjedi Sveučilišta Missouri protiv nedostatka akcija protiv rasizma u kampusu dobili su značajan zaokret nakon što su prosvjednici i fakultet pokušali novinarima zabraniti ulazak na javno mjesto za koje su tvrdili da je sigurno. Jedan od motiva za zabranu medija bio je taj što su se studentski prosvjednici bojali da će mediji iskriviti njihov narativ.“ (Pasha, 2018: 22)

ponašanju, te negiranja kulturnih posebnosti različitih manjinskih skupina stavlja u položaj ugnjetavanja i omalovažavanja. Potrebno im je izdvajanje od ostataka sveučilišnoga prostora kako bi se konsolidirali i emocionalno stabilizirali. Hipersenzibilnost je postala nuspojava radikalne političke korektnosti.

„Bret Easton Ellis, poznati američki pisac i autor bestsellera poput 'Američki psiho' i 'Manje od nule', tada se zapitao: 'Što je to kultura generacije milenijalaca? Ne pišu. Ne zanima ih literatura. Ne čitaju knjige. Jedina kultura koja ih zaista interesira je 'kultura otkazivanja'. Nepotrebno je ustvrditi da je nakon ovog kritičkog izleta sprovedena kampanja i za njegovo 'otkazivanje'.“
(Kolega, 2016)

Ako je generacijski opis makar približno točan, zastrašujuće je što se takvoj generaciji povlađuje njihovom umjetno izgrađenom senzibilitetu prema manjinskim skupinama kojima uopće i ne pripadaju. Jedno vrijeme je bio povučen klasik *Zameo ih vjetar* ili primjerice pjesma *Fairy Tale of New York!*⁴⁰ Teško je razumjeti kako kontekstualizacija vremena kada su ova dva remek djela nastala ne može niti mrvicu pomoći njihovom opravdanju, a da kao takve utječu na emocionalnu povrijeđenost generacija koje ne mogu niti zamisliti kontekst u kojem su stvoreni. Problem s kulturom otkazivanja je u tome što nema jasno definiran subjekt koji stoji iza nje, mekartizam je imao jasnog nositelja progona neistomišljenika ili su svi dosadašnji ostracistički procesi imali stranku, pokret ili osobu koja nosi ideju i djelatno je provodi. Kod kulture otkazivanja je to nejasno, iza nje stoji cijeli komplot koji nema jasan centar niti jasno definiran ideološki cilj osim čudnoga 'pročišćenja'. Koliko daleko je cijela stvar otišla jasno je po pozivu da se 'otkaže' Noam Chomsky, intelektualna superzvijezda ljevice nakon što je sa kolegama intelektualcima uputio pismo protiv kulture otkazivanja.

Posebno opasan aspekt kulture otkazivanja je ostracizam ljudi zbog njihovih stavova i mišljenja, čak i u slučajevima kada su znanstveno potkrijepljena.⁴¹

„Utjecaj na sveučilišni život u SAD-u pozdravlja se i osuđuje s jednakom žestinom, a politička korektnost se koristi ne samo za kontrolu jezika i

⁴⁰ Njemačka izdavačka kuća Ravensburger Verlag u kolovozu 2022. najavila da neće izdati novu knjigu o *Winnetou* jer ih aktivisti optužuju da vrijeđa Indijance i da nisu 'vjerodostojno prikazani'. Međunarodni vrhunac na području kulture jezika dosegla je kada se knjiga Agathe Christie, u originalu nazvana *Ten Little Niggers* (1939), preimenovala u *And Then Were None* (1989), svega pedeset godina kasnije (Horvat, 2007, prema: Lizatović, 2021).

⁴¹ Fizičar Alessandro Strumia je izbačen iz CERN-a nakon peticije njegovih kolega jer je u jednom predavanju osporavao da su 'žene diskriminirane u fizici'.

stavova profesorskog zbora, već i za napredovanje i uništavanje karijera unutar njega, na temelju toga što mnogi smatraju da ima malo imati veze s akademskom izvrsnošću.“ (Scruton, 2007: 531)

Hipersenzibilnost izazvana uslijed radikalizacije procesa političke korektnosti nije reagirala inkluzijom onih s kojima se ne slaže ili onih koje smatra politički nekorektnima. Nikakav javni um, debata ili razmjena argumenata nije dopuštena. Svi temelji klasičnoga liberalizma na kojima je izgrađena zapadna civilizacija su suspendirani u ime političke korektnosti. Ljudske sudbine su postale nebitne, a slučajevi optužbi za političku nekorektnost, ili još radikalniji oblik ugnjetavanja i nasilja, samo su se nizale. Činjenice su nerijetko imale vrlo malo veze sa značajnim brojem optužbi.

„Primjer optužbe trojice bijelih studenata sa Sveučilišta Duke 2006. za silovanje crne striptizete koja svoju školarinu na lokalnom javnom sveučilištu plaća striptiz plesanjem. Navedenu trojicu studenata je javno osudila nekolicina kolega sa sveučilišta, uključujući profesore, koji su cijeli slučaj prejudicirali i sveli na odnos među rasama i 'privilegiju bijelaca'. Nakon što se ispostavilo da je cijeli slučaj insceniran, od strane tužitelja koji je zbog toga dobio otkaz i izbačen iz odvjetničke komore, a nevini studenti oslobođeni, grupa kolega koja je potpisala pismo nije se htjela ispričati nevino optuženim kolegama.“ (Kulenović, 2010: 38-39)

Dakle optužba je sasvim dovoljna da se cijeli mehanizam otkazivanja pokrene, presumpcija nevinosti ne postoji. Potpuno skandalozno je da i u slučajevima kada se dokaže da optužbe bile lažne, a optuženi nevini, njihov život je nepovratno izgubljen, jer kultura otkazivanja nema moralni mehanizam reverzibilnosti. U filmu *The Hunt/Jagten* (2012) lokalni provincijski učitelj Lucas (Mads Mikkelsen) je lažno optužen za seksualno napastovanje od strane učenice u osnovnoj školi kojoj predaje, čime počinje urušavanje njegova života. Iako se ispostavilo da je curica lagala, on je 'rehabilitiran' i ponovno prihvaćen u društvu, ali samo na površini, u suštini ostala je trajna mrlja i nikada neće biti punopravni član zajednice kao što je nekad bio. Pošto je Lucas u slobodno vrijeme lovac, kao i većina muškaraca u lokalnoj zajednici, kao dokaz da je ponovno dio zajednice on ide s njima u lov. Međutim, da je njegova reputacija nepovratno narušena mu poručuju prilikom lova hicem iz puške usmjerenom prema njemu na kraju filma. Postoje i zaista groteskni primjeri:

„Djevojčicu od šest godina proglasili rasisticom. Roditelji američke 6-godišnje djevojčice ostali su zgroženi kad je njihova kći proglašena rasisticom zato što je jednoj drugoj, tamnoputoj djevojčici rekla da na licu ima čokoladu. Sharona

Gower igrala se s prijateljicom i jela čokoladnu kremu, kad joj je 11-godišnjakinja rekla da ima čokoladu na licu. Sharonu joj je odvrtila da je ima i ona, na što je tamnoputa djevojčica odgovorila da ona nema ništa i tužila Sharonu učiteljici. Kad je po Sharonu toga dana došla majka, obavijestili su je da su prijavili njezino dijete zbog rasizma. – Ona još nema pojma što je rasizam! Ta politička korektnost prešla je sve granice – uzrujala se majka. U školi su medijima odgovorili da izgred neće prijaviti i da je stvar zaključena.“ (Večernji list, 2009, prema: Opačić, 2010: 242)

Možda presudan iskorak prema kulturi otkazivanja izveo je *Me Too* pokret koji je ukazivao na prikrivene prakse muške dominacije i iskorištavanja određenosti žena u poslovnom okružju za potrebe muške seksualnosti.⁴² Dakle, muška dominacija ima svoju seksualnu reperkusiju koja je postala sistematska karakteristika. Definitivno najrazvikaniji je slučaj seksualnoga predatora filmskoga producenta Harveya Weinsteina koji je koristio svoju utjecajnu poziciju u filmskoj industriji i seksualno iskorištavao mlade glumice. Stoga se može načelo reći da je proces otkazivanja imao namjeru spriječiti takve drastične negativne pojave u rodnim odnosima, a koje su uglavnom išle na štetu žena. Međutim, kako to obično biva plemenita i hvalevrijedna ideja vremenom zadobije skoro pa parodijske značajke.⁴³ Pioniri su opet bila američka sveučilišta s masovnim reguliranjem i kodifikacijom ponašanja i pravila jezika na sveučilištima. Antioch College u Yellow Springsu (Ohio) je donio detaljan pravilnik kojim se reguliraju koraci seksualne interakcije kako bi se spriječila seksualna napastovanja. (Mesić, 2005: 175-176) Međutim tu apsurdno nije kraj, više se ne uzima međusobni pristanak kao dokaz da se ne radi o napastovanju, već se smatra da je „bilo koji seksualni međuodnos bez uzajamne 'želje' oblik silovanja“ (Mesić, 2005: 176). Time je otvoren ogroman manevarski prostor zloupotrebi pravilnika u svrhu diskreditacije ili osvećivanja muškim kolegama. „Muškarcu se sve više boje ili nisu sigurni što mogu reći nekoj ženi, a da se ne shvati kao uvreda ili uznemiravanje. Upitnim je postalo i davanje bilo kakvih komplimenata o ljepoti žene i slično.“ (Mesić, 2005: 176) Kada se određeni oblik govora ili ponašanja ne može strpati u kodekse ili pravila pod etiketu nekorektnoga onda se pribjegava drugim mehanizmima poput

⁴² „U školskim udžbenicima žene se ne smiju prikazivati u kontekstu obavljanja kućanskih poslova ili da pokazuju neke slabosti, jer se to smatra seksističkim. Muškarcu se ne smiju prikazivati s alatom u rukama, jer je to stereotipno.“ (Opačić, 2010: 244)

⁴³ „U siječnju je britanska liječnička komora savjetovala članovima da izbjegavaju koristiti izraze poput 'trudnica' ili 'rodilja'. Pojmovi, kažu, šecu po rubu politički prihvatljivog, isključivi su i propuštaju šansu 'slaviti različitost'. Buduće su majke, prema napucima jezičnog komesarijata, uspješno egzorcirane pomoću nove, jezično inkluzivnije kovanice – 'trudni ljudi'.“ (Kolega, 2019)

optužbe za 'neosjetljivost'. Problem odnosa među rodovima postaje minsko polje koje nitko do kraja ne može regulirati, a koje za tradicionalne oblike interakcije može dijeliti etikete neosjetljivosti.

„U današnjem neoliberalnom svijetu gdje se svaka kriva gesta može protumačiti kao osporavanje nečijeg prava (npr. otvoriti vrata ženi također nije bezazlen postupak ako se ispostavi da je ona feministkinja, pa makar mi imali dobru namjeru) posve je normalno da ne dati šalicu kave nekome tko uopće ne želi tu šalicu kave predstavlja rasizam. Pa bila konobarica i crnkinja.“ (Horvat, 2008: 246)

Postoje apsurdni primjeri koji se prešli granicu zdravoga razuma.⁴⁴ „Razum (mind) je muški. Priroda je ženska, i znanje je stvoreno kao čin agresije - pasivna priroda morala je biti podvrgnuta ispitivanju, razodijevanju, penetriranju i prisili od muškaraca da otkrije svoje tajne“ (New York Magazine, 1991: 38, prema: Mesić, 2005: 175). Nevjerojatan je slučaj slike *Gola Maja*:

„Ili, na primjer, slučaj sa Sveučilišta u Pennsylvaniji? Profesorica ženskih studija skandalizirana prisutnošću Goyine 'Gole Maje' tražila je da se španjolskog dekadenta po hitnom postupku ostracira iz njezine predavaonice, pravdajući se time da slika potiče na seksualno uznemiravanje i krši federalne zakone. Iako je uprava Sveučilišta ludoj ženi nudila svakakve kompromise, između ostalog i da se 'Gola Maja' prekrije plahtom za vrijeme seminara, Goya je naposljetku potpisao sramotnu kapitulaciju. Izložen je u prostoriji za opću upotrebu uz pisanu obavijest da se 'Maju' pogledom skida, ali isključivo na vlastitu odgovornost - jer potiče na seksualno uznemiravanje i krši federalne zakone. Slika je tako opisala puni krug. Za Goyina života nijednom nije bila izložena. Španjolska inkvizicija zaplijenila ju je 1813., pogađate, po hitnom postupku - jer potiče na seksualno uznemiravanje i krši papinske zakone.“ (Kolega, 2019)

Ludilo radikalizacije političke korektnosti se ne zaustavlja na stavu zaluđene profesorice kojoj smeta remek djelo slikarstva, jer navodno potiče na seksualno uznemiravanje. Takvi elementi se pronalaze na različitim mjestima, čak i kada ih

⁴⁴ „Nedavno su se švedske vojnkinje žalile vojnom odboru jer simbol grba švedskih pripadnika međunarodnih postrojbi navodno priziva šovinizam. Na zastavi je, naime, bio lav s mačem i maslinovom grančicom, a politički nekorektan detalj je bio njegov spolni organ, koji se švedskim vojnkinjama-feministkinjama nije svidio. Posebni vojni odbor potom je naredio da se životinji na crtežu retuširanjem odstrane sporni dijelovi tijela.“ (Horvat, 2008: 247)

je gotovo pa nemoguće pronaći. Profesor na Sveučilištu Brooklyn's College je dobio administrativni prigovor za potencijalno seksualno uznemiravanje zato što je u dijelu silabusa u kome se određuju postotci za ukupnu ocjenu naveo: „Držanje u učionici, trud itd...“. Fakultetska administracija je protumačila da riječ „trud“ (effort) može biti protumačena od strane studentica kao postotak ocjene u zamjenu za seksualne usluge! „... čini se da su birokrati odlučili da se taj 'napor' može protumačiti kao poziv studenticama da zamijene seks za više razrede.“ (Mitchell, 2018: 55-56).

„To što će neki konzervativni profesor biti izopšten iz javnosti, ni za trunku neće promeniti nezavidan položaj nekog ko je potlačen. To, razume se, ne znači da ideološke floskule koje konzervativni profesori često izgovaraju ne treba da budu izložene kritici. To samo znači da politika levice ne sme da bude svedena na takvu vrstu aktivnosti.“ (Gačević, 2023)

Problem sa političkom korektnošću kada metastazira u radikalne oblike ostracizma je u tome što su svi 'normalni' i dobronamjerni ljudi uvidjeli probleme staroga vokabulara i zdravorazumski prihvatili nove termine, dok onima koji su istinski rasisti, seksisti, šovinisti i ksenofobi ne može niti najmanje pomoći, već ih može samo razjariti i radikalizirati. To najbolje sažima kapetan Benjamin Willard (Martin Sheen) u filmu *Apokalipsa danas* (1979.) kada kaže „ovdje optužiti nekoga za ubojstvo isto je kao dobiti kaznu za prebrzu vožnju na utrci Indy 5000“

Stoga se za kraj nemoguće ne složiti s dubokim apelom za povratak razuma i racionalnosti: „Probudite me (“Woke me”) kada se umjerenost, tolerancija i zdravi razum vrate“ (Schaefer, 2020).

4. Politička korektnost i masovni mediji

U prethodnom dijelu studije su obrazložene glavne značajke, nastanak i evolucija političke korektnosti u akademskim krugovima, pop kulturi i javnim politikama. U ovom dijelu se razmatra pitanje načina izražavanja i posljedica izražene političke korektnosti u masovnim medijima i izvješćivanju novinara. Fokus na medijima je bitan u svrhu objašnjenja procesa širenja političke korektnosti društvom, počevši od novinara, političkih aktera pa sve do običnih građana. „Cjelokupna znanost o masovnim medijima temelji se na premisi da mediji imaju važan utjecaj na primatelje informacija“ (McQuail, 1994: 327). Erving Goffman citira rečenicu koja dobro opisuje značaj medijske prezentacije: „ako osoba definira situaciju kao stvarnu, posljedice će biti stvarne.“ (Goffman, 1974: 1) Iako i sam Goffman priznaje da je takva postavka pretjerana u pridavanju značaja samoj percepciji, svejedno dobro identificira značaj prikazivanja događaja i vjerovanja osobe u taj prikaz.

Politička korektnost u masovnim medijima imala je razne posljedice za funkcioniranje društva, pogotovo u razvijenim državama „Zapada“, posebno na SAD, Australiju i države Europske unije, samim time jer je javni diskurs, način izvješćivanja i pristup širokom rasponu tema obilježen političkom korektnošću. Kao odgovor je došlo do napada na takvu medijsku praksu što je potaknulo javne i užarene debate o slobodi govora, objektivnosti novinara i autocenzuri, a te debate traju već više od trideset godina i umnogome su odredile stavove društvenih skupina o pitanjima slobode i pristojnosti, pogotovo u SAD-u, a kasnije i u drugim državama svijeta. Sama praksa političke korektnosti ima svoje pobornike koji argumentiraju da ona potiče medije da se odnose s više poštovanja prema različitim društvenim skupinama jer koriste opreznu terminologiju i način komuniciranja kojim se smanjuje rizik od marginalizacije ili stereotipizacije određenih skupina poput etničkih ili rasnih manjina. Uostalom, jedan od ključnih proklamiranih ciljeva političke korektnosti je i bila borba protiv govora mržnje, rasizma i drugih oblika diskriminacije, te promoviranje društvene pravde, jednakosti i slično. Ipak, može se argumentirati da je pretjerano korištenje metoda ublažavanja jezika i svojevrsnog cenzuriranja zapravo na koncu dovelo do veće polarizacije u javnom prostoru i među različitim društvenim skupinama. Cilj je prikazati značajke političke korektnosti služeći se teorijama masovne komunikacije, prvenstveno teorijom uokvirivanja i teorijom postavljanja medijske agende.

4.1. Uokvirivanje političke korektnosti

Ustanovljeno je da se masovni mediji služe uokvirivanjem određene teme kako bi oblikovali mišljenje primatelja informacija. Bitan aspekt fenomena političke korektnosti je način na koji se ona prezentira u masovnim medijima. Gamson i Modigliani referiraju se na pojam okvira kao na interpretativne pakete. U srži tih paketa su „središnje, organizirajuće ideje ili okviri koje služe za davanje smisla nizu relevantnih događaja, povezivanje u cjelinu i sugestije što je zapravo ključno pitanje“ (Gamson – Modigliani, 1989: 3) dok Cappella i Jamieson smatraju da okviri „aktiviraju znanje i stimuliraju pohranjene kulturne i moralne vrijednosti stvarajući pritom kontekst za interpretiranje vijesti.“ (Cappella – Jamieson, 1997: 47) Slično definiraju i drugi autori pa Tankard i ostali tvrde da je okvir „središnja organizirajuća ideja za novinski sadržaj koja ga uz pomoć selekcije, naglašavanja, ekskluzije i elaboracije opskrbljuje i upotpunjuje kontekstom i sugerira što je zapravo glavna tema.“ (Ghanem – McCombs – Chernov, 2009: 519)

Metaforičko objašnjenje medijskih okvira ponudila je Gaye Tuchman pišući da su vijesti prozor u svijet i cilj im je reći što želimo, trebamo i moramo znati. Kroz okvir tog prozora ljudi uče o sebi i drugima, o svojim i njihovim institucijama, liderima, stilu života. Taj pogled ovisi o veličini prozora i čistoći stakla, o tome gleda li prozor na ulicu ili dvorište, scena također ovisi o tome stojite li daleko ili blizu prozora. (Tuchman, 1980: 1) Moglo bi se zaključiti da se publika sa slabijim poznavanjem određene situacije više pouzdaje u medijski prikaz te situacije što dolazi do izražaja u izvješćivanju o, primjerice, makroekonomskim pitanjima. U tom smislu metafora o vijestima kao prozoru govori o medijima kao ključnu izvoru informacija u društvu sve slabijih neformalnih veza dok „veličina prozora“ upozorava na detaljnost izvješćivanja. Metafora o poziciji recipijenta ukazuje na mogućnost različite interpretacije medijskih događaja ovisno o religijskim, kulturološkim, nacionalnim i drugim preferencijama čitatelja. Primjerice, u kontekstu političke korektnosti može se spomenuti problem ilegalne imigracije u SAD-u. Dok će neki novinari pozornost posvetiti mogućoj opasnosti od infiltriranja terorista pod krinkom azilanata, drugi će isticati problem gladne djece u kolonama izbjeglica dok će treći posvetiti veću pozornost zakonskim pitanjima ili prebacivanju političke odgovornosti između Republikanske i Demokratske stranke. U skladu sa normama političke korektnosti se trebaju promijeniti i sami nazivi pa se imigrante neće nazivati „ilegalni imigranti“ već „nedokumentirani imigranti“ ili „ljudi u kretanju“ (People on the move). Ovaj navedeni jedan je od eklatantnijih i aktualnijih primjera različitog uokvirivanja i korištenja političke korektnosti u masovnim medijima u današnje vrijeme.

Studija Kahnemana i Tverskog (1982) možda je najbolji pokazatelj snage uokvirivanja i načina na koji se odabire i naglašava jedan čimbenik dok se drugi ignoriraju. Njihovo istraživanje priznaju i citiraju mnogi autori kada pišu o uokvirivanju i ono pokazuje da okviri naglašavaju jedan aspekt realnosti dok drugi mogu potpuno ignorirati. Robert Entman, jedan od vodećih stručnjaka u području proučavanja masovnih medija, iznosi definiciju uokvirivanja kao „selektiranja nekih aspekata percipirane realnosti kojima se zatim pridaje važnost tako što se ističe određeni problem, uzročna interpretacija, moralna evaluacija i preporuka za rješenje problema“ (Entman, 1993:52)

Entman navodi primjer uokvirivanja hladnoga rata. Okvir je naglašavao „određen događaj u inozemstvu (građanski rat) kao problem, identificirao izvor problema (komunistički pobunjenici), izrekao moralnu osudu (ateistička agresija) i ponudio rješenje (potpora SAD-a drugoj strani). Primjer hladnoga rata također olakšava spoznaju da postoje barem četiri lokacije u komunikacijskom procesu: komunikator, tekst, primatelj i kultura. “Komunikatori donose svjesne ili nesvjesne odluke o svojim riječima i vođeni su okvirom koji organizira njihov sustav vjerovanja. Tekst sadrži okvire koji se manifestiraju nazočnošću ili izostavljanjem ključnih riječi, fraza, stereotipnih ocjena, izvora informacija i rečenica koje tvore tematsku ukupnost činjenica ili osuda. Okviri koji vode primatelja mogu, ali ne moraju, reflektirati okvire u tekstu i namjeru komunikatora. Na kraju, kultura je skup okvira koji se najčešće upotrebljavaju u diskursu i razmišljanju većine ljudi neke društvene skupine. (Entman, 1993: 52-53) Paralele se mogu povući s raznim događanjima u SAD-u koji su povezani s političkom korektnošću. U značajnom broju slučajeva masovni mediji postavljaju okvir usporediv s Entmanovom shemom. Primjerice, mediji prenesu da je problem institucionalni rasizam, izvor problema su neki dužnosnici Republikanske stranke, ponuđena je moralna osuda (prema ostavštini ropstva) te je dano rješenje (potpora javnosti drugoj strani u političkoj borbi). Mediji naglašavaju specifičan fragment informacije o temi ili vijesti i tako pridaju značaj određenu problemu, a podizanjem značaja računa se na veću pozornost čitatelja.

Većina studija o utjecaju uokvirivanja ima reducirani domet ili se fokusira isključivo na identificiranje okvira u sadržaju vijesti ili, pak, na efekte uokvirivanja. Stoga Claes de Vreese nudi integriran model uokvirivanja vijesti koji uključuje produkciju, sadržaj i perspektivu recipijenta. Razlika u odnosu na druge je i u tome što on medijsko uokvirivanje promatra kao komunikacijski proces pa je, prema njemu, potencijal koncepta uokvirivanja upravo u fokusiranju na komunikacijske procese. Komunikacija nije statičan, nego dinamičan proces koji uključuje dva segmenta: „prvi je stvaranje,

a drugi postavljanje okvira (korelacija medijskih okvira i predispozicija publike).“ (de Vreese, 2005: 51)

Stvaranje okvira ovisi o internim i eksternim faktorima koji utječu na strukturu vijesti. Interni podrazumijevaju stav novinara, uredničku politiku, vlasničku strukturu novina dok su eksterni determinirani odnosom novinara, urednika, javnosti i političkih ili ekonomskih elita. Postavljanje okvira podrazumijeva interakciju između medijskih okvira i prethodnoga znanja i sklonosti pojedinaca kojima se obraća. Posljedice uokvirivanja mogu biti vidljive na individualnoj i društvenoj razini. Okviri se također mogu promatrati kao zavisne i nezavisne varijable. Primjerice, ako su promatraju kao zavisne varijable, onda su okviri rezultat procesa koji uključuje organizacijske pritiske, novinarske rutine i diskurs vladajuće elite. Ako se, pak, okviri promatraju kao nezavisne varijable, onda se shvaćaju kao prethodnica interpretacije publike. (de Vreese, 2005: 52) Mijenjanje ili korigiranje stavova o određenoj temi zbog izloženosti medijskim okvirima posljedica je individualne razine dok na društvenoj razini može utjecati na oblikovanje procesa poput političke socijalizacije, donošenja odluka i kolektivnih akcija. Cappela i Jamieson predlažu četiri kriterija koja okvir mora posjedovati u aspektu operacionalizacije:

1. mora imati prepoznatljive konceptualne i lingvističke karakteristike
2. mora biti uobičajen u novinarskoj praksi
3. moraju se pouzdano razlikovati različiti okviri
4. mora biti prepoznatljiv i drugim ljudima (istraživačima, novinarima...), tj ne smije biti samo proizvod autorove mašte. (Cappella – Jamieson, 1997: 89)

Što se tiče sredstava za uokvirivanje, najdetaljniji je Tankard koji navodi jedanaest mehanizama uokvirivanja ili najvažnijih točaka za prepoznavanje okvira: „naslov vijesti, podnaslov, fotografija, tragovi, izbor izvora, izbor citata, izvučeni citati, logo, statistike i grafikoni, završne izjave i paragrafi.“ (Tankard, 2003: 95-106) Premda je dokazano da mediji posjeduju određenu moć mijenjanja ljudskih stavova, jasno je da mediji ne mogu potpuno promijeniti mišljenje čitatelja o svim temama, pogotovo o onima temama o kojima primatelj informacija ima već ukorijenjen stav. Bez obzira na to, teza o minimalnom utjecaju medija na javno mnijenje je odbačena, te je prihvaćena činjenica da mediji imaju velik utjecaj na stavove o značajnom broju društveno važnih pitanja.

4.2. Politička korektnost na medijskoj agendi

Već 1972. je plasirana teza da masovni mediji nameću javnu agendu. Primjer su teme ratova protiv terorizma početkom tisućljeća ili rata protiv droge krajem 1980-ih godina koji su okupirali značajan dio novinarskih komentara i izvješća, a dotad se nisu koristili u javnosti, barem ne u takvoj formi. Zanimljiv je slučaj i agresivna kampanja protiv pušenja kojim je cigareta od znaka muževnosti u SAD-u postala simbol fizičke i duhovne nehigijene, što je rezultiralo velikim smanjenjem broja pušača u državi. U kontekstu ove studije se radi o medijskom izvještavanju u kojem se izbacuju „problematične“ jezične konstrukcije u prezentacije teme, a svejedno pokušava prenijeti ključne poante.

Primarno istraživanje teorije postavljanja agende bilo je namijenjeno za proučavanje izborne kampanje u kojoj su McCombs i Shaw zaključili da većina informacija do običnih građana dođe putem masovnih medija. Ljudi se razlikuju po stupnju pozornosti koji posvećuju medijima. Naime, „bolje obrazovani i politički angažiraniji aktivno traže informacije, no većini te informacije dođu usputno.“ (McCombs – Shaw, 1972: 177) Konačan zaključak studije bio je da glasači uče i traže orijentaciju o važnim temama i akterima. Iako nema snažnih dokaza da masovni mediji mijenjaju duboko ukorijenjene stavove, ipak je otkriveno da kvantiteta informacija utječe na ljude tijekom izbornih kampanja (Berelson - Lazarfeld, 1954: 234). Konkretnije, Trenaman i McQuail su komparirali važnost tema predizborne kampanje u medijskim izvješćima s onima u percepciji birača i dokazali da ljudi ne misle isključivo ono što im se prenosi putem medija, ali da svakako razmišljaju o onome što im se kaže. (Trenaman – McQuail. 1961: 178) Unatoč nemogućnosti potpunog mijenjanja stavova publike, ipak je zaključeno da mediji mogu učiniti znatno više od jednostavnog utvrđivanja već postojećih stavova, čime se odbacuje teza o minimalnom utjecaju medija na recipijente.

Mediji mogu „educirati javnost o bitnim pitanjima i temama koje poslije mogu koristiti u evaluaciji određenih kandidata i političkih stranaka ne samo tijekom izbornih kampanja već i u dužim razdobljima između izbora.“ (Weaver – McCombs – Spellman, 1975: 471) Već je jasno da se, počevši od McCombsa i Shawa, većina istraživanja fokusirala na predizborne kampanje i pokušaje dokazivanja moći medija u postavljanju javne agende. No također je jasno da su autori već tada postavili temelje istraživanju širokog spektra tema u kojima mediji imaju ulogu prenošenja stavova, informacija i mišljenja. Dakle, ne mora se teorija postavljanja agende primjenjivati isključivo na istraživanja medijskoga utjecaja na biračko tijelo u predizbornoj kampanji.

Stavovi i ponašanje obično su upravljani kognitivnim faktorima, ovise o tome što osoba misli, vjeruje ili zna. Samim tim postavljanje agende podrazumijeva potencijalno ogroman utjecaj čije se reperkusije još moraju preciznije istražiti i primijeniti u praktičnim uvjetima (Shaw, 1979: 102) jer proučavanje postavljanja agende ustvari je proučavanje društvene promjene i stabilnosti. (Dearing – Rogers, 1996: 2)

McCombs identificira četiri stava o postavljanju agende te iznosi mišljenja novinara o tome što postavljanje agende u medijima treba biti. Prvi stav naziva *profesionalnim otklonom* i percipira novinara kao reportera i prenositelja vijesti koji mora imati otklon prema javnosti iako je McCombs bio svjestan da mediji ne mogu biti odijeljeni od društva. Čak i da ne napišu ništa o nekoj temi, novinari opet indirektno utječu na javnost jer i ignoriranje teme pokazuje stav o njoj. Drugi se stav odnosi na *ciljanu angažiranost* (McCombs, 1997) što su Dearing i Rogers okarakterizirali kao „istraživačko izvještavanje i uredničke kampanje koje aktivno pokušavaju temu staviti na dnevni red“. (Dearing – Rogers, 1996) Egzemplaran su slučaj simultani urednički uvodnici i istraživački tekstovi o nekoj aferi. Treći se stav može prevesti kao „navijački“ (*boosterism*) po kojem novinari moraju inzistirati na temama relevantnima za javni interes. (Chyi – McCombs, 2004: 22-35) Na kraju identificira „proaktivno postavljanje agende“ u kojem novinari ukazuju na važne teme, događaje i afere kako bi uključili ciljanu javnost. (McCombs, 1997: 433-440)

Prema teoriji postavljanja agende, mediji možda ne govore publici kako trebaju misle, na primjer ne govore kojeg kandidata treba poduprijeti, ali govore javnosti o čemu trebaju razmišljati, tj. određuju koja su pitanja važna i koji su kandidati sposobni. (Shaw – Colistra, 2008: 12) Ili još kraće rečeno, važnost teorija postavljanja agende može se objasniti činjenicom da „nove informacije mogu promijeniti stavove građana i njihove političke preferencije.“ (Page, 1992: 15) Na kraju krajeva, unatoč mnoštvu znanstvenih studija, njihovoj kompleksnosti i inovativnosti, premisa teorije ostaje učinkovito jednostavna. Ako se prihvati činjenica da su mediji za većinu ljudi glavni izvor informacija, okosnica teorije postavljanja agende je da će one teme i vijesti koje mediji smatraju ili žele prikazati značajnima, javnost percipirati kao značajne. Taj transfer značaja teme od medijske organizacije prema javnosti je postavljanje agende. (Ghanem – McCombs – Chernov, 2009: 516) Upravo u tome se krije uloga masovnih medija u postavljanju političke korektnosti na dnevni red, jer su mediji ključ u promoviranju ideje političke korektnosti kao esencijalne za funkcioniranje demokracije i društva u cjelini. U idućem dijelu se analizira medijski prikaz pojma političke korektnosti, pri čemu se može izvući zaključke o razlozima pada popularnosti samog pojma političke korektnosti ali ne nužno i djelovanja u okviru tog fenomena.

4.3. Medijske rasprave o političkoj korektnosti

Medijska rasprava o političkoj korektnosti je počela prije više od trideset godina u SAD-u. Zanimljivo je pročitati određene tekstove iz sredine 1990-ih koji su dali naslutiti da će se pojaviti otpor prema pokretu korektnosti. Robert Novak (1994) piše da je razlog tadašnjeg pada povjerenja u medije taj što su novinari prešli granicu između izvještavanja i aktivizima, te da su usvojili pravilo da su vijesti samo ono što je politički korektno objaviti. Dalje obrazlaže da treba samo pročitati LA Times, jednu od najutjecajnih tiskovina na svijetu, da se shvati što je politička korektnost u masovnim medijima. LA Times, po njegovim riječima, je zabranjivao novinarima da koriste izraze poput „Dutch threat“ i „Welshed on a bet“⁴⁵ jer su uvredljive za Nizozemce i Velšane. Tvrdio je da politička korektnost uništava značenje i ponižava skupine koje bi trebala štiti jer podrazumijeva da su te društvene skupine toliko neinteligentne da ne znaju razliku između stare izreke i iskrenog rasizma, te da je njihov identitet toliko slab se mora oslanjati na cenzuru da preživi. Nadalje je utvrdio da je većina pripadnika medija lijevo-liberalne ideologije i da univerzalno prenose stavove da: stanovnici u SAD-u plaćaju preniske poreze; vlada kao cjelina pozitivna sila koja čini dobro; u državi vlada zdravstvena kriza koju samo vlada može riješiti; „religijska desnica“ opasna prijetnja budućnosti američkog društva; biti pro-choice nije dovoljno; potpora da roditelji biraju škole djetetu putem vaučera je potpora uništenju svih javnih ustanova; konzervativizam uska filozofija, a liberalizam široka, bez predrasuda i uvijek suosjećajna. (Novak, 1994: 3). Dakle, otpočetak je nastao jak otpor političkoj korektnosti u medijima uz obrazloženje da, među ostalim, omogućava uspon i zaštitu političke „ljevice“ nauštrb konzervativnih političkih opcija.

Losey i Kurthen (1995) su pisali o prikazu političke korektnosti u masovnim medijima sredinom 1990-ih godina u SAD-u i argumentirali su da je važnost medija u debati o političkoj korektnosti jedina točka oko koje se svi sudionici slažu. U studiji citiraju relevantne novinare i urednike u kontekstu teme političke korektnosti. Iz konzervativne perspektive, Dickman je izjavio da su "s nevjerojatnom brzinom mediji diljem zemlje preuzeli refren 'političke korektnosti' i počeli pisati mnoštvo članaka o ovoj novoj varijanti netolerancije i ideološke ortodoksije koja se širi sveučilištima". Sa strane političke ljevice, Perry sugerira da se u SAD-u odvija medijska kampanja za diskreditaciju ljevice i to se čini napadima na ideju političke korektnosti. Tvrdi da je objavljivanjem

⁴⁵ „Dutch threat“ u doslovnom prijevodi znači nizozemska prijetnja. Izraz se koristio u situaciji kad svaka osoba plaća svoj dio računa za večeru u restoranu, obično u kontekstu zajedničkog izlaska ili obroka. „Welshed on a bet“ je izraz koji označava da je osoba prekršila dogovor ili odbila platiti dug nakon gubitka oklade.

članka u Newsweeku 1990. godine pojam političke korektnosti u medijima i u javnoj sferi transformiran u termin koji napada perspektive i programe povezane s lijevom političkom agendom. „Politička korektnost služi kao retorička skraćena za nezadovoljstvo sa stanjem u visokom obrazovanju, i iritiranost cijelom debatom multikulturalizmu.“ (Losey – Kurthen, 1995: 232) Kako bi razumjeli medijsku poruku o političkoj korektnosti, autori su proučili uzorak od 48 novinskih članaka iz novina, većinom iz Durham Herald Suna i New York Timesa. Utvrdili su da je trideset i osam analiziranih radova bilo protiv političke korektnosti, a deset je bilo za. U člancima su postojali argumenti za obje strane ovog pitanja. Kennelly je, u USA Weekendu, pisao s velikim skepticizmom o tečajevima osmišljenima za povećanje kulturne svijesti, zaključivši svoj članak citatom jedne studentice nakon pohađanja takvog obaveznog tečaja. Rekla je: „Imala sam dojam da je zdravi razum izgubio zbog prevelike političke opreznosti.“ Nasuprot tome, Levine je argumentirao u korist programa raznolikosti, pišući da svako sveučilište treba „jasno definirati što podrazumijeva pod raznolikošću i ... razviti dugoročan, sveobuhvatan plan za postizanje te definicije.“ (Losey – Kurthen, 1995: 239) Primijećeno je da su i tada korištene ekstremne pozicije ili anegdote kao način osude ili ismijavanja protivnika. Zagovornici političke korektnosti nazivani su: "novi fundamentalisti", "demagozi", "fanatici", "misaona policija" i "totalitaristi" u časopisu New York. U to vrijeme relevantni novinar John Leo implicirao je da su poricatelji holokausta i afrocentristi nastali kao posljedica "katastrofalnih intelektualnih trendova na kampusu" povezanih s političkom korektnosti.. Najčešća metoda odgovaranja na argumente protiv političke korektnosti bila je poricanje tvrdnji protivnika, preispitivanje njihovo autoriteta, logike, dokaza i stručnosti te nazivanje optužbi u najboljem slučaju "pogreškama" ili "neznanjem", a u najgorem lažima ili namjernim iskrivljavanjima činjenica i ideja. U uredničkom komentaru Durham Herald Suna ("Politička Korektnost") razotkriva proturječnu prirodu političke korektnosti. Tvrdi se da je cilj političke korektnosti "osigurati uzajamno poštovanje među kulturama, rasama, spolovima i onima s fizičkim razlikama". Međutim, argumentira se da je ishod zapravo "uzgoj nepovjerenja među pojedincima". Jedno je bilo zajedničko dvjema stranama, a to je da su i protivnici i pristaše političke korektnosti osuđivali masovne medije kao odgovorne za iskrivljavanje složenih pitanja. (Losey – Kurthen, 1995: 238)

Iako masovni mediji pišu iz različitih perspektiva o značenju, važnosti i interpretaciji govornih kodova i drugih pitanja političke korektnosti, zaključak studije je bio da postoji područje razumijevanja između dvije strane u debati. Drugim riječima, argumentacija novinara temeljila se na zajedničkim pretpostavkama koje se općenito ne dovode u pitanje. Većina medijskih protivnika i pristaša političke korektnosti nije preispitala aksiome američkog društva poput kapitalizma, ustavne demokracije i nacionalnog

jedinstva. Stoga se debata o političkoj korektnosti nije činila kao naznaka velike političke ili ekonomske revolucije u SAD-u. (Losey – Kurthen, 1995: 239)

U današnjoj političkoj i društvenoj atmosferi medijski se situacija dodatno zaoštrila i ne može se uzimati sa sigurnošću tvrdnja da obje strane ne dovode u pitanje temeljne postavke američkog političkog sustava. U svakom slučaju, masovni mediji nisu izmislili teme koje se smještaju pod pojam političke korektnosti, no imali su i imaju moć pretvoriti teme povezane s tim u velike vijesti i polarizirajuće događaje.

4.4. Medijski diskurs političke korektnosti

U studiji Pervukhine, Chunakhove i Sakharove (2024) pokušalo se dokazati da je politička korektnost posljedica promjene normi govora, te da se odnosi više na korekciju jezičnog koda negoli na sam sadržaj. Cilj strategije medijske političke korektnosti je raspravljanje o "kompleksnim temama" bez sukoba, ali uz zadržavanje značenja onoga što se želi prenijeti javnosti. Samim time je usko povezana s procesima eufemizacije, a u medijskom diskursu glavna uloga eufemizama je prikriivanje stvarnosti i manipuliranje masovnom publikom. Eufemizmi skrivaju izravnu bit fenomena stvarajući neutralnu ili pozitivnu konotaciju, a pripadnici javnosti obično nemaju vremena razmišljati o poveznici između eufemizma i konteksta zbog uobičajeno ogromnog broja informacija u modernom društvu. Mehanizam eufemizacije temelji se na političkoj korektnosti koja je više strategija, dok su eufemizmi taktički alati koji održavaju ili narušavaju ravnotežu komunikacije između pojedinaca, grupa i zajednica. Eufemizmi se koriste u svim sferama ljudske aktivnosti kako bi promijenili ili ublažili značenje poruke. Tako navedene autorice navode primjere korištenja pojmova u raznim kontekstu. Primjerice, u kontekstu vojnih operacija i oružanih sukoba koriste se izrazi poput zračna potpora (umjesto bombardiranja), uređaj (umjesto bombe), sukob (umjesto rata). U komentiranju ekonomskih procesa često se može naći izraz razdoblje ekonomske prilagodbe (umjesto ekonomske krize). Na primjer, BBC prenosi izjavu: „u prolongiranom smo razdoblju ekonomske prilagodbe u Velikoj Britaniji, prilagođavamo se životu izvan EU i neće biti ekonomski ružičast život kakav je bio unutar EU“. Slični politički korektni izrazi se mogu naći u kontekstu moralnih pitanja, feminizma religije, označavanja društvenih skupina. Na primjer: izraz skupine s niskim primanjima (low-income groups) često zamjenjuje donedavno ustaljeni izraz „siromašni“. (Pervukhina - Chunakhova – Sakharova, 2024: 3)

Medijska politička korektnost ne mijenja samo leksički sastav jezika, već i sintaksu, morfologiju i tvorbu riječi, pa autorice tvrde da na tvorbenoj razini kategoriju političke

korektnosti predstavljaju sufiksi, primjerice sufiks „-izam“, poput novijeg izraza *ageizam* što bi prevedeno značilo diskriminaciju starijih osoba. Koristi se i zamjena osobnih zamjenica jednine oblicima množine, ali takve konstrukcije većinom koriste političari ili druge javne osobe kako bi pokazali jedinstvo i pridodali značaj primatelju poruke, čime se naglašava činjenica da su oni sastavni dio rješavanja problema. Također, ponekad se koriste bezlične konstrukcije ili neodređene rečenice u kojima rod nije naveden. Autorice navode primjere u kojima mediji mijenjaju izraze u skladu sa zahtjevima političke korektnosti u pitanjima rasne, spolne, društveno-političke diskriminacije i fizičke diskriminacije. Nadodaju da je ideja poštovanja među ljudima i pokušaj stvaranja jezika koji je osjetljiviji na tradicionalno potlačene segmente društva pozitivna. Svejedno, napominju da ima i znanstvenika koji smatraju da politička korektnost u medijima obezvrjeđuje jezik, dovodi do zabune i iskrivljuje stvarnost. Očito je da su mnogi predloženi politički korektni izrazi ne samo ukorijenjeni u engleskom jeziku, već su i prodrli u druge jezike i kulture. U tom smislu, poznavanje politički korektnog vokabulara je postalo nužno za opstanak u modernom političkom sustavu, a korištenje eufemizama u medijima je najčešće i najučinkovitije sredstvo za ostvarivanje političke korektnosti i ta činjenica vrlo se jasno odražava u medijskom diskursu. (Pervukhina - Chunakhova – Sakharova, 2024: 3-5) Čini se da bi moglo biti kontraproduktivno prisiljavati ljude da se pridržavaju pravila političke korektnosti jer će često doći do dijametralno suprotnog učinka. Zanimljivo je da se i u novije vrijeme iz akademske zajednice predlažu novi nazivi poput „društveno poštenje, „pošteno korištenje jezika“, „uobičajena pristojnost“. (Tschapka, 2018:3) Naravno, kao što se dosad moglo primijetiti, promjene naziva fenomena ne mijenjaju srž samog fenomena. U ovom dijelu cilj nije bio ponuditi vrijednosnu orijentaciju prema političkoj korektnosti, već argumentirati da ona uistinu i dalje postoji u diskursu masovnih medija, bez obzira kako ju nazivali.

4.5. Rezultati političke korektnosti u masovnim medijima

Kao što je već naznačeno, negativna posljedica inzistiranja medija na političkoj korektnosti može biti ograničavanje slobode govora i autocenzure prilikom čega novinari izbjegavaju izvještavati o određenim temama ili zauzimati kontroverzne stavove kako ne bi uvrijedili neku specifičnu skupinu i posljedično uništili svoju karijeru, što nije rijedak slučaj u SAD-u. S tim je povezana polarizacija društva i stvaranje već spomenute „kulture otkazivanja“ (*cancel culture*) u kojoj te javne osobe trpe društvene i profesionalne probleme zbog izjava koje se smatraju neprikladnim u ozračju političke korektnosti. Ostale posljedice izvire iz ove problematike, pa se tako gubi povjerenje u

masovne medije jer javnost počinje vjerovati da oni služe primarno kao alat za manipulaciju javnim diskursom, te da se određene teme ili perspektive suzbijaju kako bi se održao dominantni narativ što doprinosi jednostranom i subjektivnom novinarskom izvještavanju.

Za ovu studiju je posebno zanimljivo istraživanje Conway, Repke i Houck koji su analizirali jednu nenamjernu posljedicu medijskog promoviranja političke korektnosti koja možda i najviše smeta urednicima najvećih masovnih medija u SAD-u, a to je jednostavno činjenica da javnost traži načine da se usprotivi nametnutim pravilima komunikacije. Autori polaze od teoretske perspektive koja se fokusira na posljedice normi koje se nameću s vrha i prenose medijima prema običnim ljudima. Ova komunikacijska perspektiva sugerira da, iako takve kulturne norme često rezultiraju kratkoročnom usklađenošću, te norme istovremeno stvaraju osjećaj prisile koji na kraju dovodi do povratne reakcije i dugoročnog odbijanja tih normi. Također navode da postoji opasnost takozvane informacijske kontaminacije kada norme, u ovom slučaju politička korektnost, potkopavaju informativnu vrijednost svakog konsenzusa, uzrokujući da javnost pripisuje konsenzus prisili koju stvara norma, a ne potencijalnim relevantnim informacijama i podacima. Dakle, inzistiranje na normama komunikacije može potaknuti kratkoročnu usklađenost, ali istovremeno priprema teren za svoje kasnije samouništenje. Politička korektnost izričito pokušava ukloniti negativan jezik i teži stvaranju jakog javnog pritiska za ograničavanje komunikacije. Bilo koja norma sama po sebi ne mora imati negativan cilj da bi na kraju pokazala negativne učinke. Istraživanja sugeriraju da prekomjerna istaknutost političke korektnosti može zapravo potkopati njezin pozitivni cilj i dugoročno proizvesti negativniju komunikaciju. U jednoj seriji istraživačkih studija koje uključuju fiktivne scenarije, prisutnosti normi političke korektnosti izazvala je sudionike da kasnije izvijeste da bi komunicirali negativnije u budućim situacijama. (Conway – Repke – Houck, 2017: 245-247)

Uglavnom, kultura se može mijenjati iz mnogo razloga. Ti se razlozi mogu svrstati u dvije osnovne kategorije: prva se odnosi na političke pritiske s vrha poput diktatorskih političkih sustava, a druga kategorija se odnosi na činjenicu da često komunikacijski procesi djeluju neovisno o tim pritiscima s vrha kako bi oblikovali pojavu i utjecaj kulture. Studija Conwaya, Repke i Houcka se nalazi na raskrižju ovih dviju kategorija i sugerira da su pritisci s vrha koji često oblikuju kulturu sami podložni komunikacijskim i psihološkim procesima koji usmjeravaju njihov utjecaj. Ako su norme komunikacije s vrha previše stroge, mogu doista stvoriti prisilni konsenzus, no taj konsenzus je psihološki krhak i sklon raspadu. (Conway – Repke – Houck, 2017: 254) U svakom slučaju: „prisilni konsenzus koji kulturna norma stvara se može usporediti sa staklenim

panelom s malom, jedva primjetnom pukotinom: dok god sve ostalo ostaje jednako, taj panel će ostati jedinstveni komad stakla – ali ako se dogodi mala promjena u kontekstu ili pritisku, i stakleni panel će se slomiti.“ (Conway – Repke – Houck, 2017: 254) Ukratko, inzistiranje na politički korektnoj komunikaciji u masovnim medijima može prouzročiti bunt javnosti prema jezičnim ograničenjima, ali i opće nepovjerenje prema informacijama koje mediji plasiraju, a samim time i nepovjerenje prema svim masovnim „mainstream“ medijima. Dakle, osim negativnih društvenih posljedica poput autocenzure, subjektivnog izvještavanja, polarizacije društva, može se argumentirati da pretjerana medijska politička korektnost vrlo lako može polučiti upravo suprotne političke rezultate od namjeravanih.

5. S onu stranu političke korektnosti- Bosna i Hercegovina

Vidjeli smo da se literatura o političkoj korektnosti uglavnom bavi spajanjem sadržaja s formom, svedena na borbu konzervativaca protiv liberala. Tek manji broj takvih analiza se bavi nesigurnim identitetima elita i potrebom uspostavljanja ili održavanja dominantnih ideologija i jasnog moralnog poretka (Friedman, 2019).

U nastavku se uspostavlja okvir za razumijevanje političke korektnosti u Bosni i Hercegovini koja se interpretira kao proizvod ideološke borbe novih elita. Nakon objašnjenja kategorijalnog aparata, drugi dio analize odnosi se na dokumentirana *mjesta* negacije političke korektnosti. Polazi se od jednostavne pretpostavke da bi politička korektnost trebala imati za cilj suzbijanje stereotipa i diskriminatornih mišljenja, a ne posebnih osjećaja i ostalih iracionalnosti političke korektnosti. Razlog tomu nije afektivne prirode, nego potonji krak političke korektnosti nikad nije značajno ni zahvatio Bosnu i Hercegovinu kao ni pitanja predstavljena na početku rada koja su ključni predmet kritike političke korektnosti. Stoga se čini posebno važnim analizirati diskurs i ponašanje elita na već uhodanim istraživačkim mjestima gdje je teren za političku korektnost sklizak. Bilo bi zanimljivo i u nekom budućem istraživanju elite kao aktere političke korektnosti testirati u polju „Friedmanove teze“ (2019: 34): „u fragmentiranim društvima, politička korektnost je decentralizirana, anarhična i na kraju samodestruktivna, a u centraliziranim društvima, može biti vrlo kompaktna i homogena“.

U Bosni i Hercegovini znanstvena rasprava o političkoj korektnosti gotovo ne postoji, a i političko iskustvo je dinamički kontradiktorno. Dok se u jednom trenutku čini da grupno iskustvo potiskuje individualnu agendu, u sljedećem se primarno radi o izostanku osjećaja srama. Posebno u usporedbi s društvima poput švedskog gdje je taj osjećaj prisutan dok

„boce (alkohola *o.a*) zveckaju u plastičnim vrećicama“ (Friedman, 2019: 26). Pretpostavka je da je to posljedica izostanka strukturiranja političke korektnosti na državnoj razini. Takva decentralizacija pojma onemogućava uspostavu njegove prave hegemonije. Stoga se opravdano čini da je prisutan kao floskula na razini folkloru i ukras pomodarski shvaćene woke kulture. S druge strane, slaba ukorijenjenost političke korektnosti je postala prostor za „poistovjećivanje istine i moći“ što čini važnim razumijevanje fenomena elita. Možda je to i najsnažniji argument protiv političke korektnosti da nametanje ograničenja u javni diskurs i onoga što se smije reći i onoga o čemu se smije raspravljati dalo ogromnu slobodu i moć elitama (Howard, 2019) te narušilo elemente koji državu čine demokratskom (Heinze, 2013).

5.1. Tko su elite u Bosni i Hercegovini?

Jacques Coenen-Huther pod terminom elite „podrazumijeva osobe koje se nalaze na istaknutim mjestima na različitim područjima djelovanja. To, naravno, ne isključuje izvanrednost, ali se naglasak stavlja na stečene položaje i funkcije koje se obavljaju“ (Coenen-Huther, 2005: 12). Elite mogu biti definirane kao „osobe koje, zbog svoje strateške alokacije u velikim ili općenito važnim organizacijama i pokretima, mogu konstantno i presudno utjecati na političke procese“ (Higley, 2010: 163) ili, definicija prikladnija situaciji u BiH, „elite su osobe sa organiziranom moći da naprave istinske političke nevolje bez straha od trenutačne represije“ (*Isto*). Ovo su, naravno, ograničene i specifično političke definicije elita, i odnose se na ljude koji su „na vrhu političkih, ekonomskih i društvenih piramida“ (Putnam, 1976: 14).

Apstrahirajući elemente iz teorije elita, korijeni te teorije mogu se naći u djelima Vilfreda Pareta, Gaetana Mosca i Roberta Michelsa. Vilfredo Pareto iznio je tezu prema kojoj bi se elite u društvu potpuno neograničene mobilnosti sastojale od najtalentiranijih i najzaslužnijih osoba, no u stvarnosti se elite služe sa silom i uvjerenjem dok pritom uživaju važne prednosti poput naslijeđena bogatstva i obiteljskih veza (Coenen-Huther, 2005: 23). Michels je prepoznao korijene elita u „potrebi velikih organizacija za liderima i stručnjacima radi učinkovita upravljanja. Kako te individue dobivaju kontrolu nad materijalnim sredstvima, informacijama i ostalim aspektima organizacije, tako moć u njihovim rukama biva koncentriranija“ (*Isto*). Gaetano Mosca je tvrdio da su „oni koji raspolažu javnom vlašću i koji tu vlast vrše, uvijek samo manjina ispod koje stoji veliki broj ljudi koji nikada stvarno ne sudjeluju u vlasti“ (*Isto*).

Također, Mosca objašnjava vladu manjine nad većinom time što je manjina organizirana. U isto vrijeme, manjina je organizirana baš zbog činjenice što je manjina. No dalje navodi još jedan razlog dominacije a to je „zbog toga što je manjina obično sastavljena od superiornih individua. Članovi vladajuće manjine imaju po pravilu neke osobine, stvarne ili prividne, koje su visoko cijenjene i imaju velik utjecaj u društvu u kojem žive“ (Mosca, 1939: 53). Pareto je odbacivao i zamisao da vladajući mogu biti bilo što drugo osim elite: „Iluzija je vjerovati da na čelu vladajuće klase stoje ljudi iz naroda. Oni koji stoje tamo- a to je vrlo različita stvar- dio su nove i buduće elite“(Pareto, 2011: 50). Uglavnom, zajednička misao sve trojice bila je defetističko prihvaćanje neizbježnosti postojanja elita uz kvalificiranje aspiracije za potpuno demokratskim društvom čistom utopijom.

Djela klasičnih teoretičara elita konstituiraju paradigmu iz koje se može izvesti opća teorija političkih elita, iako još ne postoji općeprihvaćena tipologija elita niti prihvaćena specifikacija okolnosti i načina na koje jedna elita mijenja i zbacuje drugu (Higley, 2010: 163). Ipak, John Higley ističe dvije značajke. Prva je da klasični teoretičari elita naglašavaju disproporcionalnu moć određene skupine u društvu, a druga je uočavanje tendencija elita da se perpetuiraju u moći i opstaju kroz duže vremensko razdoblje (*Isto*). Poslije su teoretičari elita dijelom odbacili tumačenje superiornosti elita i pokušavali dokazati da partikularne elite nisu organizacijski i intelektualno superiorne, nego da njihova moć proizlazi iz već utvrđene bolje društvene pozicije u odnosu na druge ljude. Primjerice, C. Wright Mills je smatrao da je politička elita jednostavno jedna skupina ljudi koja utječe na strateške političke odluke koje oblikuju životne uvjete u društvu (Hoffman- Lange, 2007: 911). Pobornici ovoga tipa razmišljanja smatraju da se egzistencija i opstanak elita može ugroziti jednostavnim uklanjanjem njihovih društvenih prednosti.

Također vrijedi spomenuti Jean Pascal Daloz koji u djelu *The Sociology of Elite Distinction* piše o eliti iz pozicije sociologa kako bi objasnio širi pojam razdvajanja slojeva društva. Prema njemu, elita je mala, izabrana skupina građana i/ili organizacija koja posjeduje veliku količinu moći, a ključna je osobina njezina distinkcija od nižih slojeva.⁴⁶ Daloz argumentira da je kroz cijelu povijest čovječanstva postojala distinkcija između

⁴⁶ U djelu se identificiraju manifestacije tog razdvajanja, a kao tri ključne navedene su izvanjske, utjelovljene i indirektno manifestacije superiornosti. Izvanjski znakovi uključuju objekte poput luksuznih automobila, vila pa i pretenzije poput kulinarskih zahtjeva i afiniteta. Utjelovljeni podrazumijevaju samopouzdanje, fizički izgled, manire i lingvističku kompetenciju dok se indirektni manifestiraju kroz utjecajnu rodbinu, privlačno žensko društvo, elitističke veze, sluge i patronažu umjetnosti. Usp. Daloz, Jean Pascal, *The sociology of elite distinction: From theoretical to comparative perspectives*, London, Palgrave Mcmillan, 2010, str. 8- 12.

elite i mase počevši od antičke Grčke, Rima, Francuske revolucije pa sve do današnjeg, globaliziranog svijeta (Daloz, 2010:12-13).

Elite nastaju iz fundamentalne činjenice da u masovnim društvima teško može postojati potpuno zajednički interes svih ljudi. Članovi društva pokušavaju postići ciljeve koji nisu uvijek kompatibilni sa željama i aspiracijama drugih članova pa logično dolazi do sukoba raznih interesa. John Higley zaključuje da je „u velikim kolektivima zajednički interes minimalan i moraju postojati autoritativne odluke kojima se protivnici tih odluka ne smiju ili ne žele oduprijeti.“ (Higley, 2010:163).

Ipak, najvažnija činjenica zbog koje je fenomen elita važan za ovaj rad je da svako mišljenje nastaje kao „spoj informacije i predispozicije: informacija katalizira formiranje mentalne slike o zadanom pitanju, predispozicija motivira osobu da izvede zaključak“ (Higley, 2010: 163). Ljudi na koje se, izravno ili neizravno, oslanjamo kako bismo dobili informacije o situaciji u državi i svijetu „obično su oni koji su se posvetili određenom aspektu politike te u njemu imaju istaknutu ulogu“ (*Isto*). Te se ljude definira kao političku elitu koja, prema Zalleru, uključuje „političare, visoke vladine dužnosnike, novinare, pojedine aktiviste i stručnjake u području politike“ (*Isto*). Kao što je već istaknuto u znanstvenim studijama, broj pripadnika nacionalnih elita zapravo je malen, ali ne i homogen: Geraint Parry zaključio je da se cjelokupna elita Velike Britanije „lakoćom može smjestiti na nogometni stadion iznadprosječnog kapaciteta, što opet ne znači da imaju zajedničke interese i vrijednosti“ (Parry, 1969: 2).

U znanstvenim istraživanjima 1940-ih uočeno je da između izvorne informacije iz medija i samoga primatelja posreduju ljudi koji su nazvani kreatori javnoga mnijenja,⁴⁷ oni koji svoju interpretaciju događaja i problema prenose na svoje uže ili šire društvo (Šiber, Banuša, 2011: 138-139). Kako informacija prolazi kroz stvaratelje javnoga mnijenja, model je nazvan „dvostupanjski tijek komunikacije“. Šiber i Banuša u taj su model dodali elite kao one kojima se eventualno vjeruje, ali i kao one koji određuju koja i kakva informacija će uopće doći do javnosti. Oni smatraju da „na razini

⁴⁷ Za definiranje kreatora javnog mnijenja obično koristimo tri pristupa: formalni ili pozicijski, reputacijski te onaj koji se temelji na kriteriju pristupa odlučivanju. Pozicijski pristup kao stvaratelje javnoga mnijenja smatra „osobe koje su na položaju u određenim strukturama za koje se pretpostavlja da su nositelji moći. Reputacijski se temelji na određenju stvaratelja javnoga mnijenja na temelju procjene stručnjaka koji su upućeni u specifičnu problematiku“ (Šiber, Banuša, 2010: 139). Treći pristup „analizira konkretne odluke i razmatra tko je sudjelovao u procesu iniciranja i odlučivanja“ (*Isto*). U jednom dijelu svoga istraživanja navedeni autori su koristili pozicijsku metodu pri kojoj su u obzir uzeli osobe koje obnašaju najodgovornije funkcije u državi. Na sličan se način u ovom radu određuju donositelji političkih odluka koji imaju moć utjecaja na mišljenje javnosti.

društva postoje pojedinci koji u puno većoj mjeri utječu na to što će se pojaviti kao konkretan predmet opredjeljenja, odnosno u kojem će pravcu to opredjeljenje ići“ (*Ibid*).

Dakle, u ovom radu se uzima u obzir ograničen pojam političke elite i upravo se zbog tog i analizira djelovanje masovnih medija odvojeno od političkih elita iako je jasno da je u mnoštvu situacija i pitanju političke korektnosti djelovanje spomenutih aktera političkog života zapravo komplementarno. Ipak, glavna saznanja i argumenti u ovom radu počivaju na tvrdnji da masovni mediji i političke elite imaju značajan utjecaj na stavove građana. U predstavničkim demokracijama građani ne biraju izravno između neograničenog broja alternativa. Oni mogu birati samo između onih alternativa koje im se ponude, a ta ponuda je pojednostavljena, koordinirana i predstavljena od strane političkih stranaka u sklopu izbornog natjecanja (Sniderman, Bullock, 2004: 346).⁴⁸ Donald Kinder ustvrdio je da ljude općenito ne zanimaju previše politička pitanja, to jest da su „prekriveni neznanjem“ (Kinder, 1998: 786) što se tiče politike i političkog, dok su Delli Karpini i Keeter argumentirali da je posebno „akutno njihovo neznanje o specifičnim politikama koje ih se izravno ne dotiču“ (Carpini, Keeter, 1996: 81).⁴⁹

Glavna poenta koju žele prenijeti pripadnici ove struje mišljenja o formiranju javnoga mnijenja jest da građani zanemaruju informacije te se koriste stranačkim sugestijama

⁴⁸ Treba spomenuti da postoje dva pristupa kojim se pokušalo objasniti mehanizme utjecaja donositelja odluka i političkih stranaka. Prvi promatra poruke stranaka i donositelja odluka kao informacijske prečace koji osiguravaju relativno jednostavne informacije koji mogu voditi do stvaranja mišljenja o nekoj temi. Drugi pristup pažnju pridaje stranačkoj identifikaciji i promatra stranačku pripadnost kao emotivnu i identitetsku privrženost stranci kao društvenoj skupini. Pojednostavljeno, prvi pristup vidi stranke i donositelje odluka kao informacijske prečace koji pomažu građanima da stvore mišljenje koje je konzistentno s njihovim vrijednostima i interesima. Drugi smatra da su građani motivirani time da stvore mišljenje koje je konzistentno sa stranačkom identifikacijom, bez obzira kako i koliko se to mišljenje podudara sa ostalim vrijednostima koje taj građanin gaji (Leeper, Slothuus, 2014: 135). Na ovom se mjestu mora spomenuti i mogućnost da ponekad politički akteri prilagođavaju svoje stavove kako bi se poklapali s onima iz izborne baze. Također, pojedini autori, iako priznaju da političke elite većim dijelom definiraju javno mišljenje, ne smatraju vjerojatnim da građani samo repliciraju ili potpuno dosljedno slijede diskurs elita, nego podrazumijevaju da u tom odnosu prevladava reciprocitet. Uostalom, postoje i razne varijacije u ponašanju građana. Pri tome se prvenstveno misli na različitu razinu motivacije i mogućnosti javnosti da prihvati poruke koje primaju od donositelja odluka, političkih stranaka i masovnih medija.

⁴⁹ Ako se želi ozbiljno analizirati utjecaj donositelja odluka na javno mnijenje, nemoguće je ne spomenuti nekoliko ključnih djela i autora. Pitanje utjecaja elite na neki je način razrađeno već u poznatoj knjizi *American Voter* (1960.) u kojoj su autori ustvrdili da većina ljudi u SAD-u glasuje na temelju stranačke pripadnosti (Campbell, 1960).

kako bi formirali svoj stav.⁵⁰ Naravno, „osoba će lakše prihvatiti stajališta političara koja su u skladu sa njegovim prethodnim uvjerenjima, dok će teže prihvatiti stavove političara koji se kose sa njegovim temeljnim vrijednostima“ (Slothuus, 2010: 161). Zbog toga politički dužnosnici, ako pokušavaju oblikovati mišljenje svojih birača o nekom pitanju, moraju razviti narativ koji će rezonirati s ukorijenjenim stavovima i uvjerenjima svojih glasača. Uostalom, stranačke elite će rijetko zauzeti poziciju o nekom pitanju bez prethodnog uokvirivanja u svrhu zadobivanja veće potpore u javnosti (Zaller, 1992: 95). Još oštriju ocjenu iznio je William McGuire konstatirajući da je „javnost lijen organizam koji se pretežito oslanja na sugestije iz raznih izvora“ (McGuire, 136).

Kao što je naglašeno u teorijskom okviru, u ovom radu se koristi pozicijski pristup koji kao ključne stvaratelje javnog mnijenja smatra osobe koje su na „položaju u određenim strukturama za koje se pretpostavlja da su nositelji moći.“ (Šiber, Blanuša, 2011: 140). U nastavku će se ilustrirati slučajevi elita kao nositelja uvredljivog vokabulara što za posljedicu nije imalo ni samocenzuru ni moralnu osudu u obliku isključivanja iz javnog diskursa.

5.2. Politička nekorektnost ili ...?

Mreža značenja koju smo ispleli ukazuje na razliku između uvredljivog govora i govora mržnje čiji su svi oblici uvredljivi, ali sav uvredljiv govor nije i govor mržnje. Govor mržnje je stručni termin „koji se odnosi na specifične izraze mržnje prema određenim (grupama) ljudi u specifičnim kontekstima“ (Howard, 2019: 95). Pri tome su se znanstvene rasprave u početku istraživanja posvetile tome kako točno definirati govor mržnje i imenovati ranjive grupe da bi potom fokalna točka rasprave postala treba li zakonski kažnjavati takav govor (*Ibid*). Pitanje opravdanosti i svrhovitosti kažnjavanja bit će zanimljivo analizirati s evaluacijom *Zakona o izmjenama i dopunama Krivičnog zakonika RS* i kriminalizacije klevete.

Kad govorimo o sudskoj praksi Europski sud za ljudska prava, štiteći *Europsku konvenciju o ljudskim pravima*, naglašava članak 10. koji se odnosi na ideje koje vrijeđaju, šokiraju ili uznemiruju. U svom sudovanju pokazat će da i njemu ponekad nije jasna ni granica ni definicija, ali je jasna tendencija širenja pojma i većih ograničenja kod slobode izražavanja. U tom smislu se čini važan slučaj *Atamanchuk*

⁵⁰ Treba uzeti u obzir da se autorica u članku osvrće prvenstveno na stavove birača o izbornim kandidatima, Vidi Rahn, Wendy, „The role of partisan stereotypes in information processing about political candidates“, *American Journal of Political Science*, sv. 37, br. 2, 1993., str. 492.

*protiv Rusije*⁵¹, gdje novinar i političar biva osuđen zbog izjava koje je dao protiv nerusa, nazivajući ih kriminalcima, iako nije poticao na nasilje prema njima. Prema presudi Europskog suda za ljudska prava (ESLJP):

„Poticanje mržnje ne mora nužno uključivati eksplicitni poziv na čin nasilja ili druge kaznene radnje. Napadi na osobe putem vrijeđanja, ismijavanja ili klevetanja određenih skupina stanovništva mogu biti dovoljni da vlasti daju prednost borbi protiv ksenofobičnog ili na drugi način diskriminirajućeg govora, suočene sa slobodom izražavanja koja se koristi na neodgovoran način” (Application no. 4493/11, European Court of Human Rights, 2020).

Začkoljica je u tome što element poticanja nije uvijek uključen u dokumente mekog prava što prag onoga što čini govor mržnje čini fluidnim. Sud je u jednom drugom slučaju (*Lilliendahl protiv Irske*) kategorizirao najteže oblike mržnje (koji imaju element poticanja na nasilje) i manje teške oblike govora mržnje (koji podrazumijevaju ismijavanja, klevetu i uvrede, ali ne i poziv na nasilje) (Application no. 29297/18, European Court of Human Rights, 2020). Unatoč tome, i dalje se nadaje zaključak o neujednačenom pristupu slučajevima i pravnoj nesigurnosti kao i fluidnoj granici govora mržnje. Kategoriju poticanja je također važno uvesti zbog njene uzročne prirode prema raznim oblicima nepravde na način koji proziva odgovornost poticatelja. Kako to objašnjava Howard (2019: 104): činjenica da sam uzrokovao neku nepravdu (recimo, ubijanje nevine osobe) na način koji uključuje tvoju krivnju može biti gora nego da sam je sam ubio, jer donosi više nepravde u svijet“. Prema Parekhu govor mržnje ima tri karakteristike: izdvaja pojedinca ili grupu pojedinaca na temelju određenih karakteristika, stigmatizira metu pripisivanjem konstitutivnih osobina koje se smatraju izrazito nepoželjnim i na koncu postavlja se izvan okvira normalnih društvenih odnosa iz čega se smatra neprihvatljivom njihova prisutnost (Parekh, 2006). Postavlja se pitanje jesmo li sa širenjem značenja pojma i njegovim pravnim rastezanjem dodatno ga ohrabрили?

Socijalni pritisak i osuda pokazali su se kao učinkovitije sredstvo u osiguravanju pristojnosti u javnom diskursu (v. Heinze, 2013). Ono što često puta ostaje zanemareno jeste namjera u uvredama i opisana pogubnost socijalne osude i kad namjere nema. Popularnih primjera je mnogo: od pojavljivanja Kendall Jenner u reklami Pepsija dok popularno piće drži u ruci i pridružuje se povorci pokreta Black Lives Matter do Belle Hadid, također planetarno popularne manekenke palestinskog porijekla koja reklamira retro tenisice SL72, originalno dizajnirane za Olimpijske igre

⁵¹ Vidi: *Atamanchuk v. Russia*, Application no. 4493/11, European Court of Human Rights, 11 February 2020.

1972. godine na kojima je poginulo 11 izraelskih sportaša. U oba slučaja zanemareno je „postojanje namjere“, a društveni standardi su neumoljivi i prema dobroj volji onih koji su „uvrijedili“. Međutim, ono što dodatno doprinosi fluidnosti političke korektnosti jeste da se uzimanjem uvrede kao kriterija za političku korektnost ona smjestila u afektivno polje i postala talac senzibiliteta drugih koji se iznova povećava.

Istražujući uvjete u kojima se pojavljuje indeksiran je katalog situacija. Neke od njih već su obrađene, primjerice načini kako mediji uokviruju političku (ne)korektnost (vidi prethodno poglavlje) i na tragu su Bourdieuove kritike televizijskih emisija u kojima „brzo mišljenje“ u medijima reorganizira stvarnost na način koji eliminira intelektualne uvide. Etnografija kao pokretna meta političke (ne)korektnosti analizirat će se kroz udžbenike povijesti u nastavku. Koliko je važna govori suvremeni havajski identitet koji je proglašen neautentičnim jer ne odgovara Cookovim bilješkama s ekspedicije (*Ibid*). Kontekst Bosne i Hercegovine tim je specifičniji zbog izostanka konstruktivnog suočavanja s prošlošću. Nadalje, riječ je o patrijarhalnom i tradicionalnom društvu koje je formiralo snažan narativ protiv manjinskih grupa.

Uz etničku pripadnost, seksualna orijentacija i rodni identitet dominantna su mjesta uvredljivog govora. Negativna slika i jezični kontekst na kojem se gradi jasno su artikulirani s održavanjem gay parade u Sarajevu. Tako je predsjednik SRS RS Milanko Mihajlića iznenađen možebitnim sponzorstvom gay parade od Javnog RTV servisa komentirao: „Zar da Srbi plaćaju TV pretplatu kako bi financirali te bolesne, neprirodne i perverzne manifestacije? Pa, šta rade oni naši u Upravnom odboru Javnog servisa? Ako je zaista sve to već dogovoreno, krajnje je vreme da se RS razvede od tog servisa“, ali nije iznenađen mjestom održavanja iste ističući da je to „pravo mjesto za takvu paradu. Srpska nikada neće dozvoliti razvrat i perverzije na svojim ulicama, niti podržavati neprirodne sklonosti“.⁵² Slično mišljenje o toj temi dao je i predsjednik HSS BiH kazavši da „Političko Sarajevo prema bh. Hrvatima već godinama vodi pedersku politiku pa mi je logično da povorka ponosa bude tamo“.⁵³ Etnički okvir u koji se smjestio diskurs o seksualnoj orijentaciji pokazao je uhodane mehanizme kategorizacija drugih i rutine u ophođenju koje su daleko od načelne neutralnosti, animoznosti i savršene distance spram Drugih. Primjer promatranja manjinske grupe kao nečeg škodljivog, nečeg što je izvan kruga ljudskosti, pogodnog za „socijalnu smrt“ (što je Apaduraj imenovao kao najstrašniju

⁵² „BHT1 glavni sponzor gej parade?!“, dostupno na: <https://mondo.ba/Info/Region/a21377/BHT1-glavni-sponzor-gej-parade.html> (8.7.2024).

⁵³ „Političko Sarajevo prema bh. Hrvatima već godinama vodi pedersku politiku pa mi je logično da povorka ponosa bude tamo“, dostupno na: <https://depo.ba/clanak/187475/politicko-sarajevo-prema-bh-hrvatima-vec-godinama-vodi-pedersku-politiku-pa-mi-je-logicno-da-povorka-ponosa-bude-tamo> (10.7.2024).

patološku pojavu danas uperenu ka nekoj manjini (Apaduraj, 2008: 129)) nalazimo u izjavi tadašnje zastupnice u skupštini Sarajevske županije Samre Ćosović Hajdarević: „Želim da se ovakvi ljudi izoliraju i sklone što dalje od naše djece i društva. Neka idu negdje drugo i prave sebi grad, državu, zakone i svoja prava koja im nitko neće osporavati. Ali ovdje NE“⁵⁴. Tri godine nakon ovo će biti i prva sudski potvrđena diskriminacija prema LGBTI osobama u Bosni i Hercegovini⁵⁵.

Ako ove oblike ugnjetavanja koja se sve rjeđe očituju kroz otvorene oblike dominacije, a mnogo češće kroz izbjegavanja, odbojnosti i razdvajanja, prebacimo na individualnu ravan nezaobilazne su misli Young koje nas upućuju na proces kojim subjekt postaje sebstvo raskidajući s bezbrižnim kontinuitetom kojeg je tvorio s majčinim tijelom i razvijanju osjećaja granice između sebe i značajnog Drugog ... „Izgnano sebstvo pretvara se u mrsku opasnost jer prijeti da ponovno vrati i izbriše granicu između sebe i odvojenog sebstva ... Proces života sastoji se u izbacivanju onoga što je u meni da bi preživio i zaštitio se. Na izbačeno reagiram s gađenjem jer granica mojeg bića mora ostati čvrsta“ (Young, 2005: 175).

U nastavku ćemo vidjeti kako jezične prakse elita (ili još preciznije donosioca odluka) prema ženama kao „najbrojnijoj manjini“ ne donose nikakav paradoksalan obrat. Zanimljivim se čini pitanje na tragu Arjuna Appaduraija koji je takav diskurs odredio kao mobilizaciju većine strahom da bi ona sama mogla postati (kulturna ili numerička) manjina.

5.2.1 O ženama sve najgore

Pri usporedbi jedne grupe s drugom, pri čemu se druga uzima kao jezična norma, učinci jezičnog oblikovanja se generaliziraju „na područja gdje postoje stvarne razlike u statusu i kontekstu u kojima su grupe višeg statusa zadani standard za usporedbu“ (Bruckmüller i sur. 2011: 211). Dakle, grupe visokog statusa obično predstavljaju kulturno cijenjena ponašanja „prema kojima se drugi definiraju“ (*Ibid*). Ovaj kontekst se koristi u znanstvenim istraživanjima kako bi se podigla svijest o tome što implicitno komuniciramo

⁵⁴ “Zastupnica SDA poziva da se LGBT osobe izoluju i sklone od društva”, dostupno na: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/zastupnica-sda-poziva-da-se-lgbt-osobe-izoluju-i-sklone-od-drustva/190401139> (25. 7. 2024)

⁵⁵ “Presuđena Samra Ćosović Hajdarević za diskriminaciju nad LGBTI osobama”, dostupno na: <https://avaz.ba/vijesti/bih/737636/presudena-samra-cosovic-hajdarevic-za-diskriminaciju-nad-lgbti-osobama> (27. 7. 2024)

kad uokvirimo međugrupne razlike. Riječ je o zanimljivom analitičkom pitanju u kojem uglavnom istražuje koje se riječi i fraze koriste kao „mjesto borbe“.

Žene su bile izuzetno ogorčene zbog jezične diskriminacije.⁵⁶ Njihova goruća želja bila je osloboditi se seksizma u jeziku. Seksizam se može definirati kao diskriminacija ljudi na temelju njihovog spola ili roda. Postoje brojni primjeri toga, ne samo na engleskom, već i u drugim jezicima. Postalo je očito da u jeziku postoje elementi koji diskriminiraju žene, stoga se počelo težiti eradikaciji seksizma u jeziku. Analizom novinskih i časopisnih članaka moguće je navesti neke primjere izmišljanja novih pojmova – naziva za profesije neutralnog roda: *police officer, fire fighter, camera operator, chairperson* koji su zamijenili izraze *policeman, fireman, cameraman, chairman*. Ipak ono što je jako bitno spomenuti u kontekstu ove studije, nisu sve inovacije pronašle primjenu u modernom engleskom jeziku. Među njima su i jezične jedinice kao što su *hufem, humyn* (ljudski), *wofem, womban, womon* (žena) i *wimmin, wimyn, womyn* (žene), *person of gender* (muškarac, žena), *efemcipated* (emancipiran), *femtal* (mentalno), *femhole, personhole* (šahovska rupa), *herstory, hystery, his'n'herstory* (povijest), *womage* (upravljanje) itd.

Jezične prakse i diskurzivni okviri elita u Bosni i Hercegovini mnogo su složeniji od nepažnje i nelagode. Koliko smo daleko od izbora produktivnijih modela diskurzivne promjene i obračunavanja sa seksizmom i mizoginijom govori *Monitoring izvještaj o govoru mržnje u Bosni i Hercegovini* (2022) gdje se percepcija žene svela na ocjenu moralnosti, izgleda i sposobnosti. Čini se dovoljnim taksativno nabrojati jezična nasilja onih koji su imenovani kao donositelji odluka (elite) u institucijama predstavničke demokracije:

- „sa ženama se ne isplati raspravljati“⁵⁷,
- „kad žena dobije šamar, zaboravi da ga je uzrokovala“⁵⁸,

⁵⁶ Diskriminacija u jeziku nije ograničena samo na seksizam i rasizam. Jedna od najranjivijih skupina u svakom modernom društvu su osobe s invaliditetom. U svakom društvenom sustavu, mentalno i fizički zdrava osoba je norma, a svatko tko ima ozbiljna odstupanja od te norme ne može se smatrati jednakim ostatku društva. Postoje čak i posebni izrazi koji znače diskriminaciju prema osobama s mentalnim ili fizičkim invaliditetom. Najčešći politički korektni nazivi za osobe s invaliditetom su fraze kao što su različito sposobni, fizički izazvani ili mentalno izazvani, osoba / ljudi s posebnim potrebama i osoba / ljudi s poteškoćama u učenju. (Pervukhina - Chunakhova – Sakharova, 2024: 4). Koliko smo daleko od politički korektnog izraza svjedoči slučaj Središnjeg izbornog povjerenstava i glasačkog mjesta imenovanog kao „školski centar za retardiranu djecu“ što je i bio službeni naziv škole do 2012. godine.

⁵⁷ „Sa ženama se ne isplati pričati i raspravljati. Pusti to, Konakoviću...“, dostupno na: <https://depo.ba/clanak/75348/sa-zenama-se-ne-isplati-pricati-i-raspravljati-pusti-to-konakovicu> (30. 8. 2024)

⁵⁸ „Kad žena dobije šamar, zaboravi da ga je uzrokovala“, dostupno na: <https://radiosarajevo.ba/metromahala teme/kad-zena-dobije-samar-zaboravi-da-ga-je-uzrokovala/3349> (30.8.2024)

- „Zmijurina kamenjarka“⁵⁹,
- tko te “može voljeti pa i politički.”⁶⁰
- Stil odijevanja kao “da je sa krtolom još došla i paradajzom do sebe”⁶¹.
- “dviije polovnjače”, “loše izblajhane” sa “sfušerenim kolagenom”,⁶²
- “silikonjare”⁶³
- ona koja nije „tako zgodna da te gledam toliko dugo”⁶⁴.

Ova iskustva tek su odnedavno počela biti dokumentirana, analizirana i razumljiva (vidi: Lučka i sur, 2018.). Ono što tek treba izmjeriti je ontološki učinak ovakvog diskursa i povesti značajnu raspravu o statusu govora mržnje. Međutim, ne treba fokusiranjem na povezivanje seksizma i govora mržnje s nasiljem zamagliti činjenicu da je takav govor štetan sam po sebi. Zaključno, ovdje je riječ o prirodi i reakcijama zacementiranih patrijarhalnih odnosa i odgovoru na koji se način takve socijalne hijerarhije svakodnevno konstruiraju i učvršćuju. Ovi iskazi osvjetljavaju uvredljiv govor izvan forme izoliranog incidenta i ugrađuju ga u društvene hijerarhije i bez obzira što pravni status ostaje nejasan, njihove štete nisu.

5.2.1. Povijest za početnike

Etnička pripadnost je određena kao dominantno mjesto politički nekorektnog govora. Ako se uzme u obzir da su uvjet političke korektnosti važna pitanja sjećanja i politike sjećanja i da u Bosni i Hercegovini još nisu sustavno uzeta u obzir kao javno pitanje,

⁵⁹ “Kajan izaslanicu nazvao nacionalističkom budaletinom i zmijurinom”, dostupno na: <https://bljesak.info/vijesti/politika/kajan-izaslanicu-nazvao-nacionalistickom-budaletinom-i-zmijurinom/428331> (1. 9. 2024)

⁶⁰ “Seksizam i uvrede u Skupštini KS i Federalnom parlamentu”, dostupno na: <https://n1info.ba/vijesti/seksizam-i-uvrede-u-skupstini-ks-i-federalnom-parlamentu-video/> (2. 9. 2024)

⁶¹ “Seksizam i uvrede u Skupštini KS i Federalnom parlamentu”, dostupno na: <https://n1info.ba/vijesti/seksizam-i-uvrede-u-skupstini-ks-i-federalnom-parlamentu-video/> (2. 9. 2024)

⁶² “Dženan Selimbegović o istaknutim bh novinarkama – Ma šta kažeš!?”, dostupno na: <https://soc.ba/dzenan-selimbegovic-o-istaknutim-bh-novinarkama-ma-sta-kazes/> (3. 9. 2024)

⁶³ “Mektić izvrijeđao novinarku RTRS-a, nazvao ju “silikonjarom””, dostupno na: <https://6yka.com/bih/mektic-izvrijedao-novinarku-rtrs-a-nazvao-ju-silikonjarom/> (5. 9. 2024)

⁶⁴ Mizoginija u BiH, dostupno na: https://diskriminacija.ba/sites/default/files/mizoginija-u-bih_0.pdf / (6. 9. 2024)

jasno je što je na vrhu istraživačke agende. Primarno, radi se o tome da se kulturna stvaranja pretvaraju u intelektualne vježbe, a takve konstrukcije manipuliranja dokumentirat će se kroz udžbenike povijesti. Također, čini se važnim i u komparativnom smislu, vidjeti dokle smo stigli s redefinicijom spomenutog obrazovnog kanona.⁶⁵

Školskim prijenosom pamćenja kroz nastavne programe i udžbenike prisjećamo se ključnih događaja iz zajedničke prošlosti stavljenih pod nadzor kao zalag učvršćenom identitetu i unutarnjoj koheziji.⁶⁶ Jer za kulturno pamćenje nije bitno činjenično nego upamćeno znanje i ključnim postaje pitanje – što treba pamtiti, a što prepustiti zaboravu (Cipek, 2009: 240). „Udžbenici povijesti su tek najvidljiviji dio mnogo šire problematike. U njima se ogledaju svjetonazori, ideologije i vrijednosni sustavi koji su u danom trenutku dominantni ili se smatraju društveno poželjnima“ (Cipek, 2009: 241). Smisao daju sami ljudi te se isti događaj različito tematizira čime nastaju krhotine razlomljene slike prošlosti, krhotine sa simplifikacijama, generalizacijama i preuveličavanjem.⁶⁷

Tako sastavljen katekizam gradi kulturu sjećanja. „Radi se o mentalnim shemama, logičkim kategorijama i obrascima koji usmjeravaju način odnošenja prošlosti, a koji opet utječe na način na koji shvaćamo naš identitet, napose onaj kolektivni“ (Stojanović, 2011: 363). Jer „kultura sjećanja počiva uglavnom, premda ne i isključivo,

⁶⁵ „Tehnokratska racionalnost povijesno (je) vršila snažan utjecaj na razvoj obrazovne teorije i prakse. Unutar te tradicije ignorirala se činjenica da su škole i ideološka i instruktivna mjesta. Vezana za slavljenje faktografskog i upravljanje „vidljivim“, pozitivistička racionalnost isključuje iz svoje perspektive one kategorije i pitanja koja upućuju na područje ideologije. Fiksirani na logiku neposrednosti, takvi teoretičari pronašli su utočište u svijetu privida i stoga odbili preispitati internu logiku kurikulumata kako bi razotkrili njegova skrivena značenja, strukturirane tišine ili nehotične istine“ (Giroux, 2013:12).

⁶⁶ Obrazovanje kao proces kultivacije i korištenja kulture, prošlo je pionirsko učenje Gellnera koji je promatrajući međuodnos kulture i organizacije uočio da nastankom pisma dolazi do kodifikacije kulture koja se prenosi obrazovanjem uskoro nametnutim kao standard (Gellner, 1997.). Kako bi se opravdalo političko djelovanje bile su potrebne simboličke forme politike i mačističko ophođenje prema prošlosti koje je formiralo dopadljivu političku volju.

⁶⁷ Janusovska lica obrazovanja Bush i Saltarelli (2000.) opisuju kroz društveno konstruktivni utjecaj na odnose među grupama (što je općeprihvaćena teza) ali podjednako jasno je i da može imati destruktivni utjecaj. Autori navode nekoliko načina na koje obrazovanje može pogoršati neprijateljstvo u uvjetima etničkih tenzija: nejednakom distribucijom obrazovanja, obrazovanjem kao „oružjem“ u kulturnoj represiji, uskraćivanjem obrazovanja, manipuliranjem poviješću u političke svrhe, manipuliranjem udžbenicima, samopoštovanjem i mržnjom drugih te segregiranim obrazovanjem (kako bi se osigurala nejednakost, smanjeno poštovanje i stereotipiziranje).

na oblicima odnosa prema prošlosti“ (Assman, 2006: 48). Spomenuto pamćenje⁶⁸ isključivo je kolektivnoga karaktera, a pretpostavka je da svaki kolektivni identitet obolio od selektivnosti i opsjednut zajedničkim tumačenjem prošlih događaja i doživljenog kojima oklijevanjem i odugovlačenjem daje utočište te ih vremenskom distancom proklamira u idole. Nakon potonjeg procesa kanonizacije, institucionalizira se interakcijom različitih institucionalnih razina, a za potrebe rada se izdvaja utjecaj obrazovnog sustava na vjerovanja pojedinaca o prošlosti. Aida Asman je obrazovanje imenovala ključnom formom koju kulturno pamćenje pridobiva na samom početku modernizacije društva, uočivši njegove oscilacije između utopijskog ideala i političkog programa. „Svaka kultura raspolaže institucijama za vaspitavanje koje članovima grupe prenose znanje važno za opstanak dotične grupe“ (Asman, 2002: 9).

Povijesni podatci pretvaraju se u simbole sjećanja ponavljanjem, preklapanjem i povezivanjem (Asman, 2002: 48-56) žrtvujući često puta kronologiju. Jer dok povijest nudi mjesta za beskonačno mnogo autora, djela i podataka „pamćenje pati od nedostatka prostora stoga treba biti strog pri izboru onoga što će dobiti stalno mjesto u kanonu, u panteonu, u valhali, u nacionalnom pamćenju“ (Asman, 2002: 65). Jan Assman navedeno zaokružuje u misao da povijest ne može biti pamćenje jer bi zahtijevala apsolutnu univerzalnost vlastitih spoznaja i stavova jer, uostalom, ona šteti objektivnosti no može li itko danas diferencirati objektivne i nepristrane uvide povijesti kao znanosti od događajnice u kojoj se pričaju priče povezane s kolektivnim pamćenjem?

Pri analizi udžbenika povijesti koji su se koristili u Bosni i Hercegovini 1999. godine od strane Georg Eckert Instituta za međunarodno istraživanje udžbenika, uspoređeni su udžbenici iz bivše Jugoslavije sa onima koji su se koristili u poslijeratnom razdoblju. Zaključeno je da i jedni i drugi funkcioniraju prema principu „fragmentiranog sjećanja“. Prije rata odvojeni nacionalizmi i iskustva su bili minimalizirani i isticala se zajednička jugoslavenska povijest. U to doba nastojala se stvoriti zajednička svijest te zajednička, umjetna memorija za sve stanovnike Jugoslavije (usp. Agičić, 2006). Ono što je prethodna vlast pokušala potisnuti u povijesni zaborav ponovno će zaživjeti u povijesnom sjećanju. Reinkarnacijom događaja i povijesnih likova koji su nanovo umarširali u nacionalni panteon, a kojima bourdieovski rečeno ni vlastita djelatnost ne bi bila racionalno dostupna podastre su nove neupitne ocjene prošlosti.

⁶⁸ Pamćenje je život koji uvijek stvaraju žive ljudske skupine, te je stoga u upotrebama i manipulacijama, dugotrajnim razdobljima latencije i iznenadnim oživljavanjima“ (Norra, 2006: 24).

Jednostavna rješenja nastala raspadom jugoslavenskog sjećanja na niz nacionalnih nanovo su ponavljala davno potvrđeni kontinuitet.

Mnemotehnička suština obrazovnog toka reprezentirana je u analizi (novih) udžbenika provedenoj 2007. godine u kojoj se ističe da je u udžbenicima, iz triju nastavnih planova i programa, vidljivo isticanje samo uloge vlastitog naroda, nepoticanje osjećaja zajedničkog nasljeđa i pripadnosti Bosni i Hercegovini te stereotipno prikazivanje vlastitog i drugih naroda (Trbić (ur.), 2007.). Kompozicija se kreće oko ideje o povijesnom kontinuitetu i izabranosti jer „svaki narod koji sebe smatra narodom i promatra se u suprotnosti s drugim narodima, uvijek sebe nekako zamišlja kao izabran narod... Iz načela izabranosti slijedi načelo sjećanja, jer izabranost ne označava ništa drugo nego skup najstrože obvezujućih dužnosti koje nikako ne smiju pasti u zaborav“ (Assman, 2006: 48).

Petrificiranje vlastitog naroda, primjerice hrvatskog kao najstarijeg svjedoka bosanske povijesti (Madžar i Kichl, 2001: 63), srpskog kao drevnog i velikog (2003 prema FOD, 2007: 91) ili pak bošnjačkog kao etnogenetski najčišćeg (Halilović, 2004 prema FOD, 2007: 68) povezano je s kverulancijom Drugih paušalnim apriorističkim ocjenama. „Tako Bošnjaci sebe vide kao osnovu izgradnje bh. nacije, dok drugi rade na njenom razaranju; oni su miroljubivi i bez agresivnih pretenzija prema drugima, dok su drugi militantni i agresivni. Oni su žrtve svoje naivnosti i dobrohotnosti kroz historiju i to se prenosi do današnjih dana. Srbi sebe vide kao vječite žrtve koji su uvijek samo htjeli mir, dok su drugi okrutni, neprijateljski nastrojeni prema njima i nepouzdana. Hrvati pak, ističu sebe kao starosjedioce na ovim prostorima dok su im drugi nenaklonjeni i diskriminiraju ih kao konstitutivni narod“ (Trbić (ur.), 2007: 112). Markacije će dobiti i sudski epilog sa apelacijom Ustavnom sudu BiH zbog udžbenika u Republici Srpskoj. Te lekcije za učenike devetih razreda o ratnim bitkama iz devedesetih godina prošlog stoljeća sigurno neće biti jedini predmet u sudskoj praksi na što podsjećaju školski tenkovi u školskim dvorištima⁶⁹, a izjave o vlasnicima i podstanarima⁷⁰ u Bosni i Hercegovini udžbenički su primjer dobro svladanih lekcija.

Postojanjem značajnih kulturnih razlika koje su normirane unutar etničke grupe, a ističu se kroz krajnje stereotipiziranje svakog člana grupe te stabilnost kulturnih

⁶⁹ „Tenk iza škole u Sarajevu za jedne edukacija, za druge trauma“, dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/tenk-sarajevske-skole/32729032.html> (2. 8 2024).

⁷⁰ „SDA-ovac iz Mostara izjavio: "Mi smo vlasnici BiH, ali imamo vrlo neugodne podstanare", oštro reagovali iz HDZ-a“, dostupno na: <https://avaz.ba/vijesti/bih/926996/sda-ovac-iz-mostara-izjavio-mi-smo-vlasnici-bih-ali-imamo-vrlo-neugodne-podstanare-ostro-reagovali-iz-hdz-a> (6. 9. 2024).

karakteristika jamči im se opstanak ako se suoče s bliskim međuetničkim odnosima (Barth, 1997: 229). Tako se ističe predimenzionirani srpski doprinos razvoju europske kulture, nauke i umjetnosti veličajući svijetu poznate "srpske manastire, epske pjesme, folklor, književnost, muziku, sport (Marić et al. 2005 prema FOD, 2007:129) i simbolički ga nabijajući u reprezentativnom liku Nikole Tesle kojeg svojataju i mrski Drugi slaveći ga kao hrvatskog fizičara, znanstvenika i izumitelja (Bekavac, Skenderović, 2009: 153). Treći će neminovno promicati vrijednosti svojstvene islamskoj kulturi i religiji, teško prihvatljive za „one malobrojne druge“ (Pašalić-Kreso, 2004:174). Ni jedni, ni drugi ni treći ne odustaju od kralja Tvrtka i anti-antifašizma kao diskreditacije neistomišljenika.

Iako su ove pojavnosti udžbenički dokumentirane, jezični manevri elita koji održavaju status podređenosti određenih marginalnih skupina gotovo svakodnevni, godinama smo pokušavali izbjeći staviti problem uvredljivog govora na vrh političke i akademske agende, što se pokazao kao svojevrsan bijeg od stvarnosti. No kako Lewis Carroll u Alisi u zemlju čudesa zaključuje „A kad ne znaš kamo ideš, svaki put će te odvesti do tamo“.

5.3. Slučaj *Romi vs. politička korektnost*

Maglina nehajnog govora o romskoj etničkoj manjini jedan je od prvih poticaja za sučeljavanje s „*slučajem Roma*“. Riječ je o najbrojnijoj nacionalnoj manjini u Bosni i Hercegovini, gdje se Rome može svrstati u etnički, socijalno i ekonomski pa i politički marginalizirane manjine. I dok se uglavnom priča o posljednjoj deprivaciji, gdje preko ove nacionalne manjine poboljšavaju politički položaj svi „Ostali“, ostali oblici marginaliziranosti rijetko se spominju.

Pismeni tragovi kažu da su u BiH još od 1565. godine izgrađivali željezne i kamene kugle za Mustafa-pašu. Različito su i nazivani, no sva su imena egzonomi. Osim Rom. Dok je riječi Rom označitelj za „svetog umjetnika hramova“, za čovjeka, za ljudskost, Ciganin potječe od grčke riječi *anthigane* koja znači nevidljiv i koju su populacije prijema koristile i za nomade, vještice, lake žene i za Rome.

Nadalje, polazeći od Gordonove tipologije integracijskih odnosa koja razlikuje intrinzičnu kulturu (religijska vjerovanja, jezik, etničke vrijednosti, glazbeni ukus, literatura, osjećaj zajedničke prošlosti) od ekstrinzične kulture (način odijevanja, obrasce izražavanja emocija, ustaljene navike, govorni akcent i sl), lako je uočiti da je akulturacija kod Roma zahvatila uvelike elemente intrinzične kulture prkoseći uobičajenoj adaptaciji koja u pravilu, započinje s ekstrinzičnom kulturom (prema

Šućur, 2000: 223-224). Činjenica da su zadržali vanjske simbole različitosti zasigurno je mogla pojačati predrasude prema njima.

Naša kategorizacija drugih i rutine u ophođenju pokazat će važnost društvenih interakcija na granici i preko nje koja neminovno obuhvata kategorizacije: „nas“ od strane „njih“ i „njih“ od strane „nas“. (Dženkins, 2001: 288). Svjesni grubosti promatranja, ali i iscrpnosti teme i ograničenog prostora za razmatranje, zadržalo se tek na potonjoj kategorizaciji i njenom utjecaju na konstruiranje identiteta Roma što će biti predmet daljnje analize. A etničke granice, što djelomično opravdava istraživačku nedostatnost, iako imaju dva lica kad je riječ o manjinama „interakcija među članovima različitih grupa tog tipa ne potiče iz komplementarnosti etničkih identiteta; ona se u cijelosti smješta u okvir statusa i institucija većinske dominantne grupe“ (Barth, 1997: 249).

5.3.1. Osmi ili Prvi april?

Za potrebe rada za Rome će se uglavnom koristiti izraz i nacionalne i etničke manjine⁷¹. „Na način kako su percipirani i na njihovu interpretaciju je, uz promjene društvene stvarnosti, sociološka i antropološka poimanja i konstrukte kulture i etniciteta, utjecala i migracijama potencirana i preoblikovana struktura i dinamika romskog društveno-kulturnog modela“ (Posavec, 2000: 230) iz kojeg se najčešće iščitava pripadnost određenoj etničkoj grupi. Etnogenezu Roma obilježila je asimilacija, integracija, ali mnogo češće izgon i izolacija. Pripadati ovom društvenom entitetu i danas znači biti izložen masovnom nasilju, netoleranciji, nepovjerenju. No, ovaj, nekoć tek mali broj⁷² pokrenut će i velika pitanja.

Već dva desetljeća najbrojnija manjina u Europi osmog travnja slavi svoj međunarodni dan. Tad nas dnevne tiskovine podsjetu na užasne nepravde i uvijete u kojima žive. Pozovu na solidarnost, toleranciju i potporu. A sutra, sutra je već deveti, a Romi u te iste tiskovine zalutaju tek kako bi popunili stupce crne kronike. I tako iznova. Krug deprivacije je potpun. Borba protiv ukalupljivanja i nerazumijevanja značajno je

⁷¹ Najčešći primjer etničke manjine u Europi su Romi kojima se objašnjava razlika naspram pojma nacionalne manjine. Potonjim manjinama se smatraju one koje imaju svoju nacionalnu državu „maticu“. No upotreba jednog ili drugog atributa nije tako jednostavna. Najveći problem predstavlja pitanje koji ima subordinaciju. Dajući subordinaciju „nacionalnom“ istraživači ovih fenomena će reći da se etnička manjina može podvesti pod širi pojam „nacionalne“ pravdajući tvrdnju završenim procesom oformljivanja država u kojima etničke manjine nisu uspjele zasnovati vlastite države. Više u: Budislav Vukas, *Etničke manjine i međunarodni odnosi*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str.17.

⁷² Pretpostavlja se da u svijetu danas živi oko 15 miliona Roma. Prema: Muharem Serbezovski, *Cigani i ljudska prava*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2000., str. 17.

određena ponižavajućom i ograničenom slikom u društvu koju nije promijenilo ni sjećanje na nacističko zatiranje ove kulturne grupe. Kakav je položaj Roma danas gotovo sedam desetljeća nakon najkrvavijeg razdoblja njihove povijesti?

Kao transnacionalna etnička skupina bez vlastite države nije zaštićena međudržavnim sporazumima. No, od druge polovine 20. stoljeća kada se kao glavna moneta mnogih međunarodnih sporazuma javlja ideja ljudskih prava, status i položaj Roma kao društvene manjine i kao takve objekta konstitucionalnih i političkih interesa, najšire će se štititi kroz dokumente⁷³ Ujedinjenih naroda, ali i europske⁷⁴ koji skrbe o elementarnim pravima svih pripadnika čovječanstva i posebnoj zaštiti manjina.

Pod sintagmom poboljšanje položaja, ne samo Roma nego i etno-kulturalnih manjina uopće, države razvijaju politike prema različitosti i inzistiraju na korektnim jezičnim formama. U stvarnosti, Rome smještamo u kategorijalne ladice, stvaramo razlike, distance čak i otvoreno neprijateljstvo. Istraživanja mjere najveću socijalnu distancu prema njima i simplificirane opise kod ispitanika. To vanjsko definiranje je višestruko isprepleteno s unutarnjim definicijama grupe.

„Djelotvorna kategorizacija jedne grupe ljudi od strane moćnijeg „drugog“, prema tome, nije „samo“ stvar klasifikacije (ako takvo što uopće postoji). To je neminovno intervencija u društveni svijet dotične grupe koja će, u određenoj mjeri i na određene načine koji zavise od specifičnih odlika situacije, promijeniti taj svijet i iskustvo življenja u njemu“ (Dženkins, 2001: 126).

Promišljajući obrazovanje, kako je već naglašeno, kao važnu trasu pod nadzorom većine koja vlastitu kulturu prenosi dalje, nesumnjivo je da ona u svojim rigidnijim izopačenjima može ostaviti trajne ožiljke manjini. Romske škole, romski razredi ili pohađanje škola za djecu s posebnim potrebama čine razvidnom silinu segregacije u obrazovanju. Rasistička stigmatizacija romske djece od strane većinske kulture promatra ih kao statističke brojke koji popunjavaju paralelni školski sustav koji im

⁷³ Povelja Ujedinjenih naroda iz 1945. godine, Opća deklaracija o ljudskom pravima iz 1948. godine, Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije iz 1963. godine, Pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966., Pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1966., Deklaracija o rasi i rasnim predrasudama iz 1978, Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije prema ženama iz 1979., Deklaracija o rasi i rasnim predrasudama iz 1978. godine, Konvencija o pravima djeteta iz 1989., Deklaracija o pravima pripadnika nacionalnih ili etničkih, vjerskih i jezičnih manjina iz 1992.

⁷⁴ Europska konvencija o ljudskim pravima iz 1950. godine, Europska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima iz 1992., Okvirna konvencija o zaštiti nacionalnih manjina Vijeća Europe iz 1995. godine, Preporuke Vijeća Europe o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama samo su neke od njih. Više u: Branko Milinković, Sanja Milinković, *Nacionalne manjine : u međunarodnom i jugoslovenskom pravnom poretku*, Međunarodna politika [etc], Beograd, 1997., str. 131-183.

naizgled nudi olakšice, ali dugoročno gledajući onesposobljava ih za tržišno natjecanje. Gotovo je postao društveni truizam da su Romi lijeni ovisnici o socijalnoj pomoći i glavni promotori skrivene ekonomije te se čini manje važnim što ih pri tome oslovljavamo s „Romi“. Gledište je vođeno djelomično i pretpostavkom da su romska djeca slabijih intelektualnih mogućnosti nego njihovi „većinski“ vršnjaci te je stoga ambivalentno težiti jednakoj razini obrazovanja za sve. Takav konceptualni smještaj nudi infantilizaciju, deprivaciju i marginalizaciju, a Romi imaju puni pansion, oni su u ovakvom gledištu prvi Drugi.

Potlačena manjina nailazi na nervozu ili izbjegavanje drugih, čak i onih čija ih diskurzivna svijest želi poštovati kao jednake reći će Young.

„Ugnjetavanje u našem društvu se odražava zbog interaktivnih navika, nesvjesnih pretpostavki i stereotipa i osjećaja nerвозe ili odbojnosti prema određenim društvenim skupinama. Skupine se ne ugnjetavaju prvenstveno kroz službene zakone i politiku, nego u neformalnom, često neprimijećenom i nepromišljenom govoru, tjelesnim reakcijama na druge, konvencionalnim praksama svakodnevnice interakcije i vrednovanja, estetskim sudovima i šalama, prikazima i stereotipima u masovnim medijima“ (Ibid., 172-180).

Nije li upravo na tom terenu najvidljiviji nesklad između diskurzivne svijesti i rutina praktične svijesti usmjerenih na tu skupinu. Pozivajući se na fenomen samoispunjujućeg proročanstva, njihova odgovornost u najmanju ruku postaje naša suodgovornost. Sagledavajući se kroz jezične opaske tlačitelja uskoro se i sami definiraju i stigmatiziraju s njima. Jedna od češćih uvreda na bosanskohercegovačkim ulicama je nazvati nekoga Ciganom, „Cigan“ gotovo uvijek sa sobom nosi negativnu konotaciju. Takvim su izraz prihvatili i sami Romi te često svjedočimo događajima u kojima nazivaju onog koji im pri prošenju odbija dati novac Ciganom. Upravo ovakvi događaji su glasni svjedoci da se pažnja treba usmjeriti kako na njihovu samoidentifikaciju tako i na društvenu kategorizaciju.

Prozivajući ulogu političke korektnosti u promicanju jednakosti i nediskriminacije u slučaju ove nacionalne manjine najjasnije je prokazano koliko je nemoćna pred ovom sustavno i povijesno potlačenom skupinom. Najdalje što je dobacila – to je šira upotreba termina Rom. Čini se nedovoljna, neučinkovita pred predstavljenim oblicima diskriminacije, tek „dimna zavjesa za izbjegavanje suočavanja s pravim uzrocima manjinskih nepovoljnosti, a to su obrazovne, društvene i ekonomske nepovoljnosti“ (Binderup, 2007: 415).

Umjesto zaključka

U studiji je obrazloženo kako je politička korektnost utjecala na medijsku, političku i društvenu sliku modernog svijeta. Prikazana „rastezljivost“ izraza učinila ga je sinonimom za pretjerivanje i neželjenim terminom u borbi za promjenu jezika. Na predstavljenoj lokalnoj ravni je gotovo nevidljiv. Postavlja se pitanje jesmo li se eksplicitno distancirali od političke korektnosti?

Već je svima poznata Sokalova afera. Fizičar njujorškog sveučilišta napisao je rad naslovljen „Prelaženje preko granica: prema transformativnoj hermeneutici kvantne gravitacije“. Nedugo nakon što je objavljen u renomiranom američkom časopisu, sam autor je kazao da je riječ o znanstvenoj podvali. Nazvavši svoj poduhvat eksperimentom s kulturnim studijama, Sokala „zabrinjava očita degradacija standarda intelektualne rigoroznosti“ (Friedman, 2019: 30) a kao krunski dokaz uzima objavljivanje vlastitog članka začinjelog besmislicama samo zato što „zvuči dobro i podilazi uredničkim ideološkim nazorima?“ (*Ibid*). Ono što se pokazalo iznimno važnim u budućim raspravama ove psine da autor nije ni desničar ni antiintelektualac. Za našu analizu važan je iz dva razloga: prvo jer nas opominje da je „sadržaj diskursa često nevažan, a njegova moć izvana dolazi iz društvene moći i autoriteta“ (Friedman, 2019: 31). Koristeći se Bourdieovom formacijom važne su specifične interakcije između pojedinca i ono što oni percipiraju kao upotrebu tog pojma od strane drugih te način kako se taj pojam koristi u društvu u cjelini. Drugo, sveučilište se identificira kao mjesto gdje se u ime kritičkog razmišljanja protjeruje isto. Kritičari će reći da se dogodilo podčinjavanje znanosti i znanstvenika. Oni koji propituju društvenu nestabilnost u odnosu s primjerice migracijskim ili manjinskim politikama nose se s optužbama za fašizam i rasizam pa čak i ako ostanu u granicama civiliziranog i pristojnog govora. Osuđeni su na šutnju ili sram pred proliferacijom „novih društvenih pokreta“ i hegemonijskih reprezentacija stvarnosti (vidi Friedmana, 2019) .

Na jednom švedskom sveučilištu kao urezani moto stoji „Slobodno mišljenje je dobro, ispravno mišljenje je bolje“. Je li sveučilište žrtvovalo sve zarad političke korektnosti? Akademska zajednica se nosi s ovom tjeskobnom konstrukcijom tako da smišlja nove nazive za političku korektnost poput „društveno poštenje, „pošteno korištenje jezika“, „uobičajena pristojnost“ i slično (Tschapka, 2018:3). Naravno, kao što se dosad moglo primijetiti, promjene naziva fenomena ne mijenjaju srž samog fenomena. Svijet zatvorenosti i usklađenosti mišljenja je od nas učinio učtive demokrate koji u pravilu isključujemo one sa drugačijim idejama etiketirajući ih kao nedemokratske. Ono što je sigurno, ako najpoznatiji suvremeni student sveučilišta, politička korektnost, nastavi suzbijati raspravu i zatvarati javni prostor odvest će sveučilište u stečaj. Kao što je obrazloženo u studiji, politička korektnost bi svojim

radikalnim zahtjevima mogla dovesti do kolapsa ovih postavki, a tada u javnu sferu mogu ući mnogo opasniji nositelji ideja koje će krinka političke korektnosti štiti od bilo kakve kritike.

Zaključno, dok se diskurs političke korektnosti sumnjiči da je preuzeo kontrolu nad akademskom zajednicom kada je počela izbjegavati osjetljive teme, postavlja se pitanje je li prezren diskurs poštovanja u društvenoj i političkoj stvarnosti? S odmakom od afektivnog slaganja ili neslaganja s učinkom političke korektnosti nešto što je započelo kao „križarski pohod na uljudnost“ uništilo je racionalnu raspravu, a korekcija jezika nije nužno značila i društvenu promjenu što prokazuju predstavljeni slučajevi. Stoga se i ova analiza o političkoj korektnosti preodjenula u analizu dijalektičkih negacije iste.

6. Literatura

- Agičić, Najbar Magdalena (2006) „Nastava povijesti u Republici Hrvatskoj i njezina zlouporaba. u: Ramet, S i Matić, D. (ur.) *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacije vrijednosti, obrazovanje, mediji*, Alineja, Zagreb, 169-191.
- Apaduraj, Ardžun (2008) *Strah od malih brojeva: ogleđ o geografiji gneva*, Biblioteka XXvek: Knjižara Krug, Beograd.
- Asman, Alaida (2002) *Rad na nacionalnom pamćenju: kratka istorija nemačke ideje obrazovanja*. Biblioteka XX vek, Beograd.
- Assman, Jan (2006) Kultura sjećanja, u: Brkljačić, Maja/Prlenda, Sandra (ur.), *Kultura pamćenja i historija*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, str. 45-79.
- Barth, Fredrik (1997) „Etničke grupe i njihove granice“, u: Poutignat, P. i Streiff-Fenart, J. (ur.), *Teorije o etnicitetu*, Biblioteka XXvek, Beograd.
- Bealey, F. (1999) „Political Correctness“, *The Blackwell Dictionary of Political Science*, Blackwell Publishing, Oxford; Malden.
- Bekavac, S. - Skenderović, R. (2009) *Povijest 3*, udžbenik za 3. razred gimnazije, Alfa, Zagreb.
- Berelson, B. – Lazarfeld, P. – Mcphee, W. (1954) *Voting*, Chicago, University of Chicago Press
- Binderup, Lars (2007) Global Freedom of Speech. *Trames Journal of the Humanities and Social Sciences* 11 (4): 405–15.
- Bozek, R. (2018) *Political Correctness*, Greenhaven Publishing, New York, 2018.
- Browne, A. (2006) *Retreat of Reason: Political Correctness & the Corruption of Public Debate in Modern Britain*, Civitas: Institute for the study of civil society
- Bruckmüller, S. i sur. (2011) Framing Gender Differences: Linguistic Normativity Affects Perceptions of Power and Gender *Stereotypes*. *European Journal of Social Psychology* 42 (2): 210–18.
- Bush, K. D., Saltarelli, D. (2000.) *The Two Faces of Education in Ethnic Conflict: Towards a Peacebuilding Education for Children*. Florence: UNICEF, United Nations Children's Fund, Innocenti Research Centre.

- Campbell, Angus – Converse, Philip E. – Miller, Warren E. – Stokes, Donald E. (1960) *The American Voter*, Chicago, University of Chicago Press.
- Cappella, J. N. – Jamieson, K.H. (1997), *Spiral of cynicism. The press and the public good*, New York, Oxford University Press.
- Chyi, H.I. – McCombs, M. (2004) „Media salience and the process of framing: Coverage of the columbine school shooting“, *Journalism & Mass Communication Quarterly*, sv. 81, br. 1, 2004., str. 22- 35.
- Cipek, T (1995.) Ideološka funkcija povijesti Problem objektivnosti u historiografiji *Politička misao*, 32, 3-4, str. 180-199, Zagreb.
- Cipek, Tihomir (2009) Sjećanje na 1945: čuvanje i brisanje. O snazi obiteljskih narativa, u: S. Bosto/T. Cipek (ur.). *Kultura sjećanja: 1945. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*. Disput, Zagreb.
- Clébert, Jean-Paul (1987) *Cigani*, Stvarnost, Zagreb.
- Coenen-Huther, J. (2005) *Sociologija elita*, Beograd, Clio.
- Conway, L. – Repke, M. – Houck, S. (2017), „Donald Trump as a Cultural Revolt Against Perceived Communication Restriction: Priming Political Correctness Norms Causes More Trump Support“, *Journal of Social and Political Psychology*, sv. 5, br. 1, str. 244-259.
- Cummings, M.T. (2011) „Political Correctness“, u: Kurian, G.T. (ur.), *The Encyclopedia of Political Science*, CQ Press, Washington.
- Daloz, Jean Pascal (2010) *The sociology of elite distinction: From theoretical to comparative perspectives*, London, Palgrave Mcmillan.
- De Vreese, C. (2005) „News framing: Theory and typology“, *Information Design Journal + Document Design*, sv. 13, br. 1, 2005. str. 51-62.
- Dearing, J. – Rogers, E. (1996) *Agenda Setting*, Thousand Oaks, SAGE publications.
- Delli Carpini, Michael – Keeter, Scott (1996) *What Americans know about politics and why it matters*, New Haven, Yale University Press.
- Dzenis, S. - Faria, F.N. (2010) „Political Correctness: the Twofold Protection of Liberalism“, *Philosophia*, sv. 48, str. 95-114.
- Dženkins, Ričard (2001) *Etnicitet u novom ključu*, Biblioteka XX vek, Beograd.

- Entman, R. (1993) „Framing: Toward clarification of a fractured paradigm“, *Journal of Communication*, sv. 43, br. 4, str. 51-58.
- Friedman, J. (2019) *PC Worlds: Political Correctness and Rising Elites at the End of Hegemony*, Berghahn Books, New York; Oxford.
- Gačević, M. (2004), „Liberalna levica, politička korektnost i idealizam u doba neoliberalizma“, *Res Publica*, <https://respublicacasopis.net/2023/12/04/liberalna-levica-politicka-korektnost-i-idealizam-u-doba-neoliberalizma/>, (12.8.2024.)
- Gamson, W. – Modigliani, A. (1989) „Media discourse and public opinion on nuclear power: A constructionist approach“, *American Journal of Sociology*, sv. 95, br. 1.
- Gellner, Ernest (1997) *Nationalism*, New York University Press, New York.
- Ghanem, S. – McCombs, M. – Chernov, G. (2009), „Agenda Setting and Framing“ u Eadie, W. (ur.), *21st Century Communication: A Reference Handbook*, Thousand Oaks, SAGE Publications.
- Giroux, Henry (2013) Ideologija i ljudsko djelovanje u procesu obrazovanja, u: Perica, Ivana (ur.) *Političko-Pedagoško: Janusova lica pedagogije*, Udruga Blaberon, Zagreb.
- Goffman, E. (1974) *Frame analysis: An essay on the organization of experience*, New York, Harper & Row.
- Hamilton, C. (2015) „Political Correctness: Its Origins and the Backlash Against It“, *The Conversation*, <https://theconversation.com/political-correctness-its-origins-and-the-backlash-against-it-46862>, (12.8.2024.)
- Heinze, E. (2013) “Hate speech and the normative foundations of regulation” *International Journal of Law in Context*, 9(04), 590–617.
- Higley, John (2010) „Elite theory and elites“, u Leicht, Kevin T. - Jenkins, Craig J. (ur.), *Handbook of Politics: State and Society in Global Perspective*, New York, Springer- Verlag.
- Hoffman, J. (2007) „Political Correctness“, *A Glossary of Political Theory*, Edinburgh University Press, Edinburgh.

- Horvat, S. (2008) „Politička korektnost za početnike: fatalna nesreća“, *Zeničke sveske: časopis za društvenu fenomenologiju i kulturnu dijalogiku*, sv. 7, str. 245-254.
- Howard, Jeffrey W. (2019) “Free Speech and Hate Speech.” *Annual Review of Political Science* 22 (1): 93–109.
- Hughes, G. (2010) *Political Correctness: A History of Semantics and Culture*, Wiley-Blackwell.
- Jukić, K. (2010) „Retorika reakcije protiv politički korektno retorike: Hirschman i politička korektnost“, *Političke analize*, sv. 10, br. 40, str. 3-8.
- Kahneman, D. – Tversky, A. (1982) „Choice, Values and frames“, *American Psychologist*, sv. 39, br. 4, str. 341-350
- Kinder, Donald R. (1998) „Opinion and action in the realm of politics“, u Gilbert, Daniel – Fiske, Susan (ur.), *Handbook of Social Psychology*, New York: Oxford University Press.
- Knežević, R. (2010) „Politička korektnost: povijest i značenje pojma“, *Političke analize*, sv. 1, br. 4, str. 34-37.
- Kolega, Đ. (2019) „James Flynn: 'Zabranili su mi knjigu u kojoj branim slobodu govora' kako se znanstveni superstar na bolan način suočio s apsurdima modernih ideologija“, *Jutarnji list*, <https://www.jutarnji.hr/magazini/zabranili-su-mi-knjigu-u-kojoj-branim-slobodu-govora-kako-se-znanstveni-superstar-na-bolan-nacin-suocio-s-apsurdima-modernih-ideologija-9536033>, (12.8.2024.)
- Kolega, Đ. (2020) „Chomsky za Jutarnji: Ljevica danas radi isto ono što je desnica radila jučer... isključuje ljude iz javnog života!“, *Jutarnji list*, <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/ljevica-danas-radi-isto-ono-sto-je-desnica-radila-jučer-isključuje-ljude-iz-javnog-zivota-15008789>, (12.8.2024.)
- Koraljka Posavec, Sociokulturna obilježja i položaj Roma u Europi – od izгона do integracije, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, God. 9(2000), br. 2-3(46-47), str. 229-250.
- Kostanjevac, D. (2014) „Politička korektnost i govor mržnje u hrvatskom političkom diskursu“, u: Henzen, V., Hodel, A. - Polek, S. (ur.), *Junost: Beiträge zur ersten Schweizerischen Konferenz junger Slavistinnen und Slavisten*, Pano Verlag, str. 249-266.

- Kulenović, E. (2010) „Politička korektnost: smrt 'mentalne tiranije'“, *Političke analize*, sv. 1, br. 4, str. 38-40.
- Kurelić, Z. (2005) „S kulturnom revolucijom ili bez nje“, *Politička misao*, sv. 42, br. 4, str. 17-24.
- Lilliendahl v. Iceland, Application no. 29297/18, European Court of Human Rights, 12 May 2020.
- Lind, W.S. (2004) *Political Correctness: A Short History of an Ideology*, A Product of the Free Congress Foundation.
- Lizatović, F.A. (2021) *Politička korektnost u Hollywoodu: 1980-2010*. (diplomski rad), Fakultet političkih znanosti Sveučilište u Zagrebu.
- Losey, K. – Kurthen, H. (1995), „The Rhetoric of Political Correctness in the U.S. Media“, *American Studies*, sv. 40, br. 2, str. 227-245.
- Lučka, D., et al. (2019). *Mizoginija u BiH*. Banja Luka: Fondacija Fridrih Ebert Bosna i Hercegovina.
- Madžar, I. i Kichl, A. (2001), *Geografija – udžbenik za 4. razred gimnazije*, Školska naklada, Mostar.
- Malpas, S. - Wake, P. (2006) „Colonialism“, u: *The Routledge Companion to Critical Theory*, Routledge, London; New York.
- Malpas, S. - Wake, P. (2006) „West, Cornel“, u: *The Routledge Companion to Critical Theory*, Routledge, London; New York.
- McCombs, M. – Shaw, D. (1972) „The Agenda- Setting function of mass media“, *The Public Opinion Quarterly*, sv. 36, br. 2, str. 176-187.
- McCombs, M. (1997) „Building consensus: The news media’s agenda-setting roles“, *Political Communication*, sv. 14, br. 4, str. 433-443.
- McGuire, William (1986), „The nature of attitudes and attitude change, u Lindzey, Gardner – Aronson, Elliot, *Handbook of Social Psychology*, drugo izdanje, Reading, Addison- Wesley, sv. 2, str. 136- 314.
- McQuail, D. (1994) *Mass communication theory: An introduction*, treće izdanje, Thousand Oaks, CA, SAGE Publications.
- Mesić, M. (2005) „Kontroverzije oko 'političke korektnosti'“, *Revija za sociologiju*, vol. 36, br. 3-4, str. 171-185.

- Milinković, B. - Milinković, S. (1997) *Nacionalne manjine: u međunarodnom i jugoslovenskom pravnom poretku*, Međunarodna politika, Beograd.
- Moller, D. (2016) „Dilemmas of Political Correctness“, *Journal of Practical Ethics*, vol. 4, br. 1, str. 1-22.
- Mosca, Gaetano (1939) *The Ruling Class*, New York, McGraw-Hill.
- Nora, Pierre (2006) „Između Pamćenja i Historije. Problematika mjesta“, u: Brkljačić, Maja - Prlenda, Sandra (ur.), *Kultura pamćenja i historija*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, str. 21-45.
- Novak, R. (1994), „Political Correctness in the Newsroom“, *Imprimis*, sv. 23, br. 11, str. 1-4.
- Opačić, N. (2015) „Jezični imperijalizam i politička korektnost“, *Slavia Meridionalis*, vol. 10, 2015., str. 235-250.
- Page, B. - Shapiro, R. (1992) *The Rational Public*, Chicago, The University of Chicago Press.
- Parekh, B. (2006). Hate Speech. *Public Policy Research*, 12(4), 213–223.
- Pareto, Vilfredo (2011) *Uspon i pad elita: primjena teoretske sociologije*, Zagreb, Feniks knjiga.
- Parry, Geraint (1969) *Political elites*, New York, Praeger.
- Pašalić-Kreso, A (2004) Višegodišnja mutacija i rezistentnost ratnog virusa podjele u bosansko-hercegovačkom obrazovanju. u: *Bosna i Hercegovina na putu ka modernoj državi: perspektive i prepreke*, Fondacija Heinrich Böll, Sarajevo, 172-190.
- Pervukhina, S.V. – Chunakhova, L.V. – Sakharove, Y.Y. (2024), „Political correctness in media discourse“, *Russian Linguistic Bulletin*, sv. 51, br. 3, str. 1-7.
- Popović, V. (2017) „Politička korektnost ili društvena koketerija s vlastitom šizofrenošću“, *Zeničke sveske: časopis za društvenu fenomenologiju i kulturnu dijalogiku*, sv. 25, str. 202-211.
- Putnam, Robert (1976) *The comparative study of political elites*, New Jersey Prentice Hall.

- Rahn, Wendy (1993) „The role of partisan stereotypes in information processing about political candidates“, *American Journal of Political Science*, sv. 37, br. 2.
- Reinelt, J. (2011) „The Performance of Political Correctness“, *Theatre Research International*, sv. 36, br. 2, str. 134-147.
- Ričard Dženkins (2001), *Etnicitet u novom ključu*, Biblioteka XX vek, Beograd.
- Robertson, D. (2004) „Politically Correct“, u: *The Routledge Dictionary of Politics*, Routledge, London; New York.
- Roper, C., „Political Correctness“, *Encyclopaedia Britannica*, 1.3.2024., <https://www.britannica.com/https://www.britannica.com/topic/political-correctness>, (30.7.2024.)
- Schaefer, R. (2020) „The history of political correctness and why it's gone way too far, telegram.com“, <https://www.telegram.com/story/opinion/columns/guest/2020/01/14/roberta-schaefer-history-of-political-correctness-and-why-its-gone-way-too-far/1904805007/>, (12.8.2024.)
- Scruton, R. (2007) „Political Correctness (PC)“, *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought*, Palgrave MacMillan, Hampshire; New York.
- Serbezovski, M (2000) *Cigani i ljudska prava*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo.
- Shaw, D.L. – Colistra, R.F. (2008) „Agenda Setting“ u Kaid Lee, L. - Holtz-Bacha, C. (ur.), *Encyclopedia of Political Communication*, sv. 1, Thousand Oaks, SAGE Publications.
- Shaw, E.F. (1979) „Agenda-setting and mass communication theory“ *International Communication Gazette*, sv. 25, br. 2, str. 96-105.
- Slothuus, Rune (2010) „When can political parties lead public opinion? Evidence from a natural experiment“, *Political Communication*, sv. 27, br. 2.
- Sniderman, Paul M. – Bullock, John (2004), „A consistency theory of public opinion and political choice: The hypothesis of menu dependence“, u Saris, Willem E. – Sniderman, Paul M. (ur.), *Studies in public opinion*, Princeton, Princeton University Press.

- Sunić, T. (2010) „Politička korektnost: jezična i zakonodavna represija“, *Političke analize*, sv. 1, br. 4, str. 41-44.
- Šiber, Ivan – Blanuša, Nebojša (2011) „Stvaratelji javnog mnijenja u Hrvatskoj“, u Šiber, Ivan (ur.), *Hrvatska i Europa: Strahovi i nade*, Zagreb, Politička Misao, str. 138- 163.
- Šućur, Z (2000) Romi kao marginalna skupina, *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, Zagreb, God. 9, br. 2-3(46-47), str. 211-227.
- Talbot, M. (2016) „Political Correctness and Freedom of Speech“, u: Hellinger, M. i Pauwels, A. (ur.), *Language and communication: Diversity and change*, sv. 9, Mouton de Gruyter, Berlin, str. 751-764.
- Tankard, J.W. (2003) „Empirical approach to the study of media framing“ u Reese, S.D – Gandy, O.H., – Grant, A.E. (ur.), *Framing Public life*, Mahwah, New Jersey, Lawrence Erlbaum, str. 95-106.
- Trbić, Dž. (ur.) (2007.) *Obrazovanje u Bosni i Hercegovini: Čemu učimo djecu? Analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta*. Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina.
- Trenaman, J. – Mcquail, D. (1961) *Television and political Image*, London, Methuen and Co.
- Tschapka, L. (2018) "“Political Correctness” – A Threat to Free Speech? Overcoming the Dilemma", *UBT International Conference*, str. 1-8.
- Tuchman, G. (1980) *Making News: A Study in the construction of reality*, New York, Free Press.
- Vukas, B. (1978) *Etničke manjine i međunarodni odnosi*, Školska knjiga, Zagreb.
- Vuković, Đ. (2019) *Društvo u sumraku: ogledi iz političke kulture*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo.
- Weaver, D.– McCombs, M. – Spellman, C. (1975) „Watergate and the media: A case study of agenda setting“, *American Politics Quarterly*, sv. 3, br. 4, str. 458-472.
- William, M. (2016) *The Genesis of Political Correctness: The Basis of a False Morality*, CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Young, Iris Marion (2005) *Pravednost i politika razlike*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.

- Zaller, John, *The Nature and Origins of Mass Opinion*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992.

Internet izvori:

- “BHT1 glavni sponzor gej parade?!”, dostupno na: <https://mondo.ba/Info/Region/a21377/BHT1-glavni-sponzor-gej-parade.html> (8.7.2024).
- “Kad žena dobije šamar, zaboravi da ga je uzrokovala”, dostupno na: <https://radiosarajevo.ba/metromahala teme/kad-zena-dobije-samar-zaboravi-da-ga-je-uzrokovala/3349> (30. 8. 2024)
- “Kajan izaslanicu nazvao nacionalističkom budaletinom i zmijurinom”, dostupno na: <https://bljesak.info/vijesti/politika/kajan-izaslanicu-nazvao-nacionalistickom-budaletinom-i-zmijurinom/428331> (1. 9. 2024)
- “Političko Sarajevo prema bh. Hrvatima već godinama vodi pedersku politiku pa mi je logično da povorka ponosa bude tamo”, dostupno na: <https://depo.ba/clanak/187475/politicko-sarajevo-prema-bh-hrvatima-vec-godinama-vodi-pedersku-politiku-pa-mi-je-logicno-da-povorka-ponosa-bude-tamo> (10.7.2024).
- “Presuđena Samra Ćosović Hajdarević za diskriminaciju nad LGBTI osobama”, dostupno na: <https://avaz.ba/vijesti/bih/737636/presudena-samra-cosovic-hajdarevic-za-diskriminaciju-nad-lgbti-osobama> (27. 7. 2024)
- “Sa ženama se ne isplati pričati i raspravljati. Pusti to, Konakoviću...”, dostupno na: <https://depo.ba/clanak/75348/sa-zenama-se-ne-isplati-pticati-i-raspravljati-pusti-to-konakovicu> (30. 8. 2024)
- “Seksizam i uvrede u Skupštini KS i Federalnom parlamentu”, dostupno na: <https://n1info.ba/vijesti/seksizam-i-uvrede-u-skupstini-ks-i-federalnom-parlamentu-video/> (2. 9. 2024)
- “Zastupnica SDA poziva da se LGBT osobe izoluju i sklone od društva”, dostupno na: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/zastupnica-sda-poziva-da-se-lgbt-osobe-izoluju-i-sklone-od-drustva/190401139> (25. 7. 2024)

- „Na rubu znanosti: Zoran Kurelić – Politička korektnost“, HRT 3, 24.4.2017.,
https://www.youtube.com/watch?v=gGr98_sdkIQ, (12.8.2024.)
- Coppola, F.F. (redatelj), *Apocalypse Now*, 1979.,
https://www.imdb.com/title/tt0078788/?ref_=nv_sr_srsrg_0_tt_8_nm_0_in_0_q_apoca (14.8.2024.)
- De Niro, R. (redatelj), *A Bronx Tale*, 1993.,
https://www.imdb.com/title/tt0106489/?ref_=nv_sr_srsrg_0_tt_8_nm_0_in_0_q_the%2520bronx%2520tale, (14.8.2024.)
- Field, T. (redatelj), *Tár*, 2022.,
https://www.imdb.com/title/tt14444726/?ref_=nv_sr_srsrg_0_tt_2_nm_6_in_0_q_tar, (12.8.2024.)
- Iannucci, A. (redatelj), *The Death of Stalin*, 2017.,
<https://www.imdb.com/title/tt4686844/>, (14.8.2024.)
- Jefferson, C. (redatelj), *American Fiction*, 2023.,
https://www.imdb.com/title/tt23561236/?ref_=nv_sr_srsrg_0_tt_8_nm_0_in_0_q_american%2520f, (12.8.2024.)
- Lanthimos, Y. (redatelj), *Poor Things*, 2023.,
https://www.imdb.com/title/tt14230458/?ref_=nv_sr_srsrg_0_tt_6_nm_2_in_0_q_poor, (12.8.2024.)
- Schreiber, L. (redatelj), *Everything Is Illuminated*, 2005.,
https://www.imdb.com/title/tt0404030/?ref_=nm_knf_t_1, (12.8.2024.)
- Vinterberg, T. (redatelj), *The Hunt*, 2013.,
<https://www.imdb.com/title/tt2106476/>, (12.8.2024.)
- “Seksizam i uvrede u Skupštini KS i Federalnom parlamentu”, dostupno na:
<https://n1info.ba/vijesti/seksizam-i-uvrede-u-skupstini-ks-i-federalnom-parlamentu-video/> (2. 9. 2024)
- “Dženan Selimbegović o istaknutim bh novinarkama – Ma šta kažeš!?”,
dostupno na: <https://soc.ba/dzenan-selimbegovic-o-istaknutim-bh-novinarkama-ma-sta-kazes/> (3. 9.2024)
- “Mektić izvrijeđao novinarku RTRS-a, nazvao ju “silikonjarom””, dostupno na:
<https://6yka.com/bih/mektic-izvrijedao-novinarku-rtrs-a-nazvao-ju-silikonjarom/> (5. 9. 2024)

- “Tenk iza škole u Sarajevu za jedne edukacija, za druge trauma”, dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/tenk-sarajevske-skole/32729032.html> (2. 8 2024).
- “SDA-ovac iz Mostara izjavio: "Mi smo vlasnici BiH, ali imamo vrlo neugodne podstanare", oštro reagovali iz HDZ-a”, dostupno na: <https://avaz.ba/vijesti/bih/926996/sda-ovac-iz-mostara-izjavio-mi-smo-vlasnici-bih-ali-imamo-vrlo-neugodne-podstanare-ostro-reagovali-iz-hdz-a> (6. 9. 2024).

